

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

Ústav pedagogiky a sociálních studií

Diplomová práce

Bc. Natálie Kubienová

Možnosti trávení volného času dětí ze sociálně
vyloučené lokality v rámci služby NZDM z pohledu
pracovníků

Olomouc 2023

Vedoucí práce: PhDr. Jitka Plischke, Ph.D.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma „Možnosti trávení volného času dětí ze sociálně vyloučené lokality v rámci služby NZDM z pohledu pracovníků“ vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a využití zdroje jsou uvedeny v seznamu literatury.

V Olomouci dne 20.4.2023

.....
Bc. Natálie Kubienová

Poděkování

Tímto bych chtěla poděkovat paní PhDr. Jitce Plischke, Ph.D. za odborné vedení této práce, užitečné rady, její čas, ochotu a trpělivost při konzultacích.

ANOTACE

Jméno a příjmení:	Bc. Natálie Kubienová
Katedra:	Ústav pedagogiky a sociálních studií
Vedoucí práce:	PhDr. Jitka Plischke, Ph.D.
Rok obhajoby:	2023

Název práce:	Možnosti trávení volného času dětí ze sociálně vyloučené lokality v rámci služby NZDM z pohledu pracovníků
Název v angličtině:	Possibilities of spending leisure time by children from socially excluded locality in Low-Threshold Facilities for Children and Youth from the perspective of workers
Anotace práce:	Diplomová práce se zabývá volnočasovými aktivitami poskytovanými dětem ze sociálně vyloučené lokality v rámci sociální služby NZDM na území Ostravska. Vymezeny jsou související pojmy jako volný čas, socializace, sociální služby nebo pracovník NZDM. Součástí práce je výzkumné šetření realizované díky rozhovorům s pracovníky různých NZDM. Cílem je vymezení nabídky aktivit v NZDM, jejich popis, odůvodnění a hodnocení pracovníky, porovnání aktivit mezi NZDM, určení specifík jednotlivých NZDM a výzkumného souboru z Ostravska vůči jiným územím.
Klíčová slova:	nízkoprahové zařízení pro děti a mládež, sociální pracovník, sociálně vyloučená lokalita, volný čas, volnočasové aktivity
Anotace v angličtině:	The diploma thesis deals with leisure activities provided to children from socially excluded localities within the framework of the Low-Threshold Facilities for Children and Youth social service in the territory of Ostrava. Related terms such as free time, socialization, social services or Low-Threshold Facilities for Children and Youth worker are defined. Part of the work is a research investigation carried out thanks to interviews with employees of various Low-Threshold Facilities for Children and Youth. The goal is to define the offer of activities in the NZDM, their description, justification and evaluation by employees, comparison of activities between Low-Threshold Facilities for Children and Youth, determination of the specifics of individual Low-Threshold Facilities for Children and Youth and determine the specifics of the research group from Ostrava compared to other territories.
Klíčová slova v angličtině:	low-threshold facility for children and youth, social worker, socially excluded locality, leisure time, leisure activities
Přílohy vázané v práci:	Příloha č. 1: Vzor otázek k rozhovorům Příloha č. 2: Ukázka rozhovoru
Rozsah práce:	105 stran
Jazyk práce:	čeština

Obsah

Úvod 7

I TEORETICKÁ ČÁST.....	9
1. Volný čas dětí a mládeže.....	10
1.1 Funkce volného času.....	13
1.2 Výchova ve volném čase	15
1.3 Patologie v trávení volného času	20
1.4 Možnosti trávení volného času dětí ze sociálně vyloučených lokalit.....	24
2. Socializace.....	29
2.1 Sociální vyloučení	31
1.1.1 Děti a sociální vyloučení	35
2.2 Sociálně vyloučená lokalita	39
3. Sociální služby	42
3.1 Nízkoprahové zařízení pro děti a mládež	44
1.1.2 Poslání, cíle, principy	48
1.1.3 Cílová skupina NZDM.....	49
4. Pracovník NZDM.....	51
4.1 Vzdělání pracovníků NZDM	52
4.2 Osobnostní předpoklady a dovednosti	53
4.3 Pracovní náplň	55
II EMPIRICKÁ ČÁST.....	58
5. Charakteristika výzkumu.....	59
5.1 Formulace výzkumného problému	59
5.2 Cíl výzkumu.....	59
5.3 Výzkumné otázky	60
5.4 Výběr a charakteristika výzkumného vzorku	60
5.5 Technika sběru dat.....	61

5.6 Metoda výzkumu	63
6. Realizace výzkumu	65
1.2 Metoda vyhodnocování dat.....	65
1.2.1 Otevřené kódování	66
1.2.2 Axiální kódování.....	68
1.2.3 Selektivní kódování.....	69
1.2.4 Konstruování teorie.....	84
7. Shrnutí a diskuze	86
8. Závěr.....	92
Zdroje	94
Seznam zkratek	101
Seznam tabulek	102
Seznam obrázků.....	103
Seznam příloh	104
Příloha č. 1:.....	105
Příloha č. 2:.....	106

Úvod

Práce se zaměřuje na problematiku volného času dětí vyrůstajících v sociálně vyloučených lokalitách využívajících službu nízkoprahové zařízení pro děti a mládež (NZDM) ke smysluplnému trávení svého volného času. Téma bylo zvoleno na základě mé několikaleté působnosti v nízkoprahovém zařízení a zájmu o tuto problematiku. Jde o poměrně často diskutovanou oblast mnoha autorů. Smysluplnému trávení volného času dětí ze sociálně vyloučených lokalit je připisována velká váha. Zvláště pokud mají možnost trávit jej v institucích zaměřených na volný čas. Potenciál zájmových aktivit je vnímán ve všestranném rozvoji nebo poskytování podmínek k integraci těchto dětí.

Hlavní cíl práce stanovuje zjistit nabídku volnočasových aktivit, které jsou službami NZDM poskytovány dětem z vyloučených lokalit na území města Ostravy a jeho okolí neboli na Ostravsku. Dalšími cíli je porovnat zjištěnou nabídku aktivit mezi jednotlivými NZDM, díky tomu vymezit specifika Ostravských sociálně vyloučených lokalit v oblasti volnočasových aktivit, ale také souboru celkem vůči jinému území. Prostředkem k tomu bude další cíl, který stanovuje zjistit, jak volnočasové aktivity popisují, zdůvodňují a hodnotí pracovníci NZDM.

Práce a její obsah je rozčleněn na teoretickou a empirickou část. Teoretická část, skládající se ze čtyř kapitol, objasňující základní pojmy, jež souvisí s tématy volného času dětí a mládeže, socializací a sociálními službami se zaměřuje také na pracovníky sociální služby poskytované dětem a mládeži. Veškeré předkládané informace směřují k dětem a mladistvým.

Volný čas dětí a mládeže, je popsán z hlediska jeho funkcí a patologií, které mohou vzniknout, jestliže je tráven neorganizovaně, bez dohledu, anebo kvalitního základu dovedností jej naplňovat v první kapitole. Navazují kapitoly zahrnující ve spojitosti s tématem také kapitoly o výchově probíhající při volnočasových aktivitách, ale i výchově vedoucí k aktivnímu trávení volného času. Nejsou vynechány ani možnosti, které děti ze sociálně vyloučených lokalit mají či nemají ve vztahu k trávení volného času, kterého vzhledem k věku a životnímu stylu obyvatel takových lokalit mají nepřehledné množství.

Druhá kapitola věnující se socializaci navazuje na vyloučené lokality zmíněné v poslední podkapitole první části. Nejdřív seznamuje se základními informacemi týkajícími se socializace a jejím významem. Poté popisuje atributy sociálního vyloučení a v neposlední řadě se věnuje i dětem, kterých se tento fenomén týká taktéž a má vliv na jejich způsob života. Sociálně vyloučenými lokalitami, jejími znaky a souvislostmi je kapitola uzavřena.

Sociální služby obsažené ve třetí kapitole jsou povrchně popsány spolu s jejími souvislostmi. Blíže se její podkapitola věnuje jediné službě sociální prevence poskytované dětem a mládeži-nízkoprahovému zařízení pro děti a mládež. Definiuje zde její poslání, cíle principy a cílovou skupinu, která může služby využívat.

Protože může kvalitní službu poskytovat jen kvalifikovaný pracovník, věnuje se poslední, čtvrtá kapitola teoretické části právě pracovníkům nízkoprahových zařízení, kteří bezpochyby musí splňovat nejen podmínky vzdělání k výkonu této profese, ale měli by disponovat i jistými osobnostními předpoklady a dovednostmi. O těchto součástech spolu s pracovní náplní pracovníků NZDM pojednávají poslední podkapitoly.

Empirická část navazuje na teoretické vymezení poznatků uvedené výše a pokračuje v obeznámení s charakteristikami výzkumu. Tvoří ji tři hlavní části. Do páté kapitoly jsou zařazeny charakteristické složky výzkumu jako jsou výzkumný problém, cíl, výzkumné otázky, popis výzkumného vzorku, zvolená technika sběru dat s návazností na metodu výzkumu, jež je zde také k nalezení.

Šestá kapitola se soustřeďuje na realizaci výzkumu, a proto je její součástí vyhodnocování získaných dat vždy podložené základem teorie. V jejích podkapitolách jsou rozděleny jednotlivé fáze výzkumu.

V sedmé kapitole je možno nalézt vyhodnocení výzkumných otázek, a tedy i výzkumného problému, cílů, a také podložení výsledků související literaturou.

Výzkum mapuje nabídku volnočasových aktivit poskytovaných službami nízkoprahová zařízení pro děti a mládež (NZDM) svým uživatelům, tedy převážně dětem a mladistvým žijícím v sociálně vyloučené lokalitě na území Ostravska. Mezi jednotlivými zařízeními byla nabídka aktivit porovnána, na základě čehož je stanoveno specifikum trávení volného času v NZDM dané lokality. Specifikum ve formě nejčastěji volené aktivity bylo vymezeno i pro celý výzkumný soubor, jenž reprezentoval Ostravsko při srovnání s obdobnými výzkumy z jiných území ČR. Zkoumaná data byla získána rozhovory s 13 pracovníky NZDM, kteří popsali nabídku aktivit, odůvodnili preference uživatelů při volbě aktivit a zhodnotili přínos volnočasových aktivit pro uživatele. Tímto byly naplněny všechny cíle této práce.

K vyhodnocení výzkumu byla využita metoda Zakotvené teorie. Rozhovory byly podrobeny analýze čítající všechny tři fáze kódování (otevřené, axiální, selektivní), která je podrobně popsána v příslušných kapitolách. Vzniklá teorie byla v závěru uznána za platnou a zakotvenou.

I TEORETICKÁ ČÁST

Teoretická část diplomové práce vysvětluje a seznamuje se základními charakteristikami a pojmy souvisejícími s problematikou, která je v této práci zkoumána. Jde o témata jako je volný čas dětí a mladistvých, socializace, sociální služby, pracovník nízkoprahového zařízení pro děti a mládež a další návazná podtémata, jelikož se práce zaměřuje na trávení volného času dětí ze sociálně vyloučených lokalit v rámci sociální služby nízkoprahové zařízení pro děti a mládež. Tato část práce je rozčleněna na čtyři kapitoly, které obsahují další návazné podkapitoly.

První kapitola prezentuje oblast volného času dětí a mládeže, jeho funkce, výchovné působení během něj, možné patologie v trávení volného času a to, jaké mají děti ze sociálně vyloučených lokalit možnosti jeho trávení.

Druhá kapitola se soustřeďuje na začlenění člověka do společnosti neboli socializaci. Nejprve tento proces vysvětluje a následně popisuje sociální vyloučení globálně i ve vztahu k dětem. Také se zaobírá sociálně vyloučenými lokalitami.

Třetí kapitola obsahuje základní informace o sociálních službách a poté se blíže zaměřuje na jednu z nich, a to nízkoprahové zařízení pro děti a mládež. Popisuje její uživatele, cíle, poslání a principy.

Čtvrtá kapitola seznamuje s pracovníkem nízkoprahového zařízení a odhaluje souvislosti s touto profesí. Vymezuje potřebné vzdělání, osobnostní předpoklady a dovednosti potřebné k výkonu této práce. Nastihuje také jeho pracovní náplň.

1. Volný čas dětí a mládeže

Náš život a čas pro něj určený plníme povětšinou všichni prací, vzděláváním se, péčí o naše potřeby a následně regenerací k tomu, abychom mohli opět začít nový den podobně jako předchozí. Když odečteme vyjmenované, zbylý čas zůstává v našich rukou a je na každém z nás, jak a k čemu jej využije. Jeden ho prožije aktivně, druhý zase pasivně. Někdo disponuje větším množstvím a jiní jsou rádi za krátký okamžik. Poměrně velké množství volného času připadá dětem. Jeho plnění z počátku iniciují dospělí, ale postupně se každé dítě učí se svým volným časem nakládat dle svého uvážení. Během tohoto procesu však může dojít k událostem, které mohou mít následně velký vliv na budoucnost. Ne každý má také k trávení volného času stejné možnosti. Podstatu volného času a jeho rozměry primárně v dětském věku se pokusíme vystihnout v následující kapitole.

Tak, jako je tomu u mnoha dalších pojmů, i vymezení volného času má několik variant. Pro potřeby této práce je výstižná definice, která říká, že „*Volný čas je částí lidského života mimo čas pracovní a tzv. čas vázaný, který zahrnuje biofyzilogické potřeby člověka (spánek, jídlo, osobní hygienu), chod rodiny, provoz domácnosti, péči o děti, dojíždění za prací a další nutné mimopracovní povinnosti. Volný čas je dobou, kterou má po splnění těchto povinností člověk k dispozici pro činnosti seburčující a sebevytvářející.*“ (Hájek, 2011, s. 10). Obdobně lze tuto definici uplatnit na děti a mládež s dosazením školních povinností místo pracovních.

Jelikož je volný čas jedním z hlavních témat sociální pedagogiky, je vhodné zmínit definici také z této oblasti. „*Volný čas je svébytný a subjektivně vnímaný, kulturně a společensky podmíněný fenomén, v rámci kterého se jedinec nebo skupina lidí (děti, mládež, dospělí) svobodně rozhodují o způsobu seberealizace prostřednictvím rozmanitých činností (sportovních, kulturních, technických apod.), jimiž naplňují své potřeby (především sekundární) a rozvíjejí své zájmy. Volný čas tedy chápeme jako čas určený pro svobodnou seberealizaci člověka, jako dobu, kdy je možné věnovat se vlastním zájmům a odpočinku i dalším individuálním potřebám.*“ (Kolaříková, 2017, s. 11) Pracovní, vzdělávací a sebeobslužné činnosti, jako souvislosti s uspokojováním potřeby potravy, hygiena, domácí práce nebo i cestování do zaměstnání a další zde nespádají, přestože by je tak někdo, například se zálibou v úklidu, mohl vnímat.

Obdobně se k volnému času vyjadřuje i Pávková (2014), která do protipólu staví tzv. sféru povinností, kam řadí bez ohledu na libost či nelibost činnosti nezbytné ve spojitosti se zaměstnáním či studiem, péčí o domov a rodinu nebo o své základní biologické potřeby.

Připojuje také čas, který s těmito činnostmi souvisí, ale jde o tzv. ztrátový čas. Dle ní tedy „volným časem rozumíme dobu odpočinku, rekreace, zábavy“ (Pávková, 2014, s. 11), jehož znaky jsou regenerace sil spojená s odpočinkem, libé pocity ze zvolených činností a volnost v jejich výběru. Zdůrazňuje však, že obě oblasti není možné rozdělit naprosto přesně a bývá v souvislosti s tím užíván termín „polovolný čas“.

Prohřeškem by bylo nezmínit definici průkopníka volného času, francouzského sociologa, Joffre Dumazediera, který je výchozím autorem pro mnoho českých autorů. Přestože vznikla již v roce 1962 je doposud nejčastěji citovanou definicí mnoha autorů zabývajících se volným časem. Definice vyplynula z jeho výzkumu uskutečněném v 50. letech ve Francii a později přijala jiné úhly pohledu a byla pozměněna. Originál vypadá takto: „*Leisure is activity – apart from obligations of work, family, and society – to which the individual turns at will, for either relaxation, diversion, or broadening his knowledge and his spontaneous social participation, the free exercise of his creative capacity.*“ (Veal, 2019, s. 189) a v překladu by mohla znít jako: volný čas je aktivitou oddělenou od pracovních, rodinných a společenských povinností, kterou si jedinec volí za účelem relaxace, rozptýlení nebo rozšíření svých znalostí a své spontánní sociální participace, využití své tvůrčí kapacity. V anglickém časopise se ale objevila jiná definice z úst Dumazediera využívající jiných pojmů a výrazů. Na podstatě věci se však příliš nezměnilo. Uvedl, že pro další definici bylo čerpáno i z jiných výzkumů než z výše zmíněného. Rozdíl nastal v počtu funkcí, které se v jeho definicích objevovaly. V této jsou místo tří funkcí čtyři, protože byla poslední rozdělena do dvou – neúmyslně si doplnit znalosti a zlepšit dovednosti, zvýšit svou dobrovolnou účast na životě komunity (Veal, 2019). Více o funkcích volného času zmiňujeme v další kapitole.

Stejně jako dospělí mají děti a mládež podle mezinárodního práva v oblasti lidských práv nárok na lidská práva, základní svobody, rovnost a důstojnost. Děti a mládež mají obecná lidská práva a také některá specifická práva, která připouštějí jejich mimořádné potřeby. Mládí je obdobím, kdy přecházíme z jisté závislosti k autonomii a soběstačnosti. V tomto procesu však může tvořit překážky právě věk, pro který bývá mládež ve výkonu svých práv často diskriminována a tlumena v rozvoji či využití svého potenciálu. Podpora lidských práv mládeže zahrnuje řešení konkrétních problémů a překážek, kterým čelí. Světová organizace pro volný čas (World leisure organisation, 2019) prohlašuje volný čas za právo a podporuje vlády a další instituce, aby přijaly opatření ke zpřístupnění volnočasových aktivit široké veřejnosti. Toto lidské právo je přitom podle ní zanedbáváno, a to i v akademické oblasti výzkumu volného času (na rozdíl od výzkumu sportu, kultury, umění a cestovního

ruchu). V této souvislosti organizace upozorňuje na problém dostupnosti volného času, který je momentálně vnímán primárně jako problém koordinace pracovního a soukromého života ve vyspělých ekonomikách a vykořisťování pracovníků v rozvojových zemích. Problémem je také to, do jaké míry je volnočasová aktivita jedincem volena svobodně nebo, zdali je ovlivňována tržními silami, a též rozsah a klasifikace znevýhodnění související s trávením volného času na základě pohlaví, rasy, socioekonomického statusu či schopností, kdy není jasné, co lze vnímat jako porušení lidských práv (Veal 2021).

Volný čas je pro děti a mládež důležitý, obzvláště během období dospívání. Je tedy nezbytné, aby rodiče potomkům zajistili rovnováhu mezi naplánovanými aktivitami a časem pro sebe. V případě, kdy tomu tak není a děti se začnou cítit přetížené a pod tlakem, může to vést k řadě problémů, včetně problémů s chováním, emočních problémů a stresu. Rodiče by měli pomáhat a učit své děti správně využívat volný čas. Volný čas dává dětské mysli příležitost připravit se na nové náročné situace. Umožňuje dítěti relaxovat a soustředit pozornost na další úkol (Hamřík, 2022). Právo dítěte na volný čas je garantováno článkem 31 Úmluvy o právech dítěte: *„Státy, které jsou smluvní stranou úmluvy, uznávají právo dítěte na odpočinek a volný čas, na účast ve hře a oddechové činnosti odpovídající jeho věku, jakož i na svobodnou účast v kulturním životě a umělecké činnosti. Státy, které jsou smluvní stranou úmluvy, uznávají a zabezpečují právo dítěte na všestrannou účast v kulturním a uměleckém životě a napomáhají k tomu, aby dětem byly poskytovány odpovídající a rovné možnosti v oblasti kulturní, umělecké, oddechové činnosti a využívání volného času.“* (Sdělení č. 104/1991 Sb., Sdělení federálního ministerstva zahraničních věcí o sjednání Úmluvy o právech dítěte).

U dětí je volný čas úzce spojen s hrou. Restrikce a obavy, které omezují možnosti dětí hrát si, zejména pak venku, je připravují o základní zážitky a příležitosti z dětství – například příležitosti navazovat vztahy a rozvíjet přátelství, setkávat se s celou škálou emocí, včetně těch negativních, jako je žárlivost, hněv či nuda, ale také štěstí a spokojenost, příležitosti riskovat, zažít dobrodružství, mít kontakt s přírodou a okolím apod. Jednoduše rozvíjet všemožné kompetence. Právě proto, že hra nabízí dětem jedinečné výhody, je právo hrát si zahrnuto ve výše zmíněném článku 31 Úmluvy OSN o právech dítěte, který garantuje právo každého dítěte na odpočinek a volný čas, právo na hry a rekreační aktivity přiměřené věku dítěte (Sdělení č. 104/1991 Sb., Sdělení federálního ministerstva zahraničních věcí o sjednání Úmluvy o právech dítěte).

Jedním ze základních pilířů lidského rozvoje je právě volný čas. Mimo to, že je důležitý pro socializaci, pozitivně přispívá k fyzickému, kognitivnímu, emocionálnímu a

sociálnímu rozvoji jedince. Tento aspekt je obzvláště důležitý v období dětství, kdy rozmanité a uspokojující zážitky spojené s efektivním trávením volného času přispívají k rozvoji identity a autonomie jedince, jeho úspěšnosti a sociální angažovanosti, neboť se jedná o vhodnou životní fázi pro objevování nových zálib a osobních hodnot. Zapojení dítěte do smysluplného trávení volného času tedy musí být doprovázeno pozitivními hodnotami, které vedou k výhodám pro jednotlivce, skupiny i komunity. Smysluplně trávený volný čas je přínosný pro každého jedince, protože je spojen s hodnotami jako týmová práce, odpovědnost, solidarita, zábava, rekreace, prožívání emocí a spokojenost. Mezi volnočasovými aktivitami, které mladí lidé provozují ve svém volném čase, zaujímají důležitou pozici sportovní aktivity (především kvůli jejich přínosům pro zdraví a fyzickou kondici) a kulturní aktivity (Nepomuk, 2018).

1.1 Funkce volného času

Volný čas lze definovat jako pozitivní pojem (tzv. disponibilní čas) či negativní pojem (volný čas jako doba zbývající dítěti po škole a splnění všech povinností). Přehnané zaměření na produktivitu může být pro dítě kontraproduktivní, a naopak vést k nižší výkonnosti, únavě, v krajním případě až k syndromu vyhoření. Dítě potřebuje i odpočívat a nedílnou součástí jeho programu by měl být volný čas, který podpoří jeho zdraví, výkonnost a pohodu. I když se dítě nezaměřuje na nic konkrétního nebo nepracuje soustředěně, i tento druh volného času mu dává příležitost objevovat a zkoumat, být kreativní, řešit problémy apod. Volný čas přináší jedinci různé fyzické, psychosociální a kulturní výhody. Dává mu možnost hrát si a experimentovat, odpočinout si od každodenních povinností a umožňuje mu začlenit to, co se naučil do svých každodenních aktivit a sociálních vazeb. Z každodenních povinností a úkolů dítěte, na které se musí soustředit, mohou pramenit a následně se hromadit negativní emoce, jako úzkost či stres. Proto potřebuje čas, aby svou mysl oprostilo od starostí, aby se mohlo cítit klidně a vyrovnaně. Čas na odpočinek a relaxaci je velmi důležitý pro jeho duševní zdraví. Volný čas je pro něj též příležitostí k osobnímu růstu, kreativě, rekreaci apod. Prioritou by měl být čas strávený svobodně zvolenými aktivitami, inkluzivní a rovný přístup ke kulturním, rekreačním a volnočasovým aktivitám s potřebou eliminovat dětskou práci, omezit nadměrný vliv moderních technologií při rekreaci dětí atd. Digitální technologie hrají ve volnočasových aktivitách dětí důležitou roli - jsou zdrojem informací, povzbuzení, pocitu sounáležitosti a kreativity. Na druhou stranu jejich nadměrné používání je spojeno s nedostatkem pohybu, nezdravým životním stylem, zhoršením prospěchu či vztahů apod. (Tomanová a Černý, 2016).

K hlavním funkcím volného času patří katarze (možnost odreagovat se od napětí a potlačených emocí), kompenzace (příležitost k vyrovnání toho, co se jedinci v životě nedaří), ventil (uvolnění nadbytečné energie prostřednictvím sportu, uměleckých aktivit apod.), kontrast (volný čas jako protiklad k práci), konzum (šance k užívání různých produktů a věcí) a rekreace (volný čas dává jedinci příležitost k psychickému i fyzickému zotavení), (Veal, 2019). Ze sociologického hlediska patří k základním funkcím volného času funkce autonomní (volný čas jako příležitost pro uspokojení vlastních zájmů a potřeb i vlastní rozvoj), terapeutická (volný čas poskytuje prostor pro pomáhání), podporující zdraví (volný čas jako příležitost pro podporu zdravého životního stylu) a poradenská (volný čas poskytuje prostor podporující optimalizaci profesní a životní dráhy), (Scott 2014). „*Jedna z funkcí volného času, která je silně akcentována i komunitou sociálních pedagogů, je zejména funkce preventivní. Kvalitní trávení volného času totiž hraje podstatnou roli v oblasti prevence rozvoje celé řady rizikových jevů včetně sociálně-patologických.*“ (Kolaříková, 2017, s. 11)

Podle Pávkové (2014) se mohou funkce volného času navzájem prolínat, každá může být zastoupena v různé míře a primárně se dělí na funkce:

- **sociální** – příležitosti k sociálnímu učení - navazování vztahů, vstupování do sociálních rolí a postavení v kolektivu, setkávání s novými autoritami, zlepšování komunikace a mnoho dalších sociálních kompetencí, zajištění péče o dítě, vyrovnávání případných rodinných deficitů;
- **zdravotní** – podpora správného fyzického, psychického i sociálního vývoje - pohybové aktivity, relaxace, denní režim, hygiena, psychická podpora apod.;
- **výchovně-vzdělávací** – vědomé a promyšlené působení na osobnost jedince směrem k rozvoji jeho sociálních, fyzických i psychických kompetencí, působení na emoční a vědomostní stránku, rozvoj zájmů, sociální učení;
- **preventivní** – snaha o jakousi formu primární prevence, o eliminaci negativních jevů a patologií, ovlivňování dispozic pozitivním směrem.

I Hamřík (2022) zmiňuje možnost propojování jednotlivých funkcí. Připomíná však, že v určitý moment může být naplňována pouze jedna funkce a s dalšími se vystřídá postupem času. Není nutná jejich současná existence či návaznost. S vymezením funkcí se odkazuje na významnou osobnost volného času, sociologa Dumazediera, který vytyčil tři zásadní funkce – relaxaci, zábavu a rozvoj osobnosti. Relaxační funkce nám pomáhá osvěžit své síly ztracené při plnění povinností a odpočinout si, jak po psychické, tak po fyzické stránce. Zábavou je myšlena funkce, která se stará o to, aby náš všední život nebyl až příliš jednotvárný. Vnáší do něj útek do jiného světa, oproštění od každodenních záležitostí a narušení stereotypu. Funkce

rozvoje osobnosti je důležitá pro kulturu, protože se díky ní učíme něčemu novému, inovujeme, vytváříme něco pomocí kulturních, sociálních nebo rekreačních činností.

V porovnání s Opachowskim (in Hamřík 2022), který vymezil hned 8 hlavních funkcí volného času, předchází autoři nepojali toto téma tak široce. Dle něj volný čas plní funkce:

- kompenzace – vyplnění chybějícího, udržení rovnováhy, rozptýlení;
- rekreace – odpočinek, obnova sil;
- edukace – rozvíjení, učení, růst;
- kontemplace – čas pro sebe a péči o svou osobu, tvorba své osobitosti, sebereflexe;
- komunikace – sociální vztahy a posilování sociálních kompetencí;
- integrace – příslušnost a fungování v sociální skupině, přijímání nových poznatků z tohoto vztahu;
- enkulturace – zapojení do kulturního života, kreativita;
- participace – zapojení, přijetí odpovědnosti, spolupráce a soudržnost.

Volnočasové aktivity jsou aktivity, kterých se jedinci účastní ve svém volném čase mimo své povinnosti. Vhodně zvolené volnočasové aktivity se mohou pozitivně podílet na fyzickém i duševním zdraví jedince a poskytnout mu příjemné zážitky. Mezi další výhody volnočasových aktivit patří odbourávání stresu, relaxace a navazování nových sociálních vztahů prostřednictvím účasti na volnočasových aktivitách. K výhodám volnočasových aktivit tedy patří fyzické, psychické, sociální, ekonomické a seberozvojové funkce a přínosy - tzn. jedinec využívá volný čas pro svůj osobní a duševní rozvoj, podporu zdraví, rozvoj rodinných a mezilidských vztahů apod. Funkce mají mezi sebou souvislosti a fungují v kooperaci, ale mohou se angažovat i samostatně. Každá z nich má své podstatné místo ve volném čase každého z nás.

1.2 Výchova ve volném čase

Volný čas obecně označuje časové rozmezí, jež má člověk k dispozici po vykonání svých úkolů a povinností a může jej tedy plnit svévolně. Náplň volného času plní rozmanité funkce. K jeho naplňování v dnešní době existuje řada příležitostí a způsobů a může se tak stát, že dojde k vyplnění do poslední minuty. Pokud si takto svůj čas naplánuje dospělý a vyhovuje mu to, je vše v pořádku. Existují mezi námi aktivnější i méně aktivní lidé. Součástí volného času by však měl být i prostor pro odpočinek a regeneraci těla i mysli, na což někteří rodiče zapomínají a svým dětem volný čas organizují tak, že jim naopak víc bere, než dává.

Ze začátku je v rámci kapitoly s názvem Výchova ve volném čase vhodné definovat pojem výchova. Jednoznačné vymezení neexistuje a každý z osobností pedagogických věd ji

vysvětluje po svém, ale pro potřeby této práce postačí vědět, že výchovou podle pedagogického slovníku rozumíme „... *záměrné a cílevědomé vytváření a ovlivňování podmínek umožňujících optimální rozvoj každého jedince v souladu s individuálními dispozicemi a stimulačích jeho vlastní snahu stát se autentickou, vnitřně integrovanou a socializovanou osobností.*“ (Průcha, 2003, s. 277).

V oblasti výchovy a volného času se potkávají tři různé pohledy, navzájem se prolínající rozměry. Na problematiku lze nahlížet jako na výchovu ve volném čase, výchovu k volnému času a výchovu volným časem. Každá z nich se na vztah pojmů dívá z jiného úhlu. **Výchova ve volném čase** bývá ve většině literatury chápána jako doba, kdy je primárně dětem a mladistvým věnována péče, pozornost a jistý druh pedagogického působení. Jedinec není ponechán náhodě, ale je v jeho volném čase zajištěna bezpečnost, rozvoj a formování jeho osobnosti pozitivním směrem. To se děje tak, že onen volný prostor, jenž má potenciál k podpoře vzniku a rozvoji rizikového chování a patologických jevů u různých věkových skupin v případě, že není smysluplně využit, je naplňován kvalitními činnostmi. Pokud chceme ovlivnit pozitivním směrem vznik patologií, využíváme k tomu tuto dimenzi vztahu výchovy a volného času. **Výchova volným časem** nebo i jeho prostřednictvím je pojímána jako nástroj k realizaci výchovy. Také jde o výchovné působení na jedince v jejich volném čase, avšak zde jsou vyzdvihovány důležité součásti jako například spontaneita, partnerství, otevřenost, přirozená zvědavost, nedirektivnost a mnoho dalšího. Činnosti a v podstatě náplň volného času se v této dimenzi stávají prostředkem výchovného vlivu, jedinec se formuje díky tomu, co a jak dělá. Rozvíjí své kompetence, ať už v osobnostní, kognitivní či manuální rovině právě hodnotami přítomnými u volného času při výkonu různorodých aktivit. **Výchovou k volnému času** rozumíme předávání informací a zkušeností o možnostech trávení volného času. Učíme děti a mladistvé, jak si volný čas smysluplně, produktivně plnit, jak umět jeho prostřednictvím relaxovat a doplňovat energii, jak se seberealizovat a rozvíjet či objevovat své zájmy. Jednoduše řečeno je učíme, jak jej vhodně využívat. V tomto smyslu jde o cíl výchovného působení. Všechny tři dimenze můžeme většinou nalézt v každém volném čase, který je pedagogicky ovlivňován (Vyhnálková, 2013).

V současném světě mohou mít děti kvůli jejich nabitému programu nedostatek prostoru i času na hru. Chybí jim příležitost se nudit a být bez dozoru. Každý jedinec by měl vědět, jak efektivně využívat svůj volný čas, a proto je důležitá výuka o různých volnočasových aktivitách. Volnočasové aktivity hrají důležitou roli ve všestranném rozvoji dítěte. Jejich součástí je totiž hra, svoboda, zkoumání a objevování, jež jsou zároveň důležité prvky pro procesy učení a vzdělávání. Začlenění volného času a prostoru má tedy pozitivní

dopady na vzdělávání. Žáci, kteří mají dostatek volného času a prostoru, jsou produktivnější a spokojenější. Výchova ve spojitosti s volným časem, ať už mluvíme o kterékoli ze tří výše zmíněných, je nástroj, který dítěti umožňuje pochopit, proč, jak, kde a s kým se může věnovat svým zájmům, pomáhá mu rozvíjet různé způsoby chování, které mu umožní přizpůsobovat se rozmanitému prostředí a je tak uspokojena potřeba volného času. „*V dětství je z pohledu vývoje mozku kromě učení ve škole stejně tak důležité, jak děti tráví svůj volný čas, čemu se v něm věnují, co je baví a jaké kompetence si tím rozvíjejí.*“ (Pešek, 2019, s. 32)

Výchovou ve volném čase a všemi jejími souvislostmi se zabývá vědní obor zvaný Pedagogika volného času, jako jeden z mnoha pedagogických disciplín. Věnuje se všem věkovým skupinám od dětí až po seniory. Můžeme se ale setkat s výrazem „*výchova mimo vyučování*“, jež se vztahuje pouze na školou povinné žáky a studenty, ale nemusí nutně spadat do volného času, ačkoli taktéž probíhá bez vlivu rodiny a je zabezpečována institucí. Jenže zde patří činnosti spojené s povinnostmi (příprava na výuku, sebeobslužné aktivity...). Také vymezení zdůrazňuje, že jde o „*...výchovné působení v době mimo povinné vyučování, převážně, ale nikoliv výlučně ve volném čase.*“ (Pávková, 2014, s. 13). Nyní se stále častěji, primárně v odborné literatuře, objevují pojmenování: formální, neformální a informální výchova. Výchova ve volném čase spadá pod neformální výchovu. I po zachování základních rysů výchovného procesu (záměrnost, cílevědomost) je pedagogika volného času specifická svou dobrovolností, což může být pro pedagoga náročné. Měl by umět dobře pracovat s motivací, mít dovednost vycítit atmosféru skupiny či preference jednotlivců (Pávková, 2014).

Trávení volného času a rekreace může ovlivnit kvalitu života jedince. Volnočasové aktivity se různí podle úrovně participace a kreativity. Někdo se může věnovat volnému času i za účelem „*zabíjení času*“, na rozdíl od aktivní participace. Pokud je volný čas využíván pouze k vyplnění času, lze konstatovat, že jedinci nebyla poskytnuta vhodná příležitost k vlastní kreativitě a autonomnímu rozhodování. Aby byla zajištěna jeho aktivní účast, která zvyšuje jeho osobní autonomii i důstojnost, musí mít jedinec možnost rozhodovat se. Právě rozvíjení schopnosti a poskytování příležitostí se samostatně a svobodně rozhodovat o trávení svého volného času jsou důležité při řešení patologického chování. Stejně podstatné je ale i prosazování sociálně vhodného chování během těchto aktivit i mimo ně.

Jak bylo zmíněno již výše, volnočasové aktivity pro děti a mládež jsou součástí tzv. neformálního vzdělávání. Stejně jako u jeho opaku není pouze jedna metoda, ani u tohoto druhu vzdělávání neexistuje jediný správný model pro volnočasové aktivity. Cíle volnočasového vzdělávacího programu by měly být přizpůsobeny tak, aby co nejlépe

odpovídaly individuálním potřebám každého dítěte. Vlastní názory dětí a mládeže na to, které volnočasové aktivity preferují a které zvyšují jejich pohodu, se nemusí shodovat navzájem mezi nimi ale ani s názory dospělých, jak jsme již v jiném smyslu nastínily výše. Důležité je zajistit, aby měly všechny děti bez rozdílu možnost smysluplného trávení svého volného času a tyto možnosti rozšířit tak, aby všem byly k dispozici různé volnočasové aktivity a nic jim nebránilo se jich účastnit (Pešek, 2019).

K základním principům výchovy ve volném čase patří aktivita, dobrovolnost a samostatnost. V rámci takovéto výchovy jsou rozvíjeny především dva typy vztahů - vztahy mezi dětmi a vztahy mezi dětmi a pedagogem. Nejedná se však o klasického školního učitele. Přestože je výchova ve volném čase institucionálně zajištěna a je omezen přímý vliv rodiny, neodehrává se ve vyučování. Skrze oba druhy vztahů probíhá během aktivit vzájemné přejímání postojů a hodnot. Hlavním úkolem pedagoga volného času je zajistit dětem pohodu, kreativní a bezpečné prostředí, ve kterém mohou rozvíjet jejich zájmy, schopnosti a dovednosti i uspokojovat své potřeby (Bezoušková, 2014).

Protože existuje řada aktivit, kterým se ve volném čase lze věnovat, máme k dispozici i různá členění. Pávková (2014) rozdělila edukační činnosti, které probíhají mimo vyučování takto:

- **Odpočinkové a rekreační** – které se zaměřují na zregenerování a eliminování únavy, stresu či nedostatku pohybu. Mohou mít podobu pohybových aktivit, ale i nenáročného pasivního odpočinku. Vznikají spontánně nebo se někdo ujímá jejich organizace. Jsou důležitou součástí volného času, protože při jejich nedostatku může postupně dojít k přetížení a následným dalším potížím s tímto spojených. Odpočinek a rekreaci lze provozovat jednotlivě, ve skupině či hromadně, ale za nejideálnější se považuje individuální, spontánně vzniklá činnosti, díky které jsou respektovány osobité odlišnosti a potřeby. Řadíme zde například procházky, kreativní činnosti, klid na lehátku, stolní hry nebo práci s el. zařízeními.

- **Sebeobslužné** – jsou zaměřené na rozvíjení samostatnosti dítěte v péči o sebe sama, své věci a dalších souvislostí se svou osobou. Díky nim získávají vědomosti, dovednosti a návyky, které jsou důležitou součástí života, jenž jej usnadňuje. Dobře upevněné návyky mají spojitost s motivací. Jde kupříkladu o činnosti spojené s osobní hygienou, etiketou, úklidem, chováním atd.

- **Veřejně prospěšné** – realizující nezištné a dobrovolné aktivity ve prospěch ostatních. Mohou přinést výchovný efekt v případě, že jsou dobře uchopeny – proběhne vhodná motivace, dobrá organizace a koordinace a nesmí chybět finální reflexe. Pomoci mohou jednotlivcům, menším či větším skupinám. Pro děti jsou vhodnější méně početné skupiny,

kteře jsou nejlépe sami součástí nebo jejich členy znají. U tohoto druhu činností je ve většině případů potřebný pedagogický dohled, pomoc a jeho funkce vzoru.

- **Zájmové** – které se zaměřují na rozvíjení různých zájmů, schopností a uspokojování potřeb. Během těchto aktivit lze objevovat a budovat nové dovednosti a schopnosti a tím se kromě rozvoje osobnosti také něčemu novému učit. Kromě dalšího dělení zájmových aktivit se můžeme setkat se základním dělením na aktivní a receptivní, hluboké a povrchní, dlouhodobé a krátkodobé, jednostranné či mnohostranné a s ohledem na společnost můžeme mluvit o žádoucích a nežádoucích zájmech. Během života se naše zájmy mění, a proto i dítě může na začátku roku zajímat zcela jiná činnost než na jeho konci. Jelikož se však zájmy rozvíjí na základě pozitivních vzorů a podnětného prostředí, není u všech dětí tento růst probuzen. Mezi zájmové činnosti mohou patřit rozmanité sporty, hudba, kultura, tanec a mnoho dalšího dle podrobnějšího rozdělení.

- **Příprava na vyučování** – je specifická svým zásahem do roviny povinností, nedobrovolností a vlastně se do volného času zařadit nedá. Je však velmi důležitá a poskytuje ji nejedno zařízení (školní družina, domov mládeže...). Kromě práce s úkoly či učivem z vyučování totiž může být chápána také jako hra s didaktickými prvky či využívající školní znalosti či jinak navazující činnost.

Co se týká institucí pro výchovu ve volném čase, důležitou roli hrají školská zařízení pro zájmové vzdělávání (školní kluby, školní družiny a střediska volného času pro děti a mládež...), která nabízejí pestrou paletu činností různorodého zaměření. Plní rekreačně a výchovně vzdělávací funkci s rozšířenou zájmovou působností. Cílem školních klubů, které jsou určeny primárně pro žáky druhého stupně základních škol, je poskytovat zájmové vzdělávání ve stejné formě jako školní družiny. Naproti tomu družina - výchovné zařízení zajišťující výchovu a péči ve formě příležitostné i pravidelné zájmové, vzdělávací a výchovné činnosti - je určena především žákům prvního stupně základních škol. Další institucí jsou neziskové organizace (například Duha, YMCA), jejichž hlavním cílem je inspirovat, motivovat, organizovat a vést děti ke smysluplnému využívání volného času, vzájemnému respektu, komunikaci a navazování pozitivních vztahů. Důležitou institucí ovlivňující volný čas dětí a mládeže, které kromě široké nabídky volnočasových aktivit dětem zajišťují stravu, ubytování i pedagogický dozor, jsou školy a další školská zařízení - například jazykové či umělecké školy, školská zařízení pro preventivně výchovnou péči, školská zařízení pro výkon ústavní či ochranné výchovy, školská výchovná a ubytovací zařízení (například školy v přírodě), (Vyhnálková, 2013).

1.3 Patologie v trávení volného času

Jak jsme již předeslaly, může volný čas působit preventivně proti vzniku nebo rozvoji patologických jevů v chování dětí a mládeže, jestliže je naplňován smysluplnými aktivitami a nejlépe i veden pedagogem, vychovatelem, trenérem a dalšími kompetentními osobami. Když je téměř veškerý čas naplněn činnostmi, nezbývá nejen prostor, ale ani energie na zrod nechtěných aktivit a zájmů. Ideální modelová situace už je popsána, nyní je čas zaměřit se na její nedokonalosti.

Dítě a posléze mladistvý je ovlivňován různorodým prostředím, kterým během svého života prochází. Jakožto prvním stádiem, kterým si v počátcích projde, je rodina. Ta jej připraví svým vlivem na vstup do dalšího, školního prostředí a on je dále ovlivňován společnostmi, zájmy nebo třeba médii. Je rozvíjena a formována jeho osobnost. Stejně jako může být usměrňována pozitivním směrem, setkává se také s negativním působením, které jeho vývoj může ohrozit (Hofbauer, 2004). Když vzniknou u dospívajícího s jistými předpoklady (psychické, biologické, sociální, kulturní) podmínky, které jej mohou ohrozit po psychické a sociální stránce vývoje v dlouhodobém horizontu a chování v těchto podmínkách je dle sociálního prostředí ohrožující, mluvíme o tzv. rizikové, ohrožené či problémové mládeži (Matoušek, 2013).

Přestože volný čas dětí a mládeže povětšinou probíhá mimo rodinu, je jí do velké míry ovlivněn. Proto se jí pochopitelně věnuje pozornost při řešení rizikového chování. Z rodinného prostředí, jež se směrem k dětem projevuje minimálním zájmem rodičů a je po emoční stránce lhostejné či nevlídné, vyrůstají jedinci projevující se rizikovým chováním (Matoušek, 2011). I Kraus (2010) předkládá informaci, že mezi delikventním chováním dětí a mládeže je do jisté míry příčinou takového chování jejich nepříznivé sociální prostředí. Jedním z činitelů způsobujících delikvenci je uváděna právě asociální či neúplná rodina.

Pokud někdo jedná tak, že ohrožuje, nebo dokonce poškozuje zdraví své či kohokoliv jiného a obdobně škodí i jeho prostředí, můžeme hovořit o sociálně patologických jevech. Tímto chováním porušuje zákony, předpisy a sociální normy. Většinou jde ruku v ruce s životním stylem, který ani zdaleka nelze označit za zdravý. Jednoduše se chování vymyká normám (Pokorný, 2003). Chování, které vede ke zvýšeným zdravotním, výchovným, sociálním a dalším rizikům pro jednotlivce, ale i společnost, je nazýváno termínem rizikové chování, který vystřídal pojem sociálně patologické jevy. „*Termín sociálně patologické jevy je jednak stigmatizující, normativně laděný a klade příliš velký důraz na skupinovou/společenskou normu.*“ (Miovský, 2010, s. 23) K rizikovému chování se vyjádřil

Miovský podobně jako je tomu u patologických jevů. Jde o záměrné jednání jednotlivce či skupiny, které může mít za následek úmrtí, trvalé handicapy, zranění nebo jiná omezení, narušení psychiky a vztahů, finanční, a i materiální ztráty. Hedrichová a Skopalová (2016) říkají, že sociálně nepřijatelné chování může být označeno jako agresivní, antisociální, asociální, delikventní, deviantní, kriminální, návykové, nepřizpůsobivé, problémové, rizikové chování, negativní sociální jevy, sociálně patologické jevy atd. V kapitole se bude možné setkat s rozličnými termíny. Ať už ale bude nazváno chování mimo normy společnosti jakkoli, vždy bude vycházet z definic, které jsou zde uvedeny.

Rizikové, delikventní, deviantní či jiné sociálně patologické chování je ovlivněno nejen rodinnými, kulturními či historickými faktory, ale také urbanizací společnosti, technologickým rozvojem, změnami tradičních hodnot nebo společenským vnímáním norem a normality. V průběhu vývoje společnosti se dynamicky vyvíjí a mění přístup společnosti k chování považovanému za normální, a naopak k chování, které není v souladu s platnými normami (Hofbauer, 2004). Téměř všichni mladiství napříč generacemi si vyslechli typickou frázi „ta dnešní mládež“. Byl, je a nejspíš i bude jí označen každý, kdo se chová nelibě starší generaci. Děti se však po staletí rodí stejné a jediné, co ovlivňuje jedince a proměňuje se, je svět okolo. Mění se výchova, množství podpory, míra porozumění, tempo dnešní doby nebo třeba stupňující se působení techniky. Díky všem těmto vlivům se z nich postupně stávají lidé s potížemi se vyrovnávat s realitou všedních dní (Martínek, 2009). Stejně jako se proměňují vlivy, proměňují se i trestné činnosti páchané mladistvými. Zvětšuje se míra agresivity a trestná činnost bývá víc brutálnější, než tomu bylo kdysi. Častěji se odehrává ve školním prostředí mezi žáky. Mladiství se více podílí na jednání souvisejícím s prostitucí nebo například anonymními hrozbami (bomby, žhářství...). Stále častěji se podnětem pro trestnou činnost mládeže stává rasismus a nenávistné projevy. Četnější jsou případy spojené s návykovými látkami a závislostmi na nich (výroba, distribuce, užívání). Protože děti nemají trestní odpovědnost, je zaznamenán růst manipulace a zneužívání k organizovanému zločinu skupin (Ministerstvo vnitra České republiky, 2022). Podrobněji se k proměnám rizikového chování mladistvých ve vztahu k sociálním změnám vyjadřuje Matoušek a kol. (2011). Dle jejich názoru jde o změny jako:

- slabší systém sociální kontroly zasahující do dnes už soukromých záležitostí (církve, sousedské vztahy, vliv širší rodiny);
- změna podoby rodiny – soužití bez sňatku, nestabilita, větší rozvodovost, neúplné rodiny;

- časová náročnost zaměstnání – děti vyrůstají bez dozoru, protože rodiče jsou většinu času v práci, tzv. Děti ulice;
- vliv médií – elektronika ovlivňující jednání dětí a mladistvých na základě demonstrace násilí a agresivity jako běžné součásti života;
- život ve městech – více možností k patologickému trávení volného času (bary, herny, kluby);
- náročnější příprava na zaměstnání – delší studium, větší požadavky, výchova bez důrazu na vzdělání;
- vliv vrstevnické skupiny – může ovlivnit trávení volného času negativně, přijetí subkultury s negativním působením (sekty, gangy...);
- afunkční rodiny – dopad na jedince vyrůstajícího v náhradní rodinné péči po rozpadu rodiny.

Formami, nebo chceme-li projevy rizikového chování dětí a mládeže se detailněji zabývala Sobotková (2014), jejíž rozdělení vypadá takto:

- záškoláctví (z různých důvodů – touha po dobrodružství, testování, útek před problémy ve škole, poruchy učení a chování);
- lhaní (společností prozatím stále není považováno za rizikové);
- agresivita, agresivní chování;
- šikana, kyberšikana, násilné chování;
- kriminální jednání obecně (zejména krádeže);
- vandalismus (poškození školního i veřejného majetku, majetku spolužáků, subkultura sprejerů – graffiti);
- závislostní chování (látkové i nelátkové závislosti, legální a nelegální návykové látky);
- rizikové chování na internetu (nevhodné či nelegální stránky, navazování komunikace s cizí osobou, příliš mnoho času on-line atd.);
- rizikové sexuální chování (předčasný, nechráněný pohlavní styk, promiskuita, náhodné známosti, sexuální deviace atd.);
- rizikové chování v dopravě (neznalost dopravních předpisů, návykové látky, přeceňování schopností atd.);
- hazardní aktivity (hazardní aktivity na rozdíl od extrémních sportů s sebou nesou vědomé hazardování s reálným rizikem smrti);
- užívání anabolik a steroidů;
- nezdravé stravovací návyky;
- xenofobie, rasismus, intolerance, antisemitismus.

Kromě forem rizikového chování určila i tři skupiny, ze kterých se dle jejího názoru skládá syndrom rizikového chování. Těmi jsou **zneužívání návykových látek** (užívání nelegálních a legálních drog – nikotin, alkohol, kannabinoidy a další), **nežádoucí jevy v psychosociálním vývoji** (agrese, kriminalita, delikvence, sebepoškozování...) a **riskantní chování v reprodukční oblasti** (předčasné zahájení pohlavního života, předčasné rodičovství, pohlavní nemoci, časté střídání partnerů...), (Sobotková, 2014).

V rámci strategií prevence kriminality, které pravidelně připravuje výbor pro prevenci kriminality v zastoupení Ministerstva vnitra, se soustavně sledují vývoje různých jevů s kriminalitou a její prevencí spojených. Velkou součástí sledovaných jevů a celkově cílů jsou právě děti a mladiství. Kupříkladu byl sledován a následně srovnán počet stíhaných osob do 18 let věku. Zjištěn byl vzestup o 25,4 % v letech od 2016 do 2019. Konkrétně to znamená, že za tato léta vzrostl jejich počet z 867 na 4279. Zjištěno bylo mimo jiné také to, že se trestných činů nejčastěji dopouští děti poznamenané ústavní výchovou. Neměnným problémem jsou sociálně vyloučené lokality a ubytovny. Na začátku kariéry delikventa jsou mnohdy pro ně snadno dostupné drogy. Napříč republikou se zvyšují počty provinění využívající internet a sociální sítě, kdy je využíváno důvěry a otevřenosti této věkové skupiny vůči neznámým lidem a nedomyšlených následků. To jsou jen příklady témat, které se patologickým chováním dětí a mládeže promítají (Strategie prevence kriminality v České republice na léta 2022 až 2027). Tendence k sociálně patologickým jevům je považována za důsledek neefektivního trávení volného času dítěte. Děti ze sociálně vyloučených lokalit často tráví svůj volný čas neorganizovaně na ulici a v nestrukturovaném prostředí, čímž jsou obzvláště ohroženy nevhodným způsobem trávení volného času. To může vést až k sociálněpatologickému či asociálnímu chování (alkoholismus, šikana, gamblerství apod.). Problematické je též nadměrné množství volného času, který má dítě k dispozici. Děti žijící v sociálně vyloučených lokalitách obzvláště. S přibývajícím volným časem jednatelce roste jeho pocit pohody, ale to platí jen do určité míry. Příliš mnoho volného času může být pro dítě problematické a škodlivé. Pokud nedostatek volného času během dne vede k většímu stresu a nižší subjektivní pohodě, dalo by se očekávat, že jeho nadmíra bude mít opačné dopady. Opak je však pravdou a pohoda se v určité úrovni mění opět na nepohodu. Lze konstatovat, že negativní důsledky neefektivního trávení volného času, nečinnosti a izolace, mohou mít na děti celoživotní negativní dopady. Volnočasové aktivity pro děti a mládež jsou jedním ze způsobů, jak čelit sociálnímu vyloučení a patologiím. *„Zdrojem sociálního vylučování znemožňujícího využívat volný čas se staly také netolerance, xenofobie a rasismus a negativně*

se promítaly jak do vztahu k tradičním menšinám, tak také k novým imigrantům“ (Hofbauer, 2004, s. 35).

1.4 Možnosti trávení volného času dětí ze sociálně vyloučených lokalit

Plnit svůj volný čas můžeme každý dle svých preferencí, zájmů, ale primárně dle svých možností. Někteří z nás ale nemají takové štěstí a díky prostředí, ve kterém žijí, se nemají možnost volnočasových aktivit zúčastnit, nebo vůbec volný čas plnohodnotně trávit. Jen jedinci či velmi malé skupiny z řad obyvatel sociálně vyloučených lokalit se mají šanci zapojit do volnočasových činností, a to většinou díky pomoci společnosti. Jak už ale víme z předchozích kapitol, je nutné efektivním plněním volného času zamezit vzniku či snižovat míru patologických jevů.

Tématu sociálního vyloučení se věnuje důkladněji stejnojmenná kapitola, a proto jej zde pouze nastíníme a více jej rozebereme dále. Jedním z podstatných rozměrů sociálního vyloučení je (příjmová) chudoba, nebo chcete-li materiální nedostatek, který ale není jedinou jeho dimenzí. Jak se často v literatuře dočteme, jedná se o multidimenzionální fenomén. I proces sociálního začleňování tedy zahrnuje více, než jen zvýšení příjmů a zlepšení přístupu k ekonomickým zdrojům. Sociální začleňování je definováno jako proces zlepšování podmínek účasti ve společnosti, zejména u jedinců, kteří jsou znevýhodněni, prostřednictvím zlepšování příležitostí přístupu ke zdrojům, dodržování práv apod. Měření sociálního vyloučení je komplikované právě kvůli jeho multidimenzionalitě a nedostatku standardních zdrojů dat napříč jednotlivými zeměmi a sociálními skupinami, které jsou ohroženy nejvyšším rizikem sociálního vyloučení. Sociální vyloučení na různých úrovních, včetně úrovně jednotlivce, skupiny, komunity, domácnosti, státu i na globální úrovni zahrnuje vícerozměrné a dynamické procesy řízené nerovnými mocenskými vztahy, které působí ve čtyřech hlavních dimenzích – ekonomické, sociální, politické a kulturní. Výsledkem procesu je exkluze charakterizovaná rozdílným přístupem ke zdrojům, schopnostem, právům a následně neschopnost podílet se na běžných aktivitách a vztazích, které jsou dostupné většinové společnosti, což vede k odlišnostem v různých oblastech. Sociální vyloučení má vliv jak na kvalitu života jednotlivců, tak na rovnost a soudržnost společnosti jako celku. Je výsledkem procesu, kdy jednotlivé osoby nebo oblasti trpí kombinací souvisejících problémů, jako je nezaměstnanost a tím i nízké příjmy, nedostatečná úroveň vzdělání, zhoršené zdraví, nevhodné či nekvalitní bydlení, vysoká kriminalita a rozpad vztahů či rodin atd. Naproti tomu sociální začleňování je proces zlepšování podmínek pro jednotlivce a skupiny, pro účast ve společnosti a proces zlepšování schopností, příležitostí a důstojnosti znevýhodněných osob a

jejich možnostech zapojit se do společenského dění. Sociální začleňování je proces zajišťující osobám ohroženým chudobou a sociálním vyloučením příležitosti k zisku zdrojů nezbytných k tomu, aby se mohli plně účastnit ekonomického, sociálního, politického a kulturního života a dosáhnout životní úrovně, která je považována za normální ve většinové společnosti, v níž žijí. Zajišťuje jejich větší účast na rozhodování, které ovlivňuje jejich životy a přístup k základním právům (Berger, 2017).

Mohou existovat společenské a politické příčiny sociálního vyloučení. Předsudky a diskriminace, které mohou některé skupiny obyvatelstva pociťovat ze strany většinové společnosti. V této souvislosti je důležité podporovat inkluzi a posílení postavení dětí a mládeže ze sociálně vyloučených lokalit v české společnosti. K dosažení tohoto cíle je nezbytné určit vhodná opatření, která posílí začleňování dětí a mládeže do běžného vzdělávacího procesu a zabrání předčasnému ukončení školní docházky. Měly by být podporovány motivační volnočasové programy a mimoškolní aktivity pro děti ze sociálně vyloučených lokalit pro překlenutí citlivého období přechodu žáků z předškolního do základního vzdělávání a následně ze základního do středního vzdělávání. Důležité je též odstranit segregaci ve vzdělávacím systému včetně účasti na mimoškolních aktivitách z důvodu finančních překážek souvisejících se socioekonomickým postavením dětí a mládeže ze sociálně vyloučených lokalit. Citlivé a nenásilné vedení je nedílnou součástí a specifickým znakem volného času nejen dětí a mládeže ze sociálně vyloučených lokalit. Mělo by podporovat socializaci dítěte, pozitivně ovlivňovat rozvoj jeho osobnosti a životní styl. Smysluplné trávení volného času pak může do určité míry kompenzovat negativní vliv prostředí, ve kterém dítě žije a které neposkytuje optimální podmínky pro jeho rozvoj. U osob ze sociálně vyloučených lokalit často není volný čas odlišen pro různé věkové skupiny a není přísně oddělen od pracovní doby. Dalo by se říci, že splývá v jedno. Děti jsou vedeny ke spontánnímu výběru volnočasových aktivit, kterým se však soustavně nevěnují a které nepodporují jejich seberealizaci a sebeutváření. „*Dá se předpokládat, že nízkopříjmoví rodiče s nižším vzděláním přikládají jiný význam vzdělání, mimoškolním a volnočasovým aktivitám dětí než rodiče z jiných pater sociální hierarchie, což se bude také projevat na jejich strategiích a s nimi spojených ambicích, stejně jako na míře frustrace z toho, že je nelze zajistit. Právě s vědomím této souvislosti roste význam dostupnosti vzdělání a aktivit i pro děti ze sociálně níže postavených domácností.*“ (Sirovátko, 2015, s. 133)

Volný čas mohou děti a mládež trávit samostatně, s kamarády, rodinou, ale také k tomu využít některé ze zařízení, jež organizuje různorodé volnočasové aktivity. Kromě institucí spojených se školou, jako je družina, školní kluby či domovy mládeže, můžeme

zařízení rozdělit ještě do dvou dalších skupin. Jednou z nich jsou zařízení pro organizované využívání volného času, ke kterým řadíme základní umělecké školy, střediska volného času, jazykové školy a všelijaké spolky, ústavy a další ústavy pod hlavičkou nestátní neziskové organizace. Mohou se dále dělit podle směru zaměření, věkové skupiny nebo principů, ale povětšinou všechny plní podobné funkce (výchovná, vzdělávací, preventivní...). Další, poněkud specifickou skupinou, jsou zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy a pro preventivně výchovnou péči, které primárně neslouží pouze k poskytování volnočasových aktivit, ale jsou součástí péče o děti či mladistvé. Patří sem dětské domovy, dětské domovy se školou, výchovné ústavy, diagnostické ústavy a střediska výchovné péče (Švestková, 2019). Děti žijící v sociálně vyloučených lokalitách většinou nemají přístup k využívání služeb zmíněných institucí z různých důvodů. Jejich volným časem se v sociálně vyloučených lokalitách zabývají spíše sociální služby. Zejména se jedná o nízkoprahová zařízení pro děti a mládež, zřizována dle Zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách. Služba je v zákoně vymezena jako ambulantní či terénní. Cílovou skupinou jsou lidé ve věku od 6 do 26 let, kteří jsou ohroženi společensky nežádoucími jevy. „*Cílem služby je zlepšit kvalitu jejich života předcházením nebo snížením sociálních a zdravotních rizik souvisejících se způsobem jejich života, umožnit jim lépe se orientovat v jejich sociálním prostředí a vytvářet podmínky k řešení jejich nepříznivé sociální situace. Služba může být poskytována osobám anonymně*“ (Česko).

Děti ze sociálně a ekonomicky stabilních rodin mají naprosto odlišné možnosti než děti z rodin ekonomicky i sociálně slabých napříč různými sférami včetně smysluplného trávení volného času. Na rovnost dětí mají vliv rozdíly v životních podmínkách dětí, jejich zkušenostech a možnostech vzdělávání. Od středisek volného času se očekává v poskytování služeb rovnost pro všechny děti. Hodnocením a inspekcemi je však poukazováno na značné rozdíly kvality nejen mezi jednotlivými obcemi, ale také uvnitř nich. I v rozvinutých zemích je dostatek volného času a jeho efektivní trávení omezovány řadou faktorů, které se týkají příjmu, pohlaví či rasy. To znamená, že některým dětem ve vyspělých společnostech jsou upírány výhody, které přináší efektivní trávení volného času. Zvýšení míry sociální deprivace, sociálních problémů a sociálního vyloučení jsou možné dopady nedostatku volného času. Je tedy třeba zkoumat, do jaké míry je efektivní trávení volného času prospěšné dětem a mládeži i dalším sociálně vyloučeným osobám, a jak přispívá k lepší kvalitě života a zlepšuje jejich tzv. well-being (Hjalmarsson, 2020).

Děti a mládež se účastní široké škály aktivit, jako je hraní her a týmových sportů, aktivit ve skupinách apod. přímo ve svých komunitách. Klíčovou roli pro vývoj dítěte hraje

účast na těchto aktivitách. Děti a mládež ze sociálně vyloučených lokalit mají při trávení volného času omezené možnosti v porovnání s jejich vrstevníky z lepšího rodinného zázemí. Prostředí, ve kterém žijí, je jeden z mnoha, avšak velmi podstatný faktor, jenž ovlivňuje jejich možnosti trávení volného času. Kromě fyzického prostředí (například kvalita bydlení, dostupnost veřejné dopravy apod.) může působit například podpora rodiny a vrstevníků, postoje okolí atd. V těchto lokalitách je problematická dostupnost kulturních, rekreačních nebo volnočasových aktivit. Lze konstatovat, že existují nerovnosti i v dostupnosti a využívání volného času mezi pohlavími, například pokud jde o dělbu práce a nadměrnou zátěž domácími pracemi, které omezují volný čas dívek. Možnost dětí z rodin s nízkými příjmy a dětí žijících v sociálně vyloučených lokalitách účastnit se volnočasových aktivit může být omezena, protože některé aktivity vyžadují, aby jejich rodiny disponovaly finančními prostředky, vzděláním či sociálním a kulturním kapitálem. Jedna z oblastí, u které se v rodině začíná šetřit jako první, je právě oblast zájmových a volnočasových aktivit. Nebývá rodiči vnímána jako dostatečně důležitá pro rozvoj talentu a zájmů dětí. Když děti nějaký kroužek navštěvují, většinou nebývají vybírány plánovaně, ale spíše podle momentálních preferencí dětí, finanční i místní dostupností. Samozřejmě jsou preferovány bezplatné aktivity. Jestliže se rodiče rozhodnou pro volnočasovou aktivitu, na kterou nemají finanční prostředky, je jim k dispozici ještě varianta úhrady z alternativních zdrojů. Těmi mohou být například různé nadace, stipendijní programy, sponzorské dary atd. K takovým zdrojům je však povětšinou musí někdo přivést (Sirovátka, 2015).

Co se týká konkrétní možnosti trávení volného času dětí ze sociálně vyloučených lokalit, rády bychom uvedly alespoň jeden konkrétní příklad dobré praxe. Romská mediální a vzdělávací organizace Romea organizuje projekt Romský mentor, jehož cílem je u dětí nejen romského původu podpořit a pozvednout motivaci ke vzdělání díky romskému lektorovi, jenž je jim vzorem a mentorem. Po svém vlastním studijním či pracovním úspěchu ukazují dětem svůj životní příběh a motivují je tím ke studiu a činnostem, které je mohou naplňovat. U romských dětí podporují předávání kultury a hrdosti na ni a svůj původ. U majoritních dětí zase rozvíjí pozitivní vztahy k romskému etniku a snaží se o odstranění předsudků (Romský mentor). Guerra a Leitão (2020) upozorňují na projekt zaměřený na podporu inkluzivního vzdělávání a školní úspěšnosti dětí z romské komunity žijící v sociálně vyloučené lokalitě. Pozitivní výsledky byly zjištěny v souvislosti se zlepšenou školní docházkou dětí a jejich školní úspěšností i zvýšeným zapojením rodičů do vzdělávání dětí. Lze konstatovat, že podobné aktivity a projekty mohou mít pozitivní dopady na rodiny i komunitu, obzvláště pokud komunita na projektu aktivně spolupracuje tak, aby motivovala děti k lepším studijním

výsledkům, učení se novým schopnostem a dovednostem a smysluplnému trávení volného času hudebními, sportovními a tanečními aktivitami. Díky projektu se zvýšila školní docházka dětí a zlepšily se také jejich studijní výsledky. Následné strategie zaměřené na podporu romských dětí a jejich rodin v komunitě eliminovaly riziko předčasného ukončení školní docházky.

2. Socializace

Jelikož je člověk bytostí společenskou, celý život se sdružující ve skupině a dožadující se mezilidské interakce, je nutné, aby každý takový tvor dodržoval jistá pravidla, ať už psaná či nepsaná, respektoval hierarchii členů skupiny a tím přispíval k zajištění chodu společenství. Takto to funguje mezi všemi biologickými stvořeními, a ještě více je to očekáváno od druhu nazývaného člověk moudrý. Proces osvojení pravidel a řádu zajišťujícího funkci kolektivu se budeme snažit vysvětlit v následující kapitole.

Napříč vědami zabývajícími se člověkem se v různých souvislostech skloňuje slovo socializace, které velmi zjednodušeně řečeno označuje postupnou proměnu člověka z pouze biologického tvora v bytost sociální. Naše přirozené touhy se střetávají s usměřňováním společností a formují se do podoby korespondující se společenskými požadavky, potřebami, zvyky či tradicemi. Není to však tak, že by se proces začleňování do společnosti zastavil v momentě, kdy je osoba schopna v ní plnohodnotně fungovat. Celý život jsme nuceni se přizpůsobovat různým změnám, novým podmínkám či situacím, z čehož plyne, že jde o celoživotní proces, přestože výchozím a zároveň nejintenzivnějším bodem je dětství a dospívání (Jedlička, 2018).

Nejspíš všechny účastníky humanitních, ale i dalších věd při zmínění pojmu napadne spojitost se sociologií, kterou Urban (2017) vydefinoval jako „*vědu o životě a fungování moderní společnosti*“ a zároveň však sám zmínil, že přestože je tato věda kolébkou socializace, nemá žádná privilegia či výhradní právo k jejímu vědeckému definování a připouští úhly pohledu a předmětové svébytnosti dalších věd jako například sociální pedagogiky, sociální práce, psychologie atd. Ze sociologického pohledu je vytyčením socializace „*proces postupného „vytlačování“ jedince na požadavky společnosti. Vnímá ho jako proces začleňování člověka do struktur společnosti, v jehož průběhu se ten stává lidským a duševně-duchovně dospělým*“ (Urban, 2017, s. 105). Bývá zde kladen důraz na sociokulturní podmíněnost a skupinový rozsah, kdy není opomenuta ani obousměrnost působení, ale ani individualita jedince, jenž je sám tvůrcem svého budoucího já. Svůj význam má tento proces také pro reprodukci společnosti.

Výkladový slovník z pedagogiky vysvětluje tento pojem jako: „*Celoživotní proces, v jehož průběhu si jedinec osvojuje specificky lidské formy chování a jednání, jazyk, poznatky, hodnoty, kulturu, vzory a začleňuje se tak do společnosti, funguje efektivně v konkrétní společnosti. Lze ji chápat jako sociální interakční proces a uskutečňuje se sociálním i řízeným učením.*“ (Kolář, 2012, s. 127). Jde o děj, který provází život každého z nás díky tomu, že na

sebe vzájemně působíme. Kromě jednotlivých osob jsou však účastníky a základními kameny tohoto děje také kultura a celá společnost, poněvadž po vytvoření nezávislé, individuální osobnosti se stáváme také reprezentanty společnosti a nositeli kultury, která je její součástí. Lidé pomocí socializace formují své duševní funkce a učí se samostatně řídit své chování.

Kolář (2012) ji rozděluje na socializaci primární, sekundární a socializaci a výchovu. Prvním prostředím, kam se dítě po narození dostane, je rodina. Má za úkol se začlenit do této skupiny tak, že díky jejímu působení přejímá a učí se od jejích členů různým projevům chování, jednání a prožívání. Od řeči a základní hygieny až po vztahy mezi členy či režim a dodržování pravidel. Podložím pro sociální učení je u této etapy zvané **primární socializace** emocionalita. Veškerou výbavu, to, co získala v tomto období, si následně již z části připravená bytost odnáší s sebou do vnějšího světa za stálé podpory a vlivu rodiny a blízkého okolí. Do hry se dostává společnost a její všechny prostředky. Dítě se dostává do vzdělávacího systému, který tvoří podstatu **sekundární socializace**. Setkává se s vrstevníky a dalšími skupinami lidí, díky čemuž je nutno vstupovat do nových rolí, osvojovat si nové návyky, zkoušet již získané dovednosti v rodině i v jiném prostředí a mnoho dalšího. Vliv účastníků nabývá na významu a postupem času také na frekventovanosti. Funkční složkou celého komplexu je **socializace a výchova**. Při edukaci je předávána kultura z předchozích generací té budoucí a záměrně usměrňováno chování i jednání, což přispívá k rychlejšímu zušlechťování.

S podobným vymezením vývoje socializace u jedince se setkáme také u její definice zmíněné ve stručném psychologickém slovníku, která ji rozumí jako „*začleňování člověka do společnosti prostřednictvím nápodoby a identifikace; zprvu v nukleární rodině, pak v malých společenských skupinách, jako je školní třída, zájmový klub, sportovní družstvo, až po zapojení se do nejširších, celospolečenských vztahů; součástí socializace je přijetí základních etických a právních norem dané společnosti*“ (Hartl, 2009, s. 548). V porovnání s pedagogickým pojetím si však lze povšimnout opomenutí kulturního aspektu, časového horizontu děje, avšak vyzdvižení forem sociálního učení.

Protože během začleňování do společnosti jednotlivci přejímají pro ni v daném čase, na daném místě běžné, správné či důležité chování, normy a zvyky, je mu v sociologii často přisuzován přívlastek „hodnotově-normativní“ proces. Jinými slovy by šlo říci, že jde o snahu docílit potřebné úrovně shody v chování příslušníků určité společnosti. Ty jsou však svérázné. Se základními způsoby, jakými socializace probíhá (napodobování, ztotožňování, sugesce, sociální činnosti – hra, výchova, práce, učení), si každá společnost počíná jinak, svým vlastním stylem. Proto je potřebné při vymezování zespolečňování brát v potaz kulturní,

normativní a hodnotové aspekty a jejich vliv na začleňované jedince. Kultura je totiž taktéž činitelem a má svůj účinek stejně jako dané sociální prostředí (Urban, 2017).

Zajímavý pohled na problematiku uvádí Bauman (2002), který pokládá za cíl zdařilé socializace dosáhnout u člověka bezděčného chování, jež je pro společnost normou a zároveň jedincovo neuvědomování si náporu těchto norem. Jakási vnitřní motivace k jejich dodržování a plnění. To, že je každý z nás nasměrován k zvnitřnění jistého chování v rámci celého procesu, je podle něj způsob, jakým lze zajistit „sociální kontrolu“, jelikož činí lidské počínání předvídatelné.

Poněvadž se práce zaměřuje na děti, vnímáme za vhodné ještě zmínit pojetí socializace s orientací právě na ně. Takové poskytuje ve své knize *Pedagogika* Čábalová (2011), jež ji vysvětluje jako děj, při kterém je dítě aktivní formou postupně zdokonalováno k fungování ve společnosti. I ona připomíná působnost kultury a hodnot společnosti. Bytost, která dokáže přijmout a ovládnout oboustrannou mezilidskou interakci a komunikaci a totéž i u zmíněných společenských hodnot a kultury, prošla, nebo spíše prochází socializačním procesem, protože si je také vědoma celoživotního průběhu.

V rámci socializace se tedy jedinci zapojují do malých i velkých společenských skupin a učí se fungovat v interakci s dalšími lidmi. V případě, že tento proces není uskutečněn, popřípadě neproběhne tak, jak by měl, stává se jedinec handicapován při fungování v běžném společenském prostředí a je tak ovlivněna i kvalita jeho života. Proces začleňování do společnosti bývá rozebírán z mnoha různých úhlů pohledu. V této práci se však zaměříme na její mezery ve formě sociálního vyloučení, které je pro práci stěžejní.

2.1 Sociální vyloučení

Chudoba a stratifikace společnosti na třídy, kasty či úrovně zde nejspíš funguje již od počátku lidského pokolení. Každý z nás vnímá a uvědomuje si, že jsou mezi námi lidé, kteří mají lepší postavení, větší slovo, dražší auto či pravidelné dovolené. Je běžné, že se lidé orientují na to „víc“, co oproti nim někdo má a na ty, kteří se mají lépe. Málo kdo si ale tak hojně uvědomuje existenci skupin, které jsou na tom naopak o hodně hůř než většina populace. Nasetkáme se s nimi totiž tak často jako s elitami. To je následkem jejich sociálního vyloučení na okraj společnosti. Tento termín rozebereme níže.

Některé skupiny obyvatel nemají stejné možnosti se podílet na společenském životě jako jiné. Stav vyloučení a znesnadňování participace na životě společnosti je ovlivněn nedostatečnou úrovní vzdělání, chudobou, omezenými příležitostmi a možnostmi uplatnit se

na trhu práce či právě na společenském žití. V souvislosti s tímto je využíván pojem nerovnost, za kterým se skrývá nedostatek možností účastnit se a separace od zbytku společnosti. Jeho následkem je kromě újmy na sociálním postavení také nedostatečný přístup k výchozím zdrojům společnosti, což je bydlení, práce, vzdělání, zdravotní péče a sociální ochrana (Duková, 2013).

Jedná se o sociálně patologický jev, a proto můžeme jeho vysvětlení nalézt ve slovníku sociální patologie, kde je kromě již výše zmíněných příčin, jako strádání v oblasti vzdělání, financí či pracovního uplatnění, poznamenán také možný výsledný efekt, rezignování na začleňování do společenského života. Týkat se může jak jednotlivce, malé skupiny, tak celé subkultury, jež se vzdala určitého společenského postavení, snahy o něj a smířila se s vyloučením mimo hlavní proud. Kvůli nerovnostem a jejich gradaci a taktéž postupům vedoucím k oddělení tedy vzniká jev, který je jednoznačně spojován s pojmy jako bída nebo chudoba (Bělík, 2017).

Stejně jako v předchozím se ale ani ve stručném psychologickém slovníku nedohledáme pojmu sociální vyloučení. Definice je vymezena pod heslem sociální exkluze, jakožto „*sociální vyloučení, většinou na základě předsudků*“ s poznámkou, že se týká zejména společenských menšin (Hartl, 2004).

Podstatu sociální exkluze velmi trefně vystihl Mareš (2000), který ji popsal jako stav, kdy vyloučení lidé jakožto jednotlivci či celé skupiny neparticipují na zdrojích společnosti a jejich šíření ve stejném rozsahu jako ostatní. To má za následek vznik bídy, odloučení od společnosti a její kultury a tím i ztrátu práv a povinností, kterými její členové disponují. Když bychom se ale podívali zpět do minulosti na vznik a vývoj konceptu sociální exkluze, jen marně bychom hledali spojení těchto dvou konkrétních výrazů. Mnoho autorů zmiňuje minulost a kořeny v termínu chudoba, který podobně jako je tomu i u nynějšího označení, postrádal jednoznačné vymezení a definici. Byl ochuzen o spojitost s dalšími souvislostmi. Vztahoval se pouze k materiálnímu zabezpečení a rozdělení majetku. Přestože bývá často užíván jako varianta k vyjádření sociálního vyloučení a bezpochyby spolu souvisí, nelze je aplikovat jako synonyma. Když se v minulosti začal sledovat vývoj pojmu chudoba (dlouhodobost, umístění, patologie a vzdorování normám, závislost na státu a úpadek hodnoty rodiny), změnilo a rozšířilo se nejen pojmenování, ale také předmět zájmu, jenž je nyní zaměřen spíše na následky. Zaoobírá se dopady hmotného i nehmotného strádání a všeho, co vede k segregaci lidí od společnosti. Díky celé této transformaci je již přijato poznání, že sociální exkluze je velmi rozmanitou oblastí jevů a rozměrů, které navzájem souvisí, prolínají se.

Stejně různorodé a mnohočetné jsou okolnosti vzniku exkluze, její formy nebo dimenze. U odborníků bychom marně hledali jednotnost i v jejich výčtech či definicích. Walach (2009) ve své práci rozdělil dimenze do pěti primárních skupin – ekonomická, sociální a kulturní, symbolická, politická a prostorová. Každá z nich zastává své místo v různých situacích, v různé síle, ovšem pro sociální vyloučení není nutné, aby byly vždy přítomny všechny. Běžně se stává, že některé dimenze schází, a přesto mluvíme právě o exkluzi. Naopak některé z nich bývají často favorizovány a stavěny do popředí. Kupříkladu **ekonomickou** dimenzi a její faktory mnoho autorů rádo vyzdvihuje jakožto rozhodující, byť se nelze omezovat pouze na ni. Jde především o zamezení vstupu na pracovní trh nebo vyloučení z něj, nezaměstnanost, což je důvodem chudoby, nižšího životního standardu a marginalizace těchto osob. Protože pracovní uplatnění ovlivňuje příjmy financí, má tedy i účinek na zapojení do dalších společenských aktivit. Přesto se nutně nezaměstnaní lidé nemusí stát vyloučenými. Stále jsou zde pro ně přátelé, rodina, pomoc ze strany státu a popřípadě také ilegální možnosti ekonomické aktivity. **Sociální a kulturní** dimenzi exkluze lze chápat jako nepodílení se na sociálním a kulturním kapitálu většinové společnosti, vyřazení ze společenských sítí jakožto prostředků ke společenskému růstu a budování postavení. Primárním ukazatelem kulturního kapitálu je míra dosaženého vzdělání, jež bezvýhradně působí na četnost pracovních příležitostí či celkově zařazení na pracovní trh, na orientaci v právním systému a společnosti jako takové. Dá se tedy vytýčit jako komplex nabitých dispozic, které nám jednotlivcům nebo skupinám napomáhají k získání určité společenské pozice. Známosti nám zase v rámci sociálního kapitálu poskytují rozmanité zdroje, kterých bychom bez těchto kontaktů využívat nemohli. Poukazuje na hojnost styků, ale jde kromě množství také o jejich podobu. Vyloučení jsou charakterističtí tzv. silnými vazbami, typickými v rodinách a u blízkých přátel. Naopak slabé vazby (méně důvěrné, časté a silné) u nich nalezneme jen zřídka. To přispívá k nevhodnému postavení, vazbám a komplexně dovednostem v navazování vztahů mimo jejich sítě. A to je další z mnoha důvodů, proč se ocitají odsunutí. Indispozice v interakci se společností se celkově promítá do všech rozměrů exkluze. Jestliže jedinec, popřípadě skupina nemohou či nechtějí ovlivnit svůj osud a podílet se na působení na societu, hovoříme o **politické** dimenzi vyloučení, jelikož nevyužívají svých politických a občanských práv, ať už z důvodu vnějších vlivů či svým vlastním přičiněním. To samozřejmě platí i v případě odepření základních lidských práv. Protože se ale politické vyloučení týká z převážné části hlavně dospělých, nebudeme se jím hlouběji zabývat. **Symbolická** dimenze, často zaměňována za subjektivní, líčí vyčlenění sociálních skupin většinovou společností na základě negativních předsudků vůči nim, kvůli

kterým jsou odmítáni. Majoritní společnost vytváří a následně i demonstrovuje záporné předpojatosti při shledání odchylek od normy a vyřazuje tím jejich nositele nebo rovnou členy těchto skupin mimo společenství. Vznikají tím skupiny, které mezi sebou staví symbolickou zeď. Jestliže jsou navíc lišící se skupiny jednoduše rozpoznatelné (etnicita, víra, národnost atd.), je ještě snadnější prohlubovat propast mezi vzájemným porozuměním a respektem obou protipólů. Typické pro sociálně vyloučené je shlukování se na jednom místě. Místo následně začíná nabírat charakteristiky vyloučené lokality a vznikající problémy i jejich četnost přispívají k exkludovanosti obyvatel. I samotné místo ale může svými vlastnostmi působit na exkluzi jeho obyvatel. To zahrnuje poslední dimenze exkluze, **prostorová**. Ať už je vyloučení podníceno místem nebo se místo stalo vyloučeným díky svým obyvatelům, je velice pravděpodobné, že zde uvidíme určité varianty chování, pro které majoritní společnost nemá pochopení, ale obyvatelé jsou donuceni se takto adaptovat na požadavky prostředí a jeho členů. Takto se budou chovat i ti, kteří v prostředí vyrůstají a postupným vrůstáním do zdejšího kolektivu přijmou vzorce chování za své. Detailněji se vyloučenou lokalitou budeme zabývat v další podkapitole (Walach, 2009). Všechny dimenze se vzájemně prolínají, doplňují, ovlivňují a souvisí spolu. Některé se týkají zejména dospělých. Ti jsou ale zodpovědní za své potomky, na které má sociální vyloučení taktéž obrovský vliv

Domosławski (2016) používá slovo vyloučení pro osoby, které žijí v chudobě bez vyhlídek do budoucna, občanských, politických nebo ekonomických práv, a to často i všech najednou. Ocítají se tak na okraji propasti. I on uznává, že tematika vyloučení má mnoho různých dimenzí, příčin, vrstev a že i lidé poměrně dobře materiálně zabezpečení mohou být vyloučení pro svou etnickou příslušnost, víru, sexuální orientaci a další důvody. Často také pro sdružení několika důvodů.

Můžeme také rozlišovat pohledy a přístupy různých věd. Jinak bude na problematiku nahlížet speciální pedagogika s akcentem na zdravotně postižené a znevýhodněné. Se zohledněním společenských zdrojů se setkáme u sociologů a sociální pedagogika bude nejspíš pracovat s pojmem velmi podobně jako sociální práce, avšak i ona přidá svou vlastní hodnotu. Protože je koncept sociální exkluze multidimenzionální, je i při práci s ním vhodné zohledňovat stanoviska vícero vědních disciplín.

Jistým způsobem již bylo zmíněno, že exkludovaným se může stát kterýkoli člověk, jenž se vyznačuje jistými atributy. Někteří lidé ale mají k získání znaků a statusu vyloučeného blíž, větší předpoklady. Takovým je připisován přívlastek „ohrožení“ sociálním vyloučením. Skupiny osob ohrožené sociálním vyloučením lze shrnout v bodech:

- lidé s nedostatečným vzděláním,

- opakovaně či dlouhodobě bez práce,
- fyzicky nebo mentálně handicapovaní,
- osoby se závislostí (jakéhokoli druhu),
- senioři žijící osaměle,
- imigranti, členi různých menšin (etnických, náboženských...),
- lidé, kteří se dostali do těžké životní situace, ze které si nedokáží samostatně pomoci.

Velmi často se pak daná osoba řadí do vícero ohrožených skupin najednou, vykazuje více faktorů, čímž se zvyšuje riziko vyloučení. To se projevuje nižší sociokulturní kompetencí, zvýšenou pravděpodobností k výskytu sociálně patologických jevů, riskantním životním stylem a chováním, taktéž rizikovým hospodařením s financemi (půjčky s vysokým úrokem, zástava...), komplikovanějším vstupem na pracovní trh, nízkou úrovní vzdělání i motivací k překonání tohoto nedostatku a prostorovým i symbolickým vyloučením se stigmatem (Kaleja, 2014).

Sociální vyloučení je fenomén týkající se osob s určitými predispozicemi, které nejsou schopné se zapojit a využívat zdrojů společnosti tak jako ostatní členové, na základě čehož jsou od společnosti vzdáleni. Pojem bývá spojován či rovnou zaměňován za starší termín chudoba. Vyznačuje se nedostatečným vzděláním, nepodílením se na společenském životě, nízkým ekonomickým příjmem v důsledku dobrovolného či nedobrovolného vyřazení z pracovního trhu a segregací od společnosti. Protože se sociální vyloučení netýká pouze dospělých jedinců, pokusíme se v následující kapitole krátce popsat jeho dopady na děti a mladistvé.

1.1.1 Děti a sociální vyloučení

Sociální vyloučení ve spojitosti s dětmi je převážně zkoumáno v souvislostech se vzděláváním a dopadem vyloučení na něj (vliv na školní úspěšnost, docházka, podnětnost prostředí, rovnost a další). Volný čas dětí z vyloučených lokalit je však v zájmu také.

Oblast každodenního kontaktu s přírodními kvalitami, systémem institucí vhodných ke společenskému životu obývané skupinou lidí se společným životním stylem, umožňující uspokojení základních potřeb a mnoho dalšího se označuje jako lokální prostředí. Obyvatelé lokálního prostředí navazují vztahy a sociální kontakty. Sousedské či příbuzenské. Znak takového prostředí jsou zvyky a obyčeje, víra, tradice a kultura. Lokální prostředí má velký vliv na výchovu a její úspěch. Má svůj podíl na formování jazyka, nabízí vzory, hodnoty, ideály, dává prostor pro sdílení znalostí a zkušeností (Knotová in Švestková 2019).

Vliv života ve vyloučené lokalitě je na dítěti znát ještě před tím, než se narodí. V sociálně vyloučených lokalitách byla zjištěna vysoká frekvence výskytu sociálně patologických jevů, jako jsou narkomanie, alkoholismus, gamblerství a další. Velký počet případů požívání alkoholu a kouření byl zjištěn i u těhotných žen. To má samozřejmě neblahý vliv na plod dítěte, kterému jsou tak položeny první základy zdraví. Obdobně je tomu i posléze, kdy jsou děti například pravidelně vystavovány pasivnímu kouření (Hricová, 2016).

Dle prostředí, ve kterém děti vyrůstají (ať už je jakékoliv), se učí chovat, jednat a reagovat. Ostatně blíže byl tento proces primární socializace popsán již výše. Stejně se to učí děti vyrůstající v sociálně vyloučené lokalitě. Jejich ovládnuté dovednosti pak následně odpovídají specifikům prostředí vyloučené lokality. Učení se v SVL má dopad nejen na rozsah a charakter dovedností, ale i na celkový vývoj osobnosti jedince. Na jeho identitu a sociální pozici také. Dopadem dlouhodobého vlivu chudoby a jevy jí doprovázejícími je vytvoření osobitého kulturního schématu postaveného na specifické hodnotové orientaci, kterou pak obyvatelé takové lokality sdílí. Od přijatých hodnot se následně odvíjí jednání, které jim pomáhá existovat v takové kultuře a lokalitě, ale znemožňuje jim zapojení do rozvrstvení většinové společnosti. Hodnotový žebříček se dále předává z generace na generaci, a tak si jej osvojují děti již od útlého věku. Po zahájení školní docházky se děti setkávají s rozdílnou kulturou a hodnotami majority, a tím je pouze potvrzována kulturní a sociální nerovnost.

Pro obyvatele SVL je velmi často typickým znakem nízká úroveň dosaženého vzdělání. To v lokalitách nebývá významnou hodnotou. Rodiče zastávají postoj ke vzdělání dle svých vlastních zkušeností a přesvědčení o uplatnění znalostí. Na vzdělání zanevírají i z důvodu, že jim nepomohlo s řešením jejich životní situace i přes to, že někteří měli snahu zvýšit úroveň znalostí pomocí například učňovských zařízení. V závislosti na tom se pak odvíjí jejich motivace dětí ke školní docházce a dosažené úrovni. Chybí také pozitivní vzory, které se objevují zřídka kdy pro stále vyšší nároky nebo diskriminaci na trhu práce.

Školní úspěšnost je další oblastí, na který má život v sociálně vyloučené lokalitě vliv. Děti z ní pocházející si s sebou přinášejí předurčení k neúspěchu a zmíněným stvrzováním vyloučení mimo společnost se jen prohlubuje. Na školní neúspěšnosti dětí z vyloučených lokalit se „podepisuje“ několik faktorů. Jde o **externí faktory** (bariéry ve vzdělávání – předsudky, kvalita asistenčních služeb, sociální práce, pedagogické prostředky...), **interní vztahy** (výchova, vliv vrstevníků, vztahy ke vzdělávání...), **vzory interakcí a sociálních vztahů** (jiná výchova dívek a chlapců, hierarchie, role v rodině...), **vertikální témata** (jevy typické pro sociálně vyloučené lokality, prolínají se skrze předchozí faktory – jazyk...),

interakce mezi vnějším prostředím a SVL, kulturní změny (změny napříč zmíněnými faktory, koncepty využívané při objasňování situace v SVL...). Jiným způsobem se dá říci, že na vývoj osobnosti dětí ze SVL a s tím související školní zralost a připravenost, které ovlivňují úspěchy ve vzdělávání, mají vliv tři základní dimenze, a to dědičnost, prostředí a výchova. Všechny faktory jsou oproti dětem z majoritní společnosti odlišné, což tvoří vyšší riziko školního neúspěchu a následně neúspěšné inkluze (Morvayová). „*Vliv na školní úspěšnost sociálně vyloučených dětí má docházka do mateřských škol. Tento vliv však výrazně roste s dobou, kterou děti v předškolních zařízeních tráví.*“ (Čada, 2015, s. 10) K dorovnání počátečních stavů dětí z obou prostředí při nástupu do školy by mohlo vést delší předškolní vzdělávání dětí ze SVL. Ty do mateřských škol povětšinou dochází až poslední rok před nástupem do prvních tříd. Podpora znevýhodněných rodin v docházce již dříve by možná přispěla k vyrovnání šancí dětí na školní úspěšnost. Docházka a její vliv na úspěšnost je problémem i u základních škol. S tím se mnoho zemí snaží bojovat různě (doprava do škol zdarma aj.) stejně jako se segregací, se kterou Česká republika bojuje prozatím poměrně obtížně.

Ve chvíli, kdy jakékoli dítě začíná školní docházku, otevírá se mu nové sociální prostředí, které vyžaduje adaptaci, ale zároveň s sebou přináší nové možnosti sociálního učení a rozvíjení všelijakých schopností. Děti ze SVL do této etapy vstupují s jistými nevýhodami a nižší mírou socializace v základní úrovni. To se může projevat horší adaptací na školu, opakujícími se neúspěchy a dalším. Škola má takové nedostatky pomoci dítěti zvládnout, kompenzovat, vyrovnat tak, aby posléze zvládlo společenskou a ekonomickou realitu. Za předpokladu, že toho není schopna či ochotna rodina dítěte. Školy ale nejsou zrovna kompatibilní s jazykem, interakcemi, způsoby učení se nebo standardy SVL a neumí si ani poradit s převodem těchto souvislostí (Morvayová).

Jednou z dalších forem socializace je identifikace, zapojení do vrstevnických skupin. Přináší členům rozmanité zážitky, pocity, seberealizaci, zábavu i uvolnění a mnoho dalšího. Probíhá v nich přejímání různých norem, pravidel, vzorů, zásad nebo cílů, což se stává nástrojem sociální kontroly chování příslušníků. Vliv skupiny však může být jak pozitivní, tak i negativní. (Vybrané kapitoly ze základů sociální pedagogiky)

Styk dětí s majoritní společností častokrát probíhá pouze ve škole, popřípadě působí-li v lokalitě nějaká sociální služba, jako nízkoprahové zařízení pro děti a mládež, komunitní centra a další. Mají proto minimální zkušenosti se setkáváním s vrstevníky z většinové společnosti bez součinnosti dospělých například pedagogů. To je brzdi v začleňování i v pozdějším věku (Morvayová). Možnosti setkat se s inkluzí často nenalézají ani ve školách.

Právě ve školách v blízkosti nebo přímo v SVL se totiž povětšinou k inkluzi staví zcela jinak než v těch vzdálenějších. Oproti inkluzivním školám, které se snaží o deetnizaci a zvyšování rovnocennosti ve školách blízkých SVL, bývají znevýhodnění žáci kumulováni a školy mají tendence stávat se segregovanými s minimální snahou o inkluzi. Probíhá zde i větší míra zviditelňování etnicity a exkluze. To má samozřejmě dopad na výsledky žáků takovýchto škol, které jsou podstatně horší (Górak-Sosnowska, 2023).

Ve školním roce 2018/2019 bylo zjištěno cca 1,5 % (15200) sociálně znevýhodněných žáků navštěvujících základní školu. Vzhledem k vlivům pandemie, války nebo inflace lze očekávat jejich nárůst (Górak-Sosnowska, 2023). Již nyní rodiny začínají omezovat výdaje spojené s volnočasovými aktivitami, vzděláváním a vybavením s tím spojené, což vyplynulo z šetření společnosti PAQ Research. Momentální zdražování zasahuje nejvíc rodiny s nižším příjmem, které přistupují k omezování aktivit dětí. Po uhrazení nákladů spojených s bydlením a jídlem jim totiž zbývá úplné minimum finančních prostředků. Nezbyvají finance ani na neočekávané výdaje natož na vzdělávání. Koncem roku 2022 a začátkem letošního roku se 28 % českých rodin s dětmi rozhodlo o omezení a 19 % definitivně rozhodlo redukovat výdaje za vzdělávací aktivity, vybavení či vzdělávání samotné. Vznikají tak různé možnosti podpory (např.: projekt Darujme kroužky dětem, nabídka bezplatného doučování a volnočasových aktivit, ...), (Korbel a kol. 2023).

Život v SVL se promítá nejen do vzdělávání. Celkově má svá vlastní specifika, která pro lidi vyrůstající mimo takové kulturní prostředí bývají často nepochopitelná. Děti vyrůstající v SVL jsou od nízkého věku odkázáni sami na sebe. Je k nim přistupováno téměř jako k dospělým. Zodpovědnost za svou osobu a chování je vyžadována i v domácnosti, kde by neměly být na obtíž dalším členům. Dětem nebývají dodávány a tvořeny podněty k rozvoji. Rodiče je nevnímají jako potřebné pro život. Hra je druhořadou záležitostí. Nerozvíjí se ani v rámci mateřské školy, protože jak již bylo zmíněno, docházka je sporadická. Děti se v domácím prostředí účastní pouhého pozorování běžného dění a do činností spojených s domácími pracemi bývají postupně zapojovány až s rostoucím věkem. Zde je viditelný kontrast mezi vnímáním dítěte jako dospělého, ale zároveň omezováním činností. V rodinách totiž není prostor na nácvik a nedokonalost provedení domácích prací. Chybí také nastavování hranic, usměrňování chování či jakási výchovná koordinace ze stran dospělých. Dětem i jejich vývoji je ponechána volnost a spontaneita. To se promítá i do volného času těchto dětí, které si mají být schopny plnit volný čas samostatně dle svých preferencí (Fatková, 2013). Ve volném čase děti mladšího věku neopouštějí lokalitu. Mají dovoleno se zdržovat pouze v blízkosti domu, na přilehlých ulicích, nejlépe pod dozorem

starších sourozenců či některého z dospělých (Morvayová). Ostatně péče o mladší sourozence je dětem ze SVL typická. V tomto ohledu jsou opravňováni převzít zodpovědnost již od útlého věku. Činnostmi, jako jsou hlídání sourozenců, pomoc v domácnosti a domácí práce, je povětšinou naplňován volný čas děvčat, které pak oproti chlapcům nedisponují potřebným množstvím. Ani ve volném čase dětem ze znevýhodněného prostředí není dopřána chvíle samoty, od čehož se odvíjí i zbytek života v početných skupinách (Fatková, 2013).

2.2 Sociálně vyloučená lokalita

Jak již bylo zmíněno výše, sociální vyloučení má své jisté znaky, po jejichž alespoň částečném naplnění lze o takovém jevu hovořit. Stejně je tomu i u označování sociálně vyloučených lokalit (SVL). I ty musí splňovat určité atributy, aby mohly být prohlášeny za sociálně vyloučené. Analýza těchto lokalit byla provedena v roce 2006 a 2015 z iniciativy MPSV pro získání přehledu o jejich vývoji a zmapování počtu obyvatel ohrožených sociálním vyloučením či chudobou, která je s tímto pojmem úzce spjata. Bude se tedy často promítat i do vymezení sociálně vyloučené lokality, které nyní následuje.

O sociálně vyloučenou nebo sociálním vyloučením ohroženou lokalitu jde v případě koncentrace „...*více než 20 osob žijících v nevyhovujících podmínkách (indikováno počtem příjemců příspěvku na živobytí), které obývají fyzicky či symbolicky ohraničený prostor (indikováno vnější identifikaci).*“ (Čada, 2015, s. 11) Tato definice byla využita v analýze popsané v dalších odstavcích. Po prvním výzkumu a proměnách povahy sociálního vyloučení byla přetvořena na místo, území či oblast s koncentrací lidí vyznačujícími se projevy sociálního vyloučení a sousedy pojmenované pomocí negativních až hanebných názvů. Z této definice vychází většina autorů zabývajících se sociálním vyloučením a je proto těžké ji porovnávat s jinými.

Setkat se můžeme ještě s vymezením ve formě bodů vystihující sociálně vyloučenou lokalitu jako:

- prostorově izolovanou (odloučené místo nebo i pomyslná hranice);
- sociálně odloučenou (překážky mezi obyvateli a institucemi, společnostmi);
- ekonomicky segregovanou (jiné často nelegální ekonomické sítě, nezapojení do formální ekonomiky);

kulturně odchylnou (kulturní odlišnosti spojené s chudobou, etnicitou, vzděláním...);

symbolicky vyloučenou (vytlačení z účasti na veřejném životě dle viditelných znaků-chování, barva pleti...), (Hricová, 2016).

S touto definicí SVL pracovala strategie boje proti sociálnímu vyloučení v období od 2011-2015, která je již momentálně pozitivněji laděna a nazývána jako Strategie sociálního začleňování (MPSV).

Ve většině literatury či zdrojů spojených s tématem marginalizace a vyloučené lokality jsou pojmy spojovány s Romy, kteří jsou považováni za klasické obyvatele vyloučených lokalit. V zadání výzkumné analýzy vyloučených lokalit se dokonce můžeme dočíst, že za „...sociálně vyloučenou romskou lokalitu označujeme prostor obývaný skupinou, jejíž členové se sami považují za Romy a/nebo jsou za Romy označováni svým okolím, a jsou sociálně vyloučeni.“ (Mapa sociálně vyloučených a sociálním vyloučením ohrožených romských lokalit v České Republice). Původně se totiž v první etapě analýzy pracovalo s pojmem „sociálně vyloučená romská lokalita“. Do následující etapy se už od přívlastku romská upustilo pro hanlivé zabarvení, rozpor s vymezením a také se snahou státu o spojování spíše se socioekonomickým principem. Některé lokality ale byly sociálně vyloučenými nazvány primárně pro obyvatele romského původu. Walach a kol. (2023) uvádějí studii podložené zjištění, že bývá na sociálně vyloučené lokality nahlíženo (primárně lokálními aktéry) jako na pojmenování místa s větší reprezentací Romů mezi obyvateli, jež jsou spolu s celou lokalitou pojímány jako problém. To po sléze vede k předsudkům vůči nim.

V této oblasti snad nejcitovanější autor Percy-Smith (2000) zmiňuje, že pro vyloučenou lokalitu nejsou jediným znakem pouze její obyvatelé, ale může jí být označena oblast, místo či budova, která naplňuje charakter sociálního vyloučení. Je segregována někde na okraji města, jde o geograficky separovanou oblast nebo je zatížena špatnou dostupností nejen dopravy, ale i zdrojů. Všechny vyloučené lokality nemůžeme vnímat jako totožné. Rozdíly nalezneme mezi lokalitami navzájem, ale také u jejich obyvatel, kteří sice nakládají se stejným znevýhodněním oproti majoritě či jinými lokalitami, ale každý po svém. Každý z nich má jiné potřeby a každá domácnost v lokalitě se vyznačuje jinými atributy, i když na základě podobných demografických, ekonomických a dalších charakteristik. Pokud si nejen místní aktéři budou uvědomovat rozdíly, je do budoucna možné účinnější nastavení veřejných politik (Walach, 2023).

Pro analýzu, jež byla zmíněna v úvodu této kapitoly, si zpracovávající agentura zvolila určité indikátory sociálně vyloučené lokality (dále jen SVL), jimiž bylo kupříkladu území (ulice, čtvrť, dům), kde lze pozorovat koncentraci lidí vyznačujícími se sociálním vyloučením. Přítomnost více než 20 takovýchto osob žijících v nevyhovujících podmínkách, které v tomto výzkumu dokazoval počet příjemců příspěvku na živobytí, byla rozhodná pro přijetí lokality jako vyloučené nebo vyloučením ohrožené. Analýza zjistila, že se v časovém

rozestupu jejich výzkumů takřka zdvojnásobil počet SVL (z 310 na 606) ve všech krajích napříč ČR kromě Karlovarského a Moravskoslezského, kde byl jejich nárůst dokonce trojnásobný. Také počet obyvatel, kteří žili v SVL, se v mezičase zvýšil téměř o polovinu. Jejich největší nárůst byl zjištěn v Ústeckém a opět v Moravskoslezském kraji, ve kterém probíhal také výzkum k této práci (Čada, 2015). Z výsledků zkoumání se dá předpokládat podobný vzestup i v následujících letech. Ty prozatím však nebyly agenturou zmapovány.

Každý výzkum týkající se sociálního vyloučení či chudoby si stanovuje kritéria přijímaných dat autonomně, a proto může být poměrně složité porovnávat zjištěná data. Například Agentura pro sociální začleňování (Odbor pro sociální začleňování Ministerstva pro místní rozvoj) vyhodnocuje každoročně tzv. Index sociálního vyloučení v obcích ČR za pomoci ukazatelů jako jsou: příjem příspěvku na živobytí, příspěvku na bydlení, exekuční řízení, dlouhodobá nezaměstnanost a předčasný odchod ze vzdělávacího systému. Díky těmto indikátorům sbírají obce body v hodnotě 0-30. Čím vyšší číslo obec získá, tím větší míra zatížení sociálním vyloučením je u ní vykazována. V roce 2021 se v nejzatíženějším pásmu (12-30 bodů) vyskytovalo 175 obcí a ve středním (8-11bodů) jich bylo zmapováno 275 (INDEX SOCIÁLNÍHO VYLOUČENÍ). Pro obyvatele vyloučených lokalit je těžké se svépomocí dostat z takového prostředí. Většinou řeší soubor mnoha problémů, které odchodu ze života uvnitř lokality stojí v cestě. Jsou také přesvědčení a často poměrně oprávněně o tom, že pro ně lepší život není dostupný. To může být jeden z důvodů, proč se někteří uchylují k nelegálním formám obživy. Na sociálně vyloučené lokality se soustřeďují různí podvodníci a pachatelé trestných činů. Obyvatelé se tak často stávají oběťmi vydírání, lichvy nebo třeba obchodu s lidmi. Často jsou však i oni pachateli takové činnosti. Lokality tohoto rázu stimuluje ke vzniku extrémismu či radikalismu ve formě rasistických či xenofobních útoků, demonstrací atd. Nejen z těchto důvodů je pravidelně připravována na celorepublikové, regionální i lokální úrovni *strategie prevence kriminality*, jež má za úkol zpracování postupů při řešení jednotlivých druhů kriminality (přestupků, trestné činnosti) a jevů, které jsou kriminálně rizikové, zacházení s pachateli ale také oběťmi této činnosti, popsat přístupy k prevenci takovýchto situací a k zajištění bezpečné situace v lokalitách. Zapojení do ní jsou orgány státní správy i samosprávy, čímž je posilována spolupráce všech jejich členů a rozvíjena i mezinárodní spolupráce (Strategie prevence kriminality v České republice na léta 2022 až 2027).

3. Sociální služby

S tím, jak život plyne, se na jeho linii utvoří často „zádrhel“. Něčí průběh života má komplikací více a někdo se s nimi neseťkává příliš často. Někteří potíže zvládnou svým vlastním přičiněním, někteří využijí pomoci a jiní se nechají komplikacemi přemoci a zpátky se vrací jen těžko. Pro případ nouze a zároveň vůle s ní něco dělat existuje „pomocná ruka“ zpřístupněná všem, kteří formu takové pomoci potřebují. Onou pomocnou rukou jsou pro společnost sociální služby, které blíže představíme v následujících kapitolách.

Úkolem sociálních služeb je napomáhat řešení sociálních potíží jednotlivých členů společnosti. Slouží k řešení široké škály potřeb společnosti. Jde o služby poskytované lidem, kteří se ocitli v nepříznivé životní situaci, kterou nejsou schopni zvládnout sami. Sociální služby mají za úkol podpořit takového jedince v aktivním řešení jeho situace vlastním úsilím. Je však potřeba zohlednit jak osobnost jedince samotného, tak také jeho rodinu, skupiny, do kterých daný jedinec patří, ale také zájmy širšího společenství. Lidé, kteří mohou přijímat sociální služby, jsou rozděleni do tzv. cílových skupin. Mezi ně nejčastěji patří například senioři, rodiny s dětmi, zdravotně postižené osoby nebo osoby bez přístřeší. Cílových skupin uživatelů sociálních služeb je však mnoho. Podle cílových skupin se druhy služeb odlišují v závislosti na tom, jaké mají uživatelé potřeby. Charakteristikou a rysy se pojem sociální služby překrývá se sociální prací, sociální péčí, sociální pomocí nebo také se sociální ochranou. Velmi často se stává, že bývají pojmy zaměňovány (Lejsal, 2015).

Sociální služby jsou někdy na základě státní autority uloženy jako povinnost i proti individuální vůli jednotlivců. Příkladem může být povinná léčba u drogově závislého (Malík Holasová, 2014).

Veškeré informace ve spojitosti se sociálními službami nalezneme v zákoně č.108/2006 Sb. o sociálních službách, který je provází a vymezuje veškeré souvislosti s jejich vznikem, poskytováním, zapojením do nich atd. Přehled sociálních služeb napříč Českou republikou poskytuje registr poskytovatelů sociálních služeb spravovaný Ministerstvem práce a sociálních věcí. Informace o sociálních službách a jejich správě lze získat například na městských či krajských úřadech (odbory sociálních věcí), v občanských či jiných odborných poradnách nebo přímo u poskytovatelů sociálních služeb. Sociální služby jsou v rámci České republiky součástí státního systému sociálního zabezpečení. Dle legislativy patří do systému sociální pomoci. Ministerstvo práce a sociálních věcí se snaží o zajištění kvality poskytovaných služeb a zlepšování její úrovně pomocí systémových opatření, dlouhodobých plánů, metodického vedení a celkově všeobecné podpory. Pro zajištění kvality služeb je navíc

příslušným zákonem stanovena potřeba mít zpracovány tzv. Standardy kvality sociálních služeb, prostřednictvím kterých má každá sociální služba vymezena základní kritéria jejího poskytování.

Sociální služby a jejich poskytování pomoci je postaveno na Listině základních práv a svobod. Lidská práva se totiž prolínají všemi úrovněmi sociálních služeb. Dále by se měly řídit Úmluvou o právech dítěte, dbát na soulad s občanským zákoníkem a dalšími právními předpisy. Organizace poskytující sociální služby by měla mít písemně zpracován Etický kodex pro pracovníky a ty vybírat pro výkon sociální práce se zřetelem k osobnostním předpokladům, schopnostem, dovednostem, morálním hodnotám atd. O tom však pojednává kapitola zabývající se pracovníky.

Sociální služby můžeme dělit dle různých kritérií na mnoho skupin. Nejjednodušší rozdělení může služby dělit na **individuální**, které jsou vedeny specificky se zohledněnými potřebami uživatele, a **komunitní**, jež poskytují pomoc komunitě rozsáhle. Ty si můžeme představit až na celorepublikové úrovni například jako ekonomickou podporu pro nezaměstnané občany (Lejsal, 2015).

Do praxe uvádí sociální služby nejrůznější organizace, ať už jsou jejími poskytovateli:

- Obce a kraje – snaží se vytvářet vhodné podmínky pro rozvoj sociálních služeb, především zkoumáním skutečných potřeb lidí a zdrojů potřebných k jejich uspokojování. Zřizují kromě toho také organizace pro poskytování sociálních služeb.
- Nestátní neziskové organizace a jednotlivci – jsou velmi významnými poskytovateli sociálních služeb a poskytují široké spektrum služeb.
- Ministerstvo práce a sociálních věcí – je zřizovatelem pěti specializovaných ústavů sociální péče.

Financování sociálních služeb, které je velmi důležité pro zajištění kvality poskytovaných služeb a jejich dostupnosti, pramení převážně ze státního rozpočtu. Díky členství České republiky v Evropské unii mohou organizace čerpat finanční podporu i z tzv. Evropského sociálního fondu (ESF), což zprostředkovává Ministerstvo práce a sociálních věcí. Další možností jsou dary a příspěvky jednotlivců nebo soukromých společností. Tato oblast je však bohužel problematická. Kromě nedostatku finančních prostředků se sociální služby potýkají také s nedostatkem kvalifikovaných pracovníků, což může mít za následek špatnou kvalitu poskytované služby či celkové zhoršení situace (MPSV). Fascinující je přitom fakt, že již v roce 1992 byla Pecorou popisována situace v USA, kde dle jeho slov provozují

sociální služby lidé s různorodým vzděláním a očekává do budoucna nedostatek profesionálně připravených pracovníků. Situace je přitom stejná i u nás i v nynějších časech (Úlehla, 2005).

Snad nejznámější organizací poskytující sociální služby je v České republice Charita. Ta na svých webových stránkách prezentuje informaci, že ročně pomůže přibližně 45 000 uživatelů překonat krizovou situaci, v níž se ocitli nepříznivou shodou okolností, ale také kvůli svým návykům, způsobu života nebo sociálně znevýhodňujícímu prostředí. Nejčastějšími uživateli jsou lidé bez domova využívající charitní centra, noclehárny nebo azylové domy k přespaní, hygieně a nasycení. Dalšími formami pomoci je například pomoc s řešením ztráty dokladů, bydlení nebo zaměstnání. Otcové či matky s dětmi v tíživé situaci najdou podporu v charitních azylových domech. Pokud se jedná o děti a mládež je jim péče věnována v nízkoprahových centrech. Hojně užívané formy služby jsou také terénní programy, telefonická krizová pomoc a další efektivní formy preventivní sociální práce (Charita Česká republika).

Také v zahraničí fungují sociální služby. Každá země má však sociální systém nastaven jinak (dle svých zájmů, potřeb obyvatel, finančních prostředků atd.). Co je v konkrétní zemi považováno za „sociální službu“ je určeno její historií, kulturními normami, politickým systémem a ekonomickým postavením (Lejsal, 2015). Například u našich polských sousedů jsou sociální služby neboli „*pomoc społeczna*“ v překladu definovány jako orgán sociální politiky státu, jenž má poskytnout rodinám a jednotlivcům pomoc s překonáním obtížné situace, kterou nedokážou překonat za pomoci vlastních sil, zdrojů a příležitostí. Podporují je v jejich snaze o uspokojení základních potřeb a život v důstojných lidských podmínkách. Za úkol si kladou také předcházet vzniku obtížných situací různými preventivními kroky (např.: podpora nezávislosti, integrace). Péče, které se člověku dostává, závisí na jeho konkrétních potřebách (Polsko).

Souvislosti se sociálními službami a informace o nich jsou velice obsáhlé. Pro potřeby této práce však dostačuje námi popsané základní vymezení. Blíže se budeme věnovat konkrétní sociální službě poskytované dětem a mládeži v následující kapitole. Rozebrána je konkrétně tato služba, protože je podstatná ve vztahu k tématu diplomové práce.

3.1 Nízkoprahové zařízení pro děti a mládež

Dnešní doba s sebou nese úskalí v podobě sociálních sítí, u kterých tisíce dětí a mladých lidí tráví svůj volný čas. To často stojí za nezájmem o kroužky či volnočasové aktivity. Dalším důvodem neúčasti ale mohou být i nedostatečné finance rodiny. Následkem

toho se potýkají s přebytečným časem a nudou. Někteří se tak poflakují po ulicích, v parcích nebo nákupních centrech. Díky těmto skutečnostem jsou vystaveni poměrně velkému riziku střetu s drogami, kriminalitou, násilím nebo sexuálními službami. O pomoc a podporu si ale umí říct jen málo lidí, ať už se potýkají s jakýmkoli problémem. Co teprve malé dítě, jež si často ani svou situaci neuvědomuje. Nejen pro takové případy jsou k dispozici nízkoprahová zařízení pro děti a mládež, které v následující kapitole přiblížíme.

Na území České republiky je momentálně k nalezení 248 nízkoprahových zařízení pro děti a mládež (dále jen NZDM), (MPSV). Jakožto jediná sociální služba určená dospívajícím se soustřeďuje na neorganizovanou a sociálně ohroženou mládež a děti. Legislativní ukotvení této konkrétní služby lze najít ve vyhlášce č. 505/2006Sb. Poskytovat ji lze buďto v ambulantní formě, nebo v ambulantní formě spolu s terénní dohromady. Řadíme ji do skupiny služeb sociální prevence. Služby sociální prevence mají ve snaze bránit zrodu a případně rozšiřování jevů, které jsou společností vnímány jako nežádoucí a tím i sociální exkluzi. Je tedy podstatné, aby pracovníci takovéto služby byli odborně způsobilí k výkonu profese sociálního pracovníka nebo pracovníka v sociálních službách, což je upraveno zákonem o sociálních službách (Zemanová, 2015).

Definici činnosti NZDM můžeme samozřejmě nalézt v již zmiňovaném zákoně o sociálních službách. Podle něj jde o služby poskytované „...*dětem ve věku 6-26 let, které jsou ohroženy společensky nežádoucími jevy. Cílem služby je zlepšit kvalitu jejich života předcházením nebo snížením sociálních a zdravotních rizik souvisejících se způsobem jejich života, umožnit jim lépe se orientovat v jejich sociálním prostředí a vytvářet podmínky k řešení jejich nepříznivé sociální situace.*“ (Česko). Při formulování definice NZDM z něj čerpala i Česká asociace streetwork (ČAS), která sdružuje nízkoprahové sociální služby, zaštituje kontaktní pracovníky a jejich programy, vzdělává pracovníky v těchto službách a mnoho dalšího. Ta ji vymezila jako službu pro děti a mládež „...*, které se ocitly v obtížné životní situaci nebo jsou jí ohroženy a které nevyhledávají standardní formy institucionalizované pomoci a péče.*“ (POJMOSLOVÍ Nízkoprahových zařízení pro děti a mládež (NZDM), 2008). Lze si ji představit jako vyhledávání, navazování a udržování kontaktů s cílovou skupinou dětí a mládeže, nabízení odborné pomoci, podpory, možnosti poskytnutí informací, vytváření podmínek pro možnou změnu ve způsobu života směrem k lepšímu a pomoc se začleněním do společnosti, a to navíc vše bezplatně. V rámci spolupráce probíhá snaha o lepší orientaci v sociálním prostředí a tvorba podmínek k možnému řešení jejich nepříznivé sociální situace v případě, že o to projeví zájem.

Specifikem této služby je možnost využití v naprosté anonymitě. (POJMOSLOVÍ Nízkoprahových zařízení pro děti a mládež (NZDM), 2008)

Ve snaze pracovníků NZDM by mělo být vytvoření prostředí k bezpečnému trávení volného času a nabídnout jim zde možnosti jeho naplnění, které by mohly zamezit vzniku nevhodných forem trávení volného času nebo je nahradit v případě, že jsou již u někoho rozvinuty. Omezit tak rizika spojená s dospíváním. Uživatelé služby se však nemusí nutně stávat pouze děti a mládež s nenaplněným volným časem a rizikovým chováním. Využití NZDM může i dítě, které navštěvuje běžné kroužky, prospívá ve škole, ale hledá například oporu dospělých nebo náklonnost vrstevníků. Proto by zařízení mělo být místem vhodným ke sdílení problémů, na které se může v případě potřeby obrátit bez ostychu či obav. Mělo by nabízet prostor k tomu být sám sebou, někam patřit, pracovat na sobě i se sebou. Mělo by do jisté míry substituovat to, čemu se jim ve špatně fungujících rodinách, na ulicích, ve vrstevnických skupinách často nedostává (Geisslerová, 2012).

Herzog (2003) uvádí 4 možné typy využití služeb v nízkoprahovém zařízení. Dle něj jsou to:

- Volný vstup a pobyt v zařízení – Uživatelé využívají pobytu v zařízení, ale nezapojují se do probíhajících činností.

- Volnočasové aktivity – Děti a mládež mohou využívat nabídky volnočasových aktivit zprostředkované NZDM bez nutnosti registrace nebo pravidelné účasti. Volnočasové aktivity nabývají různých podob dle možností jednotlivých zařízení. Každé zařízení by mělo disponovat základním vybavením v podobě psacích potřeb, papírů nebo třeba zařízením pro poslech hudby. V nabídce se však může objevovat i ping pong, stolní fotbal, malé stolní a deskové hry, využití různé elektroniky nebo kupříkladu hudební zkušebny. Dnes už běžně kluby disponují počítači, TV a některé i herními konzolemi. Setkat se lze i s různorodými dílnami (výtvarné, kutilské apod.) nebo barem s nealkoholickými nápoji a malým občerstvením.

- Sociální služby – Po příchodu nového uživatele (zájemce o službu) je úkolem sociálního pracovníka jej oslovit se základními informacemi o službě a jeho právy a povinnostmi. Zjišťuje očekávání o služby a potřeby, kvůli kterým službu vyhledal. Snaží se společně vytyčit tzv. zakázku. V poskytovaných sociálních službách je zahrnuto základní poradenství, situační intervence, doprovodné aktivity a návazná terénní sociální práce.

- Aktivity a činnosti zaměřené na prevenci – Formou besed, diskuzí, workshopů nebo i exkurzí se uživatelé dozvídají informace o prevenci rizikového chování (zneužívání návykových látek, šikana, vandalismus, sex atd.)

Potřeba a přínos sociálních služeb, které nabízejí pomoc dětem a mládeži v sociálním ohrožení, které se nacházejí v životně nepříznivé události, jako je například delikventní činnost, promiskuita, šikana týrání a zanedbávání v dětství, je nepopiratelný a obrovský, jelikož by si sami poradit nedokázali nebo by v nich tuto potřebu změny nikdo neprobudil. Rodina a okolní prostředí vnímá nežádoucí chování jako normu a aplikují stejné vzorce i u sebe. Proto je pro člena takové skupiny uvědomění sociálního problému velmi náročné (Zemanová, 2015).

Služba se snaží cílit na skupinu dětí a mládeže a oslovit je s nabídkou. Využívá k tomu různé formy propagace – informační letáky, informační kanály, besedy ve školách, spolupráce s návaznými organizacemi, specifické propagační aktivity nebo například terénní pracovníky. Obsahem poskytování služeb jsou tyto základní činnosti: jednání se zájemcem o službu, dohoda (smlouva) o poskytování služby, plánování služby a ukončení spolupráce. Během první návštěvy zařízení je s jedincem vedeno jednání se zájemcem o službu, v rámci něhož, je mu vysvětleno poslání, cíle, práva a povinnosti, pravidla, otevírací doba a další náležitosti služby. Jsou mu nabídnuty informační materiály a je seznámen s možností anonymního vstupu. Po nejméně třech návštěvách je společně s pracovníkem dohodnuto založení ústní smlouvy. Doba lze samozřejmě prodloužit, popřípadě zkrátit, pokud je to příhodné. Vše záleží na dohodě pracovníka a zájemce. Jestliže dojde k ústní dohodě o poskytování služby a zájemce souhlasí se všemi náležitostmi jako jsou například výpovědní lhůty, dodržování pravidel, rozsah poskytování služby atd. je zájemce veden jako uživatel. Součástí spolupráce je individuální plánování služby. Pracovník společně s uživatelem vymezí uživatelské potřeby a důvod, proč službu vyhledal. Dále musí být pojmenována jeho sociálně nepříznivá životní situace. Individuální plán práce stanovuje uživatel za pomoci pracovníka. Posléze dochází k jeho pravidelnému hodnocení oběma smluvními stranami. Spolupráce je pravidelně zaznamenávána do informačního systému organizace. Na vyžádání mohou být záznamy poskytnuty uživateli, který do nich může i pravidelně nahlížet. Může si je vyžádat také návazný orgán (Policie ČR, OSPOD, ...). S poskytnutím informací však musí uživatel souhlasit. Po naplnění cílů uživatele mohou vyvstat další, návazné cíle nebo je spolupráce ukončena. Ukončení může být provedeno jak ze strany pracovníka, tak ze strany uživatele z různých důvodů (POJMOSLOVÍ Nízkoprahových zařízení pro děti a mládež (NZDM), 2008).

V rámci otevírací doby mohou uživatelé využít aktivit jako je pomoc s přípravou na vyučování, při které se pracovníci snaží uživatelům vštípit pozitivní vztah ke vzdělání, pomáhají jim s přípravou na opravné či klasifikační zkoušky, doplňováním učiva či

rozšiřováním znalostí. Předškolním dětem pomáhají osvojit si znalosti a dovednosti potřebné k nástupu do školy, protože jim je rodina není schopna předat. Může jít o základy sebeobsluhy, hygieny, ale také o rozeznávání barev, tvarů, počty a další základní vědomosti. Program může být směřován k tvůrčím a výtvarným činnostem, kdy se klienti seznamují s výtvarnými potřebami, učí se stříhat nůžkami, pracovat s barvami a dalším materiálem. Rozvíjí nejen fantazii, ale i jemnou motoriku, estetické nebo kulturní citění. Děti a mladiství navštěvující NZDM mají možnost rozvoje fantazie při samostatně volitelné hře neřízené pracovníkem. V NZDM mají děti k dispozici širokou škálu stolních her a hračky pro různé věkové kategorie. Děti jsou pracovníky podporovány ve vykonávaných činnostech a naskytne-li se problém s dítětem, které porušuje stanovená pravidla či svým nevhodným chováním negativně ovlivňuje kolektiv a narušuje vykonávanou činnost, je dle závažnosti potrestáno, ve výjimečných případech i odchodem z NZDM (Rendl, Smetáčková a kol. 2018).

1.1.2 Poslání, cíle, principy

Sociálnímu vyloučení se NZDM snaží předcházet poskytováním informací, pomoci a podpory v životních situacích, které jsou nepříznivé. Můžeme si tuto prevenci ale představit i jako předávání informací o možných nepříznivých situacích a jevech. NZDM je dětem a mládeži k dispozici, aby jim mohlo pomoci překlenout období dospívání a jeho mnohdy nepříjemné náležitosti. Podílí se a snaží se o změny životního stylu k lepšímu tak, aby měli uživatelé vhodné podmínky začlenění do společnosti.

Podílet se na kvalitě života dětí a mládeže pozitivním směrem pomocí snižování či rovnou odvracení rizik souvisejících se životem po stránce zdravotní i sociální je obecným cílem služby. Kromě možnosti podílení se na hledání řešení nepříznivé životní situace pomáhá NZDM svým uživatelům také s orientací v sociálním prostředí a jejím zlepšováním. K plnění tohoto obecného cíle je využíváno poskytování podpory při náročných životních událostech uživatelů a celkově tvorba prostředí a podmínek podněcujících a napomáhajících ke zvládnutí nepříznivých sociální situací. Se záměrem zlepšení orientace v okolním sociálním prostředí a tím následně zapojení do vrstevnických skupin a společnosti pomáhá uživatelům snaha pracovníků NZDM o zvýšení nejen jejich sociálních schopností, ale i dovedností. Konkrétně lze cíle služby pojmout také jako snahu o snížení počtu mezilidských střetů, rizik (přirozených, zdravotních) spojených s rizikovým chováním, odchylek a patologií, poskytování pomoci s pojmenováním a psychickým zpracováním problému uživatele a následně vytyčením možného řešení spolu s nabídkou zprostředkování či znásobení životních příležitostí a možností k celkové stabilizaci nepříznivé situace uživatele.

Souhrnně jde tedy ve službě NZDM o snahu pracovníků zvýšit kvalitu života uživatelů v různých ohledech a eliminovat či snižovat rizika, která se vztahují k jejich životním způsobům.

„Nízký práh“ je uživatelům poskytován primárně eliminováním možných překážek, kterými mohou být časová, prostorová, finanční dostupnost či nejrůznější psychologické bariéry. NZDM se snaží zpřístupnit nabídku svých služeb všem osobám spadajícím do cílové skupiny. Umožňuje jim využít právě těch činností, o které stojí a mají tedy přirozenou motivaci se jim věnovat a zlepšovat se v nich. Velmi důležitá je tvorba bezpečného prostředí, kde může uživatel, ale také nově přichozí zájemce prožívat a sdílet své potíže tak, jak je cítí, pojmenovává a kde bude s tímto vším respektován a akceptován. Pocit bezpečí lze v NZDM podpořit využitím anonymity (Zemanová, 2015). K využívání služby není nutné, aby uživatel docházel pravidelně. Může v rámci otevírací doby přijít i odejít dle svého uvážení a potřeb a je na něm, zda se připojí k nabízeným aktivitám. Otvírací dobu se snaží NZDM přizpůsobit co nejvíc potřebám uživatelů a udržovat ji neměnnou. Jsou jim k dispozici v části dne, měsíce i roku tak, aby mohli službu navštívit. Vše je jim k dispozici zdarma. Využívání je neomezené v případě, že uživatel nejedná nebezpečně, proti efektivitě služby nebo neomezuje ostatní či sebe. Nízkoprahovost je ze všech principů poskytování sociálních služeb poměrně osobitá zásada a tím se NZDM vymezují. Principy NZDM bychom mohli shrnout pojmy bezplatnost, individuální přístup, rovnost, otevřenost, přiměřená odborná podpora a primárně dobrovolnost (POJMOSLOVÍ Nízkoprahových zařízení pro děti a mládež (NZDM), 2008).

1.1.3 Cílová skupina NZDM

Uživateli NZDM se stávají rozmanité osobnosti s ještě rozmanitějšími problémy. I řešené potíže se velmi rychle proměňují. Je třeba pružné přizpůsobování vzhledem k době a situacím provázejícím životy dětí a dospívajících. Například nedávná pandemie koronaviru s sebou přinesla poměrně negativní dopady nejen na děti a mládež ve všech oblastech života. Tím se podstatně rozrostla potencionální „klientela“ NZDM.

Nejčastěji se můžeme setkat s lidmi, ať už individuálně nebo ve skupinách, kteří se opakovaně projevují sociálně deviantním chováním právě v nízkoprahových službách. Pod pojmem deviantní chování si lze v tomto kontextu představit například záškoláctví, nezaměstnanost, užívání nebo rovnou závislost na návykových látkách v již útlém věku, krádeže a další. Jednou z takových služeb je NZDM, jehož cílovou skupinou jsou děti a mládež ve věkovém rozpětí 6-26 let. Ti se ocitají v nepříznivé sociální situaci nebo jsou

ohrožené důsledky svého chování, které není ohrožující pouze pro ně, ale také pro jejich okolí (Zemanová, 2015).

Cílová skupina může být chápána jako označení osob, pro které je služba určena. NZDM si může svou cílovou skupinu stanovit samo, proto je možné se setkat se zařízeními určenými mladším dětem, ale také příslušící starší skupině. Vždy by však cílová skupina měla splňovat atributy jako přítomnost nepříznivé sociální situace (omezené životní podmínky, těžké životní události, společenské konflikty), geografické a sociální vymezení lokality, kde žijí, uvedené věkové rozpětí a další různorodé charakteristiky typu:

- nezapojení do volnočasových aktivit z vlastní vůle nebo jiných příčin;
- upřednostňování nepřínosného trávení volného času;
- volný čas trávený převážně mimo rodinu nebo příslušnou sociální skupinu;
- konfliktní životní styl ohrožující je i jejich okolí (šikana, násilí, útoky z domova, ...);
- neuvědomují si svůj problém a nedokáží tak pojmenovat svou „zakázku“ pro jiné služby;
- stranění se obvyklým variantám institucionalizované pomoci a péče.

Cílovou skupinu je vhodné časově či prostorově rozdělit. Doporučené věkové rozdělení je 6-12 let, 13-19 let, 20-26 let, ale sami pracovníci a uživatelé mohou s rozvržením hýbat podle aktuálních potřeb a složení skupin. Takto se dá s uživateli pracovat rozdílnými metodami (individuálně i skupinově) a je předcházeno osvojování vzorců chování mladšími dětmi od starších. Uživatelé od 19 let jsou poněkud specifická skupina, kdy se práce s nimi zaměřuje na dokončení socializace a přijetí „dospělých“ součástí a úkolů života. Je u nich běžné ukončování služby kvůli životním změnám (zakládání rodin, nástup do zaměstnání, ...), (POJMOSLOVÍ Nízkoprahových zařízení pro děti a mládež (NZDM), 2008).

4. Pracovník NZDM

Jako nemůže operovat jen tak někdo a se stroji by měl pracovat odborník na ně zaměřený, tak stejně by měl profesi sociálního pracovníka vykonávat člověk erudovaný, znalý všech svých kompetencí s rozvinutými dovednostmi. Již vlastnosti daného člověka by měly napovídat, zda je schopen v sociální sféře fungovat a být užitečný. O to důležitější je dbát na výběr pracovníků, kteří budou oporou ve složitých životních situacích dětem a mladistvým. Proto se následující kapitola zaměřuje na potřebné vzdělání k výkonu profese pracovníka NZDM, vhodné osobnostní předpoklady a potřebné dovednosti k tomuto zaměstnání. V závěru vysvětluje pracovní náplň takového pracovníka.

V momentě, kdy si člověk neví rady sám, začne vyhledávat pomoc ostatních. Podobně je tomu i u skupiny lidí a tou skupinou může být i celá společnost. Na poptávku pomoci v nepříznivé sociální situaci tak reagovala společnost tvorbou nové profese a tou je sociální pracovník (Sociální práce/Sociálna práca, 2007). Na sociálního pracovníka je kladeno nemálo požadavků. Jedním z nich je například respektování principu sociální služby, kterou vykonává, jak již bylo nastíněno v kapitole výše. Proto i pracovník v nízkoprahovém zařízení pro děti a mládež by měl dodržovat principy této služby. Jedná se především o princip nízkoprahovosti popsany výše a princip individuálního přístupu, kdy by měl respektovat osobitost každého uživatele a podle toho s ním také spolupracovat. Dále partnerského přístupu, kdy jsou pracovník s uživatelem partnery při hledání řešení situace uživatele, a mlčenlivosti, která se opírá o zákon (Zpráva o činnosti: NZDM Modrý pomeranč, 2018). Dalšími požadavky na pracovníka jsou například dodržování etického kodexu sociálních pracovníků, listiny základních lidských práv a svobod nebo podílení se na zvyšování kvality služeb.

Pracovníkem NZDM se může stát pracovník v sociálních službách, sociální pracovník anebo pedagog volného času (Bendl a kolektiv, 2015). Jejich činnost je označována pojmem inkluzivní, protože se tím snaží o socializaci, popřípadě resocializaci a změny ve způsobu života dětí a mládeže, které se nachází v nepříznivé sociální situaci směrem k lepšímu. Na cestě k cíli ale může pracovníka potkat mnoho každodenních překážek. Jedná se o náročné situace, které mohou být zdrojem stresu vedoucím až k vyhoření. Představit si můžeme například: nepochopení ze strany veřejnosti, nejisté financování krátkodobého rázu, opakované porušování pravidel nebo i hranic při práci s uživateli, neadekvátní finanční ohodnocení, agresivita ze strany klientů, žádný posun či změna u uživatelů, náročné životní

příběhy, dilema ohlašovací povinnosti a anonymity služby a mnoho dalšího (Matoušek, 2021).

4.1 Vzdělání pracovníků NZDM

Přestože na pracovníky v praxi čekají na každém rohu nelehké situace a podmínky, je potřeba, aby během výkonu své práce dodržovali a jednali dle etických východisek jejich profese. Je to od nich očekáváno primárně kvůli východisek sociální práce, které pramení ze základních humanistických hodnot. Spolu s úrovní vzdělání tvoří etické kodexy kvalitu sociální práce a mimo to se zaslужují o jakousi ochranu před vnějšími regulacemi. Jsou zdrojem norem, které se k poslání sociálního pracovníka vztahují. Normy a sociální vazby určuje také odborné vzdělání (Malík Holasová, 2014).

Už bylo zmíněno mnoho důvodů, proč je podstatné, aby pracovníci takovéto služby byli odborně způsobilí k výkonu profese sociálního pracovníka nebo pracovníka v sociálních službách. Toto kritérium upravuje opět zákon o sociálních službách (Zemanová, 2015). Mezi pojmy sociální pracovník a pracovník v sociálních službách je rozdíl právě v úrovni vzdělání. Pracovník v sociálních službách (PSS) splní odbornou způsobilost k výkonu povolání pouze tím, že absolvuje kurz pracovníka v sociálních službách. Tím splňuje nejnižší možnou úroveň vzdělání pro vstup na trh práce v odvětví sociálních služeb. Oproti tomu na odbornou způsobilost sociálního pracovníka (SP) jsou kladeny o mnoho větší nároky. § 110 zmíněného zákona udává, že je ke splnění odborné způsobilosti potřeba ukončené vyšší odborné nebo vysokoškolské vzdělání bakalářského, magisterského nebo doktorského studijního programu v oboru sociální práce a jemu příbuzných. Těmi jsou pro představu sociální pedagogika, sociální politika, sociální patologie a sociální péče. Také vzdělání v oboru speciální pedagogika s akreditací podle zvláštního právního předpisu je uznatelným vzděláním k výkonu pozice sociálního pracovníka. Tím však vzdělávání sociálních pracovníků nekončí. Tato profese má zákonem danou povinnost dalšího vzdělávání v rozsahu alespoň 24 hodin v kalendářním roce. Pracovník si tak má možnost osvěžit již získané znalosti, doplnit znalosti, které nenabyl, upevnit teoretické znalosti v praktických situacích a popřípadě aktualizovat možné změny. Sociální problémy se totiž modifikují a stále vznikají nové. Kromě znalosti však vzdělávání kultivuje také profesní dovednosti. Jde z pravidla o samostudium odborné literatury, odborné stáže nebo vzdělávací aktivity tzv. „školení“. Řadíme sem také pravidelnou supervizi a využívání psychohygieny. Výhodou dalšího vzdělávání je možnost navázání spolupráce s dalšími návaznými organizacemi a získání podnětů a inspirace ke své

práci. Kromě vzdělání bude zaměstnavatele však zajímat také svéprávnost, trestní bezúhonnost anebo zdravotní způsobilost. (Česko)

Požadavky zaměstnavatele mohou být individuální. Kromě znalosti legislativy včetně trestního práva a vzdělání k výkonu profese sociálního pracovníka, může požadovat například také minimum z oblasti pedagogiky, vývojové psychologie, psychiatrie nebo adiktologie. Osobnostní a morální předpoklady, které byly zmíněny, mohou být zařízením taktéž stanoveny spolu s pracovními profily, počty míst a jejich strukturou. Jejich posouzení je však na první pohled náročné, a tak vlastně zůstává na sebereflexi pracovníka. Předpokladům v osobnostní rovině se však budeme věnovat v další kapitole.

4.2 Osobnostní předpoklady a dovednosti

Podobně jako nemusíme mít vlohy ke zpěvu či osvojování jazyků, je možné nemít předpoklady k úspěchu v oblasti, o které možná známe teoretické poznatky, ale nejsme schopni je praktikovat v praxi nebo jsme natolik ovlivněni minulými zkušenostmi, že je nevědomě do činnosti promítáme. Každý z nás je jedinečná osobnost a je vyniká v něčem jiném. Tato kapitola pojednává o žádoucích dovednostech a osobnostních předpokladech pracovníka v NZDM.

Sociální pracovník je profese, do které je pracovník zasazen svou osobností víc než kde jinde. Pracuje mnohdy s velmi osobními informacemi svých uživatelů a měl by s nimi zacházet uvážlivě. K tomu je zapotřebí určitých osobnostních dovedností. Příkladem může být dovednost vidět osobitost každého člověka, schopnost respektovat jeho verzi „pravdy“, cítit jeho hodnotu, věřit v jeho kompetence měnit se a zvládnout potíže vlastními silami nebo dovednost zušlechťovat tyto jeho schopnosti. To žádné studium nezprostředkovává, přestože zaujímá v předpokladech výkonu profese první místo. První předpoklad by se dal přiřadit ke vzdělání, protože jde o přirozenou zvědavost a chuť se učit novým věcem.

Stejně jako se celý život učíme, je důležité se rozvíjet i po osobnostní stránce v průběhu života. Jde o jeho trvalou součást. Umění sebereflexe, rozpoznávání a orientace ve svých osobních, ale i profesních limitech je základem péče o osobu každého sociálního pracovníka. K rozvoji jeho osobnosti mohou přispět také vzdělávací aktivity zaměřené na tuto oblast nebo pravidelná supervize. Přece jen je psychohygiena v oblasti sociálních služeb nesmírně důležitá. Právě pro pracovníky v sociálních službách je typický syndrom vyhoření kvůli nezvládnutému stresu a velké psychické zátěži. To znamená, že potřebným předpokladem je psychická odolnost.

Komunikativnost je dalším předpokladem úspěchu v práci s lidmi. Komunikace je potřeba v každé její části a jedná se v podstatě o nástroj této práce. Neprobíhá skrze ni sice přímá pomoc, ale těžko by se bez ní pracovník a klient obešli a navazovali společný vztah, díky kterému jsou posléze schopni spolupracovat na řešení problémů. Součástí komunikace v sociální práci je dovednost empatie neboli vcítění. Jde o lidský kontakt, kdy jde o aktivní naslouchání komunikačnímu partnerovi a sdělování porozumění verbální i neverbální formou. Kromě naslouchání je zapotřebí také pozorování a fyzická přítomnost. Cílem je dostat se do „kůže“ druhého a vidět situaci jeho očima. Vcítit se do problémů jako by byly naše, abychom dokázali pochopit uživatelův svět, jeho emoce a další součásti jeho života. Přínosná je pouze projevená empatie, kterou může být těžké dát najevo a nedržet uzavřenou v mysli. Pro práci sociálního pracovníka je nesmírně důležité mít vysoko nastavenou emoční citlivost. Empatie je pouze jedna z emocí, která se v sociální práci promítá. Spolu se sociální inteligencí se dá emoční inteligence shrnout do předpokladu s názvem socioemoční dovednosti.

Za zmínění stojí také přitažlivost ve smyslu názorové a myšlenkové. Samozřejmě je důležitá taky fyzická atraktivita, avšak není tak podstatná, jako porozumění si s pracovníkem na základě podobného názoru a toku myšlenek. Líbivý může být pracovník pro svou pověst, jednání s uživateli nebo zkušenostmi. Uživatelé si mohou k pracovníkovi vytvořit díky tomuto předpokladu spontánní citovou náklonnost (Matoušek, 2003).

Dle Úlehly (2005) stojí práce v pomáhajících profesích právě na předpokladech. Vše, co si s sebou přinášíme do práce, ale i běžných vztahů, je výsledek celoživotní cesty. To, co nás na této cestě potkalo, s čím jsme se museli střetnout, čeho jsme se museli vzdát nebo naopak přijmout za své, nás formovalo až do nynější podoby. K profesionalitě, ke které jsme se onou cestou dopracovali, patří nejen pozitivní, ale i negativní díly, jako strachy, předsudky apod. a je jen na osobnosti pracovníka, jak dokonale tyto slabiny dokáže zpracovat do finální podoby a nadále je přeměnit ve svou přednost při práci s uživateli. *„Zkoumat předpoklady znamená porozumět tomu, co bude. Neboť do toho, co teprve přijde, předem promítáme své minulé zpracované, a proto předem hotové zkušenosti a postoje“* (Úlehla, 2005, s. 13). Stejný autor shrnul dovednosti a schopnosti, kterými by měl sociální pracovník disponovat. Dle něj jsou to schopnost konverzovat na různorodá témata a s lidskostí otvírat i ta palčivá, aktivně spolupracovat a řešit obtíže, snaha o porozumění během interakce s uživatelem, vhodně jednat s nadřízenými či veřejnými osobami, schopnost disciplíny a nepřetržité reflexe svého jednání, odolnost při zvládání těžkých situací, schopnost motivovat při rozhovoru ke změně, a i on uvádí empatii. Nahlíží na ni z pohledu neverbální komunikace a metakomunikace.

K osobním předpokladům a dovednostem pracovníků NZDM se vyjádřil Herzog (2003). Zmiňuje problémy těchto pracovníků při navazování kontaktu s uživateli kvůli chybějícím dovednostem komunikovat s dětmi a mladistvými a srozumitelně jim vysvětlit nabízenou službu. Měli by tedy být schopni komunikovat s dětmi, mládeží, spolupracujícími subjekty a může se stát, že i s rodiči. Kromě komunikačních kompetencí by neměly chybět kompetence interkulturní, organizační, umět spolupracovat v týmu, akceptovat uživatele se všemi jeho souvislostmi, získat autoritu a být vzorem dodržování společenských norem, orientovat se v momentálním pojetí světa mládeží, popřípadě trendech. Dále by měl být flexibilní, pozitivní, spolehlivý, bez předsudků, předvídatelný a konzistentní v postojích. S tím je spjata i jeho rozhodnost, sebejistota až ctižádostivost, ale hlavně by měl být přirozený v roli přítele. Nároky na pracovníka NZDM jsou zdá se ještě o něco větší.

Zajímavostí jsou uveřejněné požadavky Nízkoprahového klubu Kolárka Prostor Plus na pozici sociálního pracovníka NZDM, který kromě potřebného vzdělání k výkonu této profese a běžných požadavků ve formě například znalostí práce s PC, flexibility nebo spolehlivosti, musí splňovat minimální věk 23 let a osobnostní zralost (Nízkoprahový klub Kolárka Prostor Plus).

4.3 Pracovní náplň

Při vymezování pracovní náplně sociálních pracovníků se opět opíráme o zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách konkrétně o § 109. Ten stanovuje náplň práce globálně všem sociálním pracovníkům bez ohledu na zaměření poskytované sociální služby. Obsahuje činnosti jako výkon sociálních šetření a depistáží, zajišťování sociálně právního poradenství, sociální agendy, koncepční, metodické, analytické činnosti pro sociální oblast, řešení sociálně právních problémů v zařízeních sociální péče, poskytování odborné činnosti v zařízeních zaměřených na poskytování služeb sociální prevence, diagnostiku potřeb obyvatel obcí a krajů včetně koordinace poskytování sociálních služeb a v neposlední řadě nabídku sociálního poradenství, sociální rehabilitace a krizové pomoci (Česko).

Ke službě NZDM se vztahují jen některé z těchto činností, a proto využijeme vymezení náplně práce v článku časopisu Sociální práce (2020). Práce sociálního pracovníka je protkána a stojí na setkávání se s uživateli. K tomu, aby ke kontaktům došlo, je vhodné první setkání v prostředí, které je uživatelům blízké. Proto je součástí práce pracovníka NZDM tzv. streetwork. Může jít o depistážní činnost, kdy je účelem výpravy do přirozeného prostředí uživatelů vyhledávání potřebných a snaha je přivést k návštěvě služby. Lze tam však

zahrnout i náhodná setkání například při venkovních akcích, kdy jsou předány informace o službě potencialním zájemcům o službu, které je zaujmou a navštíví tak NZDM. Tuto činnost spolu s prezentací na různých kulturních a společenských akcích, besedami na školách nebo třeba pořádáním venkovních akcí bychom mohli přiřadit k propagaci NZDM, která je také naplní práce pracovníka. Po příchodu zájemce o službu do zařízení je úkolem pracovníka jej do služby uvést, seznámit jej s prostředím, pravidly, pracovníky, posláním a cíli služby a spoustou dalších informací. S uživatelem, který dochází pravidelně, sestavuje individuální plán podpory a vede veškerou dokumentaci s poskytováním služby spojenou. S uživatelem spolupracuje na plnění jeho individuálních cílů, které spolu v pravidelných intervalech revidují a hodnotí jejich plnění. To může vypadat jako pomoc s vyhledáváním práce, střední školy, zájmového kroužku, přípravou do školy nebo čistě s trávením volného času smysluplně. Pracovník může na vyžádání uživatele působit jako doprovod při jednání s různými institucemi (úřad, škola atd.) nebo s nimi uživateli zprostředkovat schůzku. To souvisí s pomocí při uplatňování práv a zájmů uživatelů například ve formě uplatnění nároku na dávku. Dále jsou to rozmanité činnosti zajišťující plynulý chod služby. Plánují, tvoří a realizují programy, jež mají pozitivní vliv na rozvoj potenciálu uživatelů. Protože je každý uživatel jiný, obsahují pestrou škálu aktivit. Jde kupříkladu o kreativní činnosti, nácvik dovedností, sportovní činnosti s možnou organizací turnajů, zpěv, tanec a mnoho dalšího ze spektra volnočasových aktivit. Do programu mohou být zařazeny také výlety a venkovní akce s potenciálem zprostředkování kontaktu s prostředím a osvojením vhodného chování ve společnosti. Pracovníci mají na starosti také přípravu a realizaci preventivních a vzdělávacích programů na různorodá témata spojená například s riziky užívání návykových látek, osvojením postupů na ochranu zdraví, zvýšením povědomí o právech a povinnostech, řešením konfliktů a mnoho dalšího. Poskytují podporu při řešení konfliktů uživateli samotnými (škola, rodina, vrstevníci atd.) ve formě poradenství, mediace, krizové intervence a dalších. Zajišťuje dodržování vnitřních směrnic organizace, bezpečnosti práce a požární ochrany, ale také pravidel chování, práv a povinností uživatelů i pracovníků. Mohou se zaslouhat také o jednání s úřady například o prostorech pro trávení volného času, vyhledávání sponzorů a další aktivity ve prospěch organizace. Vše však v souladu s jejím posláním a cíli.

Shrnutí náplně práce pracovníka je možné jako motivace uživatelů ke změně způsobu života zajišťováním denní služby, individuální a skupinovou prací s klienty, plánováním průběhu spolupráce, konzultacemi postupů s uživateli ale i jinými pracovníky, spoluprací s návaznými organizacemi, koordinací činností, ale i dobrovolníků a stážistů, péčí o vybavení NZDM a mnoho dalšího s poskytováním služby spojeným. Poskytuje samozřejmě také

součinnost a veškeré potřebné informace svým nadřízeným. Aktivně se účastní porad, supervizí a dalšího vzdělávání. Zajímá se o změny zákonů se službou spojenými a o aktuální dění ve společnosti. Morálně vyšší náplní práce je také předávání hodnot a pozitivních vzorců chování uživatelům během spolupráce nebo například reprezentace profese sociálního pracovníka. To je ale už spojeno s osobností pracovníka a jeho hodnotami (Sociální pracovník NZDM).

K průběhu sociální práce, pracovní náplni a jejím součástí se velmi detailně vyjadřuje Úlehla (2005) ve své knize *Umění pomáhat*, jehož jméno je mezi sociálními pracovníky známo již od samotného vstupu na univerzitní půdu.

II EMPIRICKÁ ČÁST

Empirická část navazuje na teoretickou část diplomové práce a vychází ze zmíněných poznatků. Po jejich vymezení potřebného k uvedení do problematiky nyní přecházíme do první fáze výzkumu, kde budou stanoveny cíle, výzkumné otázky a předběžně bude vymezen výzkumný soubor. Za pomoci výzkumného šetření budeme posléze hledat odpovědi na zvolené a vyplynulé výzkumné otázky týkající se problematiky volného času dětí z vyloučených lokalit v rámci služby NZDM. Využito bude kvalitativní metodologie. Výzkumná část se člení na tři kapitoly.

Pátá kapitola se věnuje výzkumnému šetření, prezentuje cíle, výzkumné otázky, výběr vzorku, metodu výzkumného šetření.

Šestá kapitola obsahuje popis samotné realizace výzkumu a také metody, kterou byla zjištěná data vyhodnocována.

Sedmá kapitola vyhodnocuje a objasňuje zjištěná data realizovaného výzkumného šetření.

5. Charakteristika výzkumu

5.1 Formulace výzkumného problému

K bližšímu pochopení podstaty zkoumaného tématu pomáhá vymezení výzkumného problému, k jehož charakterizování je zapotřebí vymezení podstatných pojmů a teoretických konceptů. Běžně se na pozici výzkumného problému dostávají témata, která jsou součástí každodenního života, my se s nimi setkáváme a třeba si ani neuvědomujeme potřebu je řešit. Zabývat se problémy rozmanitých míst s rozmanitými okolnostmi a různým počtem osob může výzkumný problém u kvalitativního výzkumu (Mišovič, 2019).

Výzkumný problém této práce byl dle Gavory (2010) zařazen do skupiny deskriptivních (popisných), protože hledá odpověď na otázku „jaké to je?“ a rozpoznává a následně objasňuje nějaký stav, situaci nebo jev či jejich výskyt. Je formulován ve formě otázky, což autor doporučuje pro stimulační účinky a odpovědi na položenou otázku se následně stává výsledkem výzkumného šetření. Výzkumným problémem plynoucím z názvu této práce je otázka: **Jaké mají děti ze sociálně vyloučené lokality možnosti trávení volného času v rámci služby nízkoprahové zařízení pro děti a mládež z pohledu jejich pracovníků?**

5.2 Cíl výzkumu

Jak plyne již z názvu práce, zabýváme se volným časem dětí, které vyrůstají v sociálně vyloučených lokalitách a k jeho trávení využívají sociální službu nízkoprahové zřízení pro děti a mládež. Nyní blíže popíšeme a odůvodníme kam naše šetření směřuje a co by mělo být jeho cílem.

Hlavním cílem námi realizovaného výzkumného šetření bylo zjistit nabídku volnočasových aktivit poskytovaných službami NZDM dětem z vyloučených lokalit na Ostravsku. Pozornost byla věnována možnostem nezletilých žijících v takovýchto lokalitách na území města Ostravy a jejího okolí trávit čas aktivně a smysluplně a zapojit se do nabízených aktivit. Následně bylo naším úkolem porovnat tuto nabídku mezi jednotlivými NZDM, vymezit specifika jednotlivých sociálně vyloučených lokalit, ale i celkového souboru respondentů vůči jinému území. Dále jsme si stanovily cíl zjistit, jak volnočasové aktivity popisují, zdůvodňují a hodnotí pracovníci NZDM. Rovněž by se za cíl dala považovat snaha poukázat na úsilí těchto preventivních sociálních služeb předcházet vlivu patologických jevů u dětí a mládeže pomocí aktivního trávení volného času, kteří mají díky nim velmi širokou

nabídku možností nebo také na to, jak se mohou od sebe jednotlivé lokality nebo i města a okresy odlišovat ve formách trávení volného času nezletilých.

5.3 Výzkumné otázky

Také výzkumné otázky jsou formulovány ve formě tázacích vět. Měly by být jasné, aby bylo posléze možno jednoduše určit, zda byla otázka zodpovězena či nikoli (Švaříček, 2007). Někteří autoři (Gavora 2010, Chráska 2016) se shodují na tom, že u deskriptivních výzkumných problémů není možné stanovit vědecké hypotézy. Z tohoto důvodu tato práce hypotézy obsahovat nebude. Z výzkumného problému však vyvstávají tyto výzkumné otázky:

VO1: Jaké volnočasové aktivity nabízí služby NZDM svým uživatelům?

VO2: V čem se nabízené aktivity mezi jednotlivými NZDM liší?

VO3: Které aktivity jsou podle pracovníků v jednotlivých NZDM považovány za nejoblíbenější?

VO4: Jak se od sebe odlišují lokality na Ostravsku z hlediska trávení volného času v NZDM?

VO5: Jak jednotlivé NZDM rozšiřují a ozvláštňují nabízené aktivity?

VO6: V čem je trávení volného času uživatelů v NZDM na Ostravsku specifické oproti jiným územím?

VO7: Jak pracovníci NZDM volnočasové činnosti a jejich oblibu u uživatelů popisují a zdůvodňují?

VO8: Jak pracovníci NZDM hodnotí přínos volnočasových aktivit pro uživatele?

5.4 Výběr a charakteristika výzkumného vzorku

Pro účely výzkumného šetření byly subjekty vybírány záměrným výběrem. Ten funguje na principu volby podstatných znaků pro výzkumný soubor. Dle těchto atributů je kvalifikovanou selekcí subjekt do výzkumu buďto vybrán či nevybrán (Gavora, 2010). V našem případě bylo kritérium pro zařazení do výzkumného vzorku výkon pozice pracovníka nízkoprahového zařízení pro děti a mládež, které se nachází na území Ostravska. To je vymezeno jako území na východě Česka u hranic s Polskem označující město Ostravu a jeho okolí význačné těžkým průmyslem, hustým osídlením a specifiky v dialektu i kultuře (Ostravsko, 2001). Právě zmíněná specifika tohoto území se stala podnětem k zamyšlení se nad možnou odlišností v trávení volného času dětí a mládeže z této a jiných částí Česka a dala

tak vzniknout tomuto výzkumu. Také zájem o porovnání jednotlivých možností trávení volného času v rámci služeb NZDM byl klíčový.

K jednotlivým rozhovorům s pracovníky docházelo v měsících leden a únor 2023, kdy bylo využito začlenění nízkoprahových zařízení z Moravskoslezského kraje do pracovní skupiny, která se pravidelně setkává. Se souhlasem všech účastníků mi byly předány kontaktní údaje na jednotlivé pracovníky. Některé z rozhovorů proběhly právě při příležitosti hromadného setkání zařízení. Jiné se uskutečnily po dohodě s dílčími pracovníky buďto přímo v jejich zařízení, nebo na předem dohodnutých místech. Dále byl využit registr poskytovatelů sociálních služeb, skrze který mohly být získány kontakty i na zařízení, jež nejsou součástí pracovní skupiny. Je důležité zmínit, že všichni zúčastnění respondenti se do výzkumu zapojili dobrovolně a anonymně.

Výzkumný soubor se skládal z 13 pracovníků NZDM napříč Ostravskem. Po provedení 13 ti rozhovorů byly zjištěny opakující se odpovědi s minimálními odlišnostmi, na základě čehož byla velikost výzkumného vzorku pojata za dostatečně reprezentativní, teoreticky nasycená a ponechána na této úrovni. Jak totiž autoři zabývající se kvalitativním výzkumem zmiňují, s větším souborem dotazovaných se nezlepšuje jeho kvalita (Gavora 2010, Řiháček 2013, Švaříček 2007).

5.5 Technika sběru dat

Metoda sběru dat, kterou si zvolí psycholog, sociolog, lékař, ale i pedagog a mnoho dalších profesionálů, jestliže potřebuje zjistit názor, postoj, zkušenosti a podobné slovní výroky, bude vždy rozhovor neboli také interview (Ferjenčík, 2010). Ze širokého spektra druhů rozhovorů (hloubkový, strukturovaný, skupinový, terapeutický, formální...) se námi zvolenou technikou pro sběr dat stal **polostrukturovaný** rozhovor.

Polostrukturovaný rozhovor je oblíbenou metodou získávání informací a bývá pochvalován za svou schopnost flexibility, přístupnost a srozumitelnost (Mišovič, 2019). Obsah rozhovorů tvoří výzkumníkem kladené otázky a respondentovy odpovědi. Osnovou polostrukturovaného rozhovoru jsou hlavní otázky sestaveny z témat formující základ výzkumu a jsou formulovány běžnou řečí tak, aby jim rozuměl každý. Otázky, popřípadě okruhy či témata, jsou předem připraveny výzkumníkem (Hlad'o, 2011). Pořadí otázek není striktně dáno a je možno jej měnit. Rychlost, intenzita a celkově styl rozhovoru taktéž. Průběh rozhovoru závisí na zúčastněných a může se pružně přizpůsobovat jejich potřebám. Primárně

je důležitý zisk obsáhlých odpovědí a tím i podstatných a často skrytých informací, které tato metoda odhaluje (Mišovič, 2019).

Otázky pokládané během rozhovoru musí být dostatečně srozumitelné. Seznam hlavních otázek tvořících obsah našich rozhovorů je k dispozici jako příloha č. 1. Aby byla na počátku rozhovoru navozena atmosféra, zařazují se tzv. vstupní otázky, jež sice nemusí mít žádnou výpovědní hodnotu nebo souvislost s výzkumem, ale pomáhají respondentům dostat se do vhodného rozpoložení (Mišovič, 2019). Gavora (2010) zdůrazňuje také významnost tvorby „raportu“ neboli příjemné, otevřené atmosféry pomocí navázání přátelského vztahu. To může přímo ovlivnit úspěšnost výzkumného šetření. Po úvodní fázi přichází na řadu otázky návazné a zjišťující, které navazují na předchozí. Přispívají k získání bohatých odpovědí, ke kterým však musí být výzkumník pozorný. Během našich rozhovorů byly tyto otázky doplňovány ještě přímými nebo specifickými otázkami, které usilovaly o detailnější odpovědi (Mišovič, 2019). Otázky využívané při interview se dají rozdělit také do třech skupin na otevřené, uzavřené a polouzavřené. Při této formě sběru dat bývá preferována volba otevřených otázek pro možnost pružné a volné reakce jak výzkumníka, tak i respondenta. Výzkumník může v případě potřeby otázku přeformulovat a dovysvětlit, naopak požádat o vysvětlení odpovědi nebo doplnit dalšími otázkami (Gavora, 2010). Stejný druh otázek byl využit i během rozhovorů k této práci. Odpovědi byly ponechány v režii respondentů a nebyly nijak omezené.

Avšak i rozhovor má svá pozitiva a negativa jako každý výzkumný nástroj. Jak tvrdí Ferjenčík, rozhovor je *“vysoce interaktivní a zprostředkovaný proces získávání dat”* (Ferjenčík, 2010, s. 171). Tím, že rozhovor probíhá tváří v tvář, může přítomnost výzkumníka ovlivnit odpovědi respondentů. Z různých důvodů nemusí respondent říct vše, co jej napadne nebo co si myslí. Odpovědi respondentů mohou být omezeny také různými prvky, jako je třeba slovní zásoba, struktura jazyka a další. Výzkumník může pochopit výrok respondenta v jiném významu, než bylo zamýšleno předat. Ani ten nejerudovanější člověk nedokáže adekvátně vyjádřit pomocí řeči to, co si myslí nebo cítí. Navzdory náročné přípravě a zdlouhavém provádění tedy výzkumník pracuje s různými riziky a možnými odchylkami. Výhodami interview jsou kromě již zmíněného množství kvalitních dat například možnost spolupráce s osobami, které z jakýchkoli důvodů nemohou odpovídat v psané formě (např.: děti), nahrávání rozhovoru, a tudíž věnování se respondentovi naplno nebo možná analýza dat více lidmi (Gavora, 2010).

5.6 Metoda výzkumu

Důležitá část výzkumného šetření, která je potřeba před jeho realizací určit, je metoda, skrze kterou budou získávány údaje. Pro toto výzkumné šetření byl zvolen **kvalitativní typ výzkumného designu**. Konkrétní metoda využitá při analýze získaných dat je nazývána **Zakotvená teorie** (Grounded theory method - GTM), jejíž základy bychom našli v sociologii a jejich výzkumech, avšak díky vývoji s ní již pracujeme také u dalších humanitních věd. Vývoj s sebou však přinesl všelijaké obměny a dal vzniku novým verzím této metody. U metody zakotvené teorie se nesetkáme s uceleným přístupem. Proto ji například Řiháček a Hytych (2013) přezdívají „rodinou metod“. Momentálně lze registrovat nejméně tři odlišné „varianty“ metody, které jsou specifické například v přístupu, sběru dat nebo i formulaci výzkumného problému. Jednotlivé přístupy jsou spojovány s jejich autory a populizátory, kterými jsou kupříkladu Glaser, Charmazová nebo pro nás ústřední Strauss a Corbinová.

Rozmanitost výzkumné metody má spojitost v jejím cíli, jímž je tvorba „nové“ teorie u zkoumaného jevu na bázi získaných dat, která je tedy v datech pevně zakotvena a odtud vznikl název Zakotvená teorie. Díky ní můžeme zkoumaným jevům lépe porozumět i v rozmanitých vztazích a vhodněji je následně pojmenovat. *„Výsledným „produktem“ GT je teorie nebo pracovní model, který nám poskytuje vysvětlující rámec na pochopení zkoumaného jevu.“* (Gurková, 2019)

Při využití GT výzkumné otázky podněcují k pojmenování jevů a procesů, k jejich podložení teoretickými informacemi a objevení jejich zákonitostí (Řiháček, 2013). Krom toho, že se metoda využívá u nezmapovaných, teorií nepodložených nebo na jiném vzorku testovaných jevů a procesů, může být použita k objasnění zkušeností osob s daným jevem a výzkumník má zájem na tom, aby poskytl obecný rámec pohledu na věc (Gurková, 2019).

Pokud bychom chtěli proces výzkumu u této metody popsat velmi jednoduše, lze říci, že jde o nalezení, označení a propojení pro výzkum významných útvarů v získaných datech. V průběhu procesu je možný návrat do předchozích fází, doplňování dat i kategorií, jejich přeformulování. Metoda má své klíčové postupy, kterými je odlišná od jiných kvalitativních pojetí. Jde o „...*teoretické vzorkování, neustálé porovnávání, otevřené, zaměřené, selektivní a axiální kódování.*“ (Gurková, 2019). Řiháček a Hytych (2013) proces výzkumu u této metody popsat třemi fázemi:

- Začátek je provázen vytvořením konceptů, kdy v získaných datech vyhledáváme pro výzkum významné složky neboli kódy takzvaným **otevřeným kódováním**. Nalezené kódy by

měly trefně reprezentovat význam jednotek (slov, věta atd.). U vzniklých konceptů rozvíjíme vlastnosti a dimenze, čímž se přesouváme k zaměřenému kódování. Utváříme tzv. kategorie, kde seskupujeme dle kritéria podobnosti objevené kódy. Během práce je potřeba neustálého porovnávání vyplynulých konceptů.

- Následuje vyhledávání teoretických vztahů mezi nimi nazývané **axiální kódování**. Je na řadě tvorba dat, kdy jsou nacházeni noví respondenti a s nimi i různorodé projevy jevu, jenž je zkoumán neboli teoretické vzorkování. To končí v momentě teoretické nasycenosti čili když už nezískáváme žádné další nové informace. Stejně jako tomu bylo i u našeho výzkumu. V této fázi se vyhledávají mezi kategoriemi vytvořenými v předešlém bodě různé vazby. Je nutno myslet na souvislosti těchto kategorií a propojit je pomocí příčin, podmínek a interakcí, strategií jednání nebo důsledků.

- V závěru jde o výběr hlavního konceptu, který je propojen s dalšími koncepty, (**selektivní kódování**), z čehož pak pramení vyslovení oné teorie. Hlavní koncept bývá nazýván *centrální kategorie*. Měl by přímo souviset se zkoumaným jevem a popisovat jej. Pověštinou se jím stává kategorie, jež je u axiálního kódování zařazena do skupiny jevů. Název centrální získala díky tomu, že stojí v centru všech ostatních kategorií, vztahují se k ní. Dalšími jejími vlastnostmi jsou datová nasycenost, abstraktnost k možné tvorbě obecnější teorie, pojetí jiných kategorií do sebe samé a variantnost.

K získání dat u zakotvené teorie bývá nejčastěji využito nástrojů polostrukturovaného rozhovoru (jako i v našem případě) nebo také pozorování. V některých případech bývají tyto možnosti využity obě a vzájemně se doplňují (Řiháček, 2013).

6. Realizace výzkumu

Předchozí kapitoly seznamovaly s jednotlivými a nezbytnými součástmi výzkumného šetření. Tato a následující kapitoly prezentují průběh šetření pomocí rozhovorů a vysvětlují metodu zvolenou k vyhodnocení získaných dat. Nejdřív je popsán samotný sběr dat a práce s nimi. Poté budeme prezentovat výsledky výzkumu a hodnotit je i výzkum celkově.

K polostrukturovaným rozhovorům byly předem připraveny okruhy témat a kostra otázek, které při nich byly pokládány nebo ze kterých byly modifikovány obdobné otázky. *„Zkušenosti badatelé si většinou připraví kolem 20 otázek a většinou očekávají, že se nezeptají na všechny. Pokud si výzkumník připraví málo otázek, může se stát, že se některé otázky nebudou hodit a interview skončí.“* (Švaříček, 2007) Proto jsme si připravili 17 otázek, které byly následně přizpůsobovány toku rozhovoru. Každý rozhovor byl proto unikátní.

Jednotlivé rozhovory byly realizovány v průběhu pracovní skupiny Na vlně (nízkoprahová zařízení a terénní programy z Moravskoslezského kraje), multidisciplinárního týmu v Ostravě a v prostorách některých NZDM začátkem roku 2023 (leden, únor). Vždy ale probíhaly v soukromí za přítomnosti pouze výzkumníka a respondenta, aby byla zajištěna anonymita a autenticita získaných dat. Průběh rozhovorů byl nahráván a před jejich zahájením byli respondenti seznámeni s účely výzkumného šetření, jeho průběhem, anonymním zařazením do výzkumného vzorku a s využitím dat v rámci této práce, což následně stvrdili svým souhlasem. Pro dodržení anonymity respondentů nejsou zveřejněna ani data, která by mohly vést k identifikaci konkrétního NZDM. Rozhovory trvaly různě dlouhou dobu podle obsahu odpovědí respondentů (někteří byli sdílnější, někteří méně), porozumění otázkám a mnou pokládaných doplňujících otázek. V případě nepochopení otázky byla otázka přeformulována, přirovnána k možné situaci nebo dovysvětlena. V průběhu nenastaly žádné komplikace většího charakteru, jež by mohly výzkumu bránit. Respondenti neměli problém s vyjadřováním svých stanovisek, popisováním služeb, projevováním emocí či vysvětlováním svých zkušeností. Pozorovatelný byl i kladný vztah k zaměstnání. Na otázky odpovídali srozumitelně bez studu a nervozity. Na závěr byli poučeni o možnosti seznámit se s výsledky výzkumu, které jim mohou být zaslány elektronickou formou.

1.2 Metoda vyhodnocování dat

V této kapitole se budeme věnovat práci s daty. Náš výzkum se zaměřuje na problematiku volného času dětí z vyloučených lokalit ve vztahu k nabídce volnočasových

aktivit služeb NZDM. I přestože se obdobným tématům věnuje řada výzkumů, povětšinou pracují s daty na základě kvantitativního přístupu. V tomhle ohledu je naše práce odlišná, protože se snažíme k tématu přistoupit rozdílnou formou, objevit nové myšlenky a závěry, které zmapují jiné pole informací. Zpracováno bylo celkem 13 rozhovorů s pracovníky různých NZDM napříč Ostravou a okolními městy, jako jsou Havířov, Frýdek-Místek nebo Karviná.

1.2.1 Otevřené kódování

Již byly zmíněny jednotlivé fáze zakotvené teorie a volba této metody, která se pro náš výzkum jevila jako nejvhodnější. Nyní se dostáváme k první fázi analýzy a tou je otevřené kódování textu. Nejprve jsou data rozebrána, poté uspořádána do konceptů a zpětně poskládána do nové podoby. Při kódování byly v textu vyhledávány slova, sousloví, věty, které reprezentovaly nějaké události, případy nebo přítomnost jevu (Strauss a Corbin 1999). Vyhledané celky se mohou vzájemně překrývat, jelikož se každý člověk vyjadřuje jiným způsobem. Záleží na interpretaci výzkumníka. Hranice kódů tedy nejsou pevně dány a každý k nim přistupuje individuálně. Kódům jsou po jejich vyhledání výzkumníkem přidělena výstižná ale krátká pojmenování, která by je měla charakterizovat. Po vyčlenění kódů proběhla tvorba kategorií a zařazení vzájemně podobných kódů do nich (Švaříček, 2007). V uvedené tabulce jsou představeny námi vytvořené kategorie a k nim přiřazené kódy.

Tabulka 1

Kategorie:	Kód:
Volný čas	Možnosti trávení
	Iniciativa
	Vliv
	Rozmanitost
	Neurčitý směr
Příslušnost	Místo
	Vyloučení
	Čas
	My vs. Oni
	Individualita
Katarze (odreagování, očista)	Svoboda
	Motivace

	Relax
	Emoce
	Ne
Zpětná vazba	Od myšlenek k názoru
	Atraktivita
	Změna
	Náklonost
Adaptace	Vztah
	Nedostatek
	Splynutí
	Výbava
	Civilizace
Dávat a brát	Rozpětí
	Přijímání
	Rozhodnutí
	Spása
Dělání aneb prevence	Představa
	Postoj
	Zákony a pravidla
	Volba
	Exteriér
	Interiér
	Dopady
	Frekvence
Vnímání toho, co je správné	Vzory
	Návod
	Norma
	Hranice
	Život
Důvody	Obtíž
	Vůle
	Přesvědčení
	Potřeba

Zdroj: Vlastní zpracování

1.2.2 Axiální kódování

U části s názvem axiální kódování jsme hledali vzájemné vztahy mezi jednotlivými kategoriemi pomocí odpovědí na otázky směřující ke stanovení podmínek jevu, jenž jej zapříčiňují, pojmenování daného jevu a odhalení jeho kontextu, způsobených interakcí a strategií jednání zaujatých k jeho zvládnání a v neposlední řadě také k odhalení následků takového jednání (Strauss a Corbin 1999). Součástí hledání vztahů mezi kategoriemi může být kromě slučování do podkategorií i naprosté odpoutání se od některých skupin. Těchto možností jsme využili a z 9 kategorií vytvořili 6, se kterými pracujeme u selektivního kódování.

Nyní vysvětlíme pojmy potřebné k porozumění stanoveným vzájemným vztahům mezi kategoriemi. Podstatným termíny jsou:

- *Příčinné podmínky* – Procesy, případy, události vedoucí k výskytu, vzniku, vývoji nebo změnám nějakého jevu.

- *Jev* – Hlavní událost, myšlenka, případ, ke kterému mají vztah interakce a jednání, které jej pomáhají zvládnout, ovládnout.

- *Kontext* – Konkrétní vlastnosti jevu. Podmínky, ve kterých jsou uplatňovány strategie jednání a interakce.

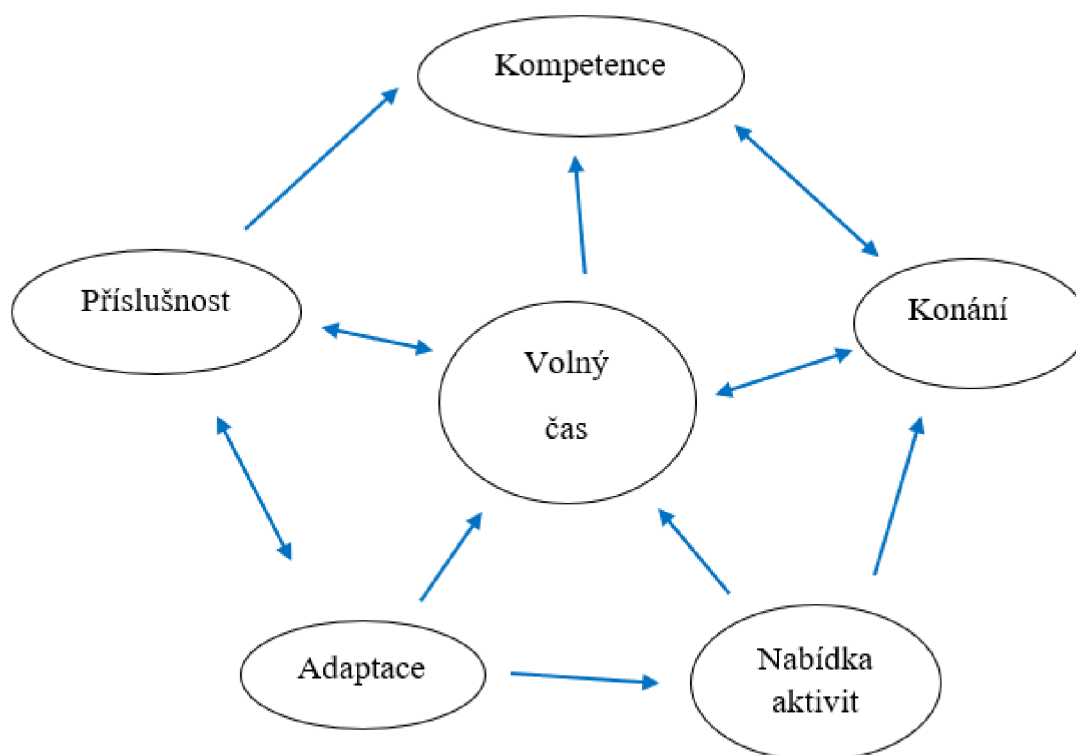
- *Intervenující podmínky* – Strukturní podmínky spojené se strategiemi jednání a interakcemi daného jevu. Zlehčují nebo komplikují použité strategie jednání v určitém kontextu.

- *Strategie jednání a interakce* – Taktika zvládnání, vykonávání, ovládnání nebo reagování na jev v různých podmínkách.

- *Následky* – Výsledky jednání a interakce (Strauss a Corbin 1999).

K výzkumné části, která zahrnuje proces zasazení předem připravených a definovaných kategorií do vzorce zakotvené teorie s ohledem na jejich vzájemné vazby a vztahy, uvedeme grafické znázornění pro lepší přehled. Jeho tvorba vycházela z výše uvedeného materiálu, díky němuž jsme byli schopni ve skupině kategorií vyhledat vzájemné vztahy a jejich roli pro příslušný fenomén. Vzorem pro tvorbu následujícího schématu, který má za úkol představit nyní popsané možnosti vztahů aplikované na tento výzkum, byla jeho obdoba vytvořená Hendlem (2016).

Obrázek 1

Zdroj: Vlastní zpracování

Jevem se v našem pojetí stala kategorie volný čas, jenž je v kontextu příslušnosti ovlivněn příčinnou podmínkou, kterou se jeví kompetence ať už v pozitivním či negativním smyslu. V rámci nabídky aktivit jakožto intervenujících podmínek způsobuje přizpůsobení podmínkám neboli adaptaci, která je pro nás formou strategie jednání a interakce a může vést ke konání, které v tomto kontextu zastupuje následky.

1.2.3 Selektivní kódování

Dostáváme se do třetí fáze výzkumného šetření a tou je selektivní kódování. Navazuje na druhou fázi, kde jsme porovnávali vztahy mezi kategoriemi a zasazovali je na základě toho do určitého schématu. V této fázi vybíráme jednu zásadní kategorii (tzv. centrální) a vysvětlujeme její vztahy k ostatním kategoriím.

Strauss a Corbinová sami přiznávají, že jde o nejtěžší část výzkumu, kdy zařazujeme námi vytvořené kategorie do zakotvené teorie. Stavíme přitom na provedeném axiálním kódování, od kterého se integrace v této části příliš neliší. Autoři metody rozdělili tvorbu zakotvené teorie do několika kroků nebo spíše částí, jelikož se různě pohybujeme od jedné k druhé bez pevného ohraničení či posloupnosti. V průběhu tvorby se dle nich můžeme setkat

s vyložením kostry příběhu, zasazením pomocných kategorií do vztahu s centrální, vztahováním kategorií na úrovni jejich vlastností a dimenzí, ověřování vztahů podle údajů nebo doplněním kategorií. Nejprve je důležité položit si otázku, co je dle nás hlavním problémem a na základě čehož jsme schopni velmi jednoduše popsat příběh. K popisu příběhu následně přistupujeme analyticky a vyložíme tzv. kostru příběhu a díky ní pojmenujeme centrální kategorii. V této fázi selektivního kódování může být vytvořen její název na základě uvážení výzkumníka, ale může již dávno figurovat v názvech kategorií a stát se jí jedna z nich. Volba slov a pojmenování je zcela na analytikovi. Pouze je podstatné, aby pojmenování vystihovalo zastoupený příběh. U nás se jí stala kategorie nazvaná „volný čas“.

Naše centrální kategorie „volný čas“ je ve výpovědích pracovníků ústředním tématem zmíněným v každém rozhovoru a zároveň se pak ukázalo, že je schopen pojmut i ostatní kategorie vyplynulé z textu. Volný čas dětí je specifický sám o sobě. Děti disponují jeho velkým množstvím, avšak často ještě nemají osvojeny formy jeho možného trávení. Teprve se učí, čím jej naplňovat a jak s ním mohou nakládat nebo jej organizovat. To jim má primárně zprostředkovat rodina, popřípadě nějaká instituce, avšak jsou v tomto procesu přítomné i další vlivy. Jedním z těchto vlivů může být prostředí, ve kterém dítě vyrůstá. Děti žijící v sociálně vyloučených lokalitách mají volného času podstatně více než jiné, ale také zhoršené podmínky pro jeho trávení. Jak se respondenti výzkumu často vyjadřovali, jsou možnosti i dovednosti trávení volného času těchto dětí velmi omezené právě z důvodu života v nevyhovujících sociálních podmínkách s omezenou dostupností služeb a nedostatkem financí. Příslušnost k těmto místním, časovým a dalším součástem života jim ale nebrání v schopnostech se na jiné podmínky do jisté míry adaptovat v případě, že je jim smysluplné trávení volného času zprostředkováno a nabídnuto. Rádi se zapojí i do činností, které neznají, ale věnovat se chtějí i aktivitám, se kterými už zkušenosti mají, jen k nim například nemají vybavení. Objevují nové možnosti a někteří objevují, rozvíjí nebo upevňují své současné a možná i budoucí zájmy.

Nyní uvedeme související kategorie a vysvětlíme jejich návaznost ke kategorii centrální. Využijeme k tomu úryvků z rozhovorů s pracovníky, které by měly být nápomocny k jejich lepšímu pochopení a proniknutí do souvislostí. V rámci anonymity jsou v textu označovány jako P1, P2, ... (pracovník 1, 2, ...).

Volný čas

První a zároveň hlavní kategorie se vztahuje k tématu volného času, který provází celou práci a má spojitost i s ostatními kategoriemi. Vzájemně se prolínají a navazují na sebe.

V této kategorii se nejčastěji zmiňovanými výroky, které byly zakódovány jako možnosti trávení, staly například: „*Možná nabídka, kterou tu máme.*“ (P1) nebo „*Mají toho na výběr spoustu. Od sportovních aktivit přes...*“ (P6), které se týkaly trávení volného času přímo v NZDM nebo také: „*Je na nich, jestli budou radši hrát třeba fotbal nebo se budou flákat u večerky.*“ (P4) a „*...se doma lidé, hrajou na telefonech anebo se sejdou na chodbě a točí videa. A prostě i když ví, že můžou k nám, tak prostě nedorazí.*“ (9), které nabízí pohled pracovníků na trávení volného času mimo NZDM. Objevovaly se tedy různé pohledy na trávení volného času dětí ze sociálně vyloučených lokalit. Všichni se ale shodli na tom, že mají na výběr z mnoha možností. Ve fázi axiálního kódování se tento kód vyprofiloval do samostatné kategorie, kterou popisujeme níže, a proto se k němu detailněji vyjadřujeme v kategorii „nabídka aktivit“. Zmíněn je však převážně proto, abychom zdůraznili jejich provázanost.

Na zmíněné možnosti navazuje další oblast, která byla nazvána rozmanitost. Zahrnuje různorodost nejen volnočasových aktivit, možností trávení volného času, kterou jsme zrovna popsali, nebo přístupů nízkoprahových zařízení samotných ale také osobitost každého dítěte. Pohledy respondentů jsou tematicky rozmanité. Například P1 řekl, že: „*...je to i o individualitě toho dítěte. Někdo je orientovaný na hory, někdo na počítačové hry, někdo na tanec, na fotbal, prostě každé dítě je jiné.*“ a souhlasil s ním P3, který má za to, že: „*...i když je ta činnost pro všechny stejná, tak to každý udělá po svém.*“. Pracovníci se na individualitě dětí zcela shodli. Jejich názory se však rozcházel v oblasti rozmanitosti činností i přístupů NZDM. Někteří pracovníci se domnívají, že jsou si NZDM a aktivity v nich podobné, ba dokonce stejné. P5 uvedl: „*Podle mě je to všude stejné.*“ a P9: „*...si myslím, že je to dost podobné. Některé aktivity máme stejné.*“. Naopak P1 se vyjádřil takto: „*Myslím si, že ne ve všech NZDM to tak funguje.*“ a P12 takto: „*...to tam mají jinak nastavené. Jiné pravidla, jiné rozdělení, ...*“.

Předpokladem k aktivně trávenému času je iniciativa. Může pramenit od dítěte samotného nebo od nějaké další osoby. Pracovníci se shodli na tom, že individualita každého je vidět i v tomto ohledu. Někteří jsou iniciativnější a jiní se nechají „unášet proudem“. Pak však existuje třetí možnost a tou je iniciativa nulová. S demotivovanými uživateli se v NZDM setkávají pravidelně, a proto dokáží zhodnotit, jak fungují ve vztahu k volnému času a porovnat je s iniciativními, motivovanými klienty. P2 se směrem k aktivitám iniciovaným dětmi vyjádřil tak, že: „*...si je vyžadají. Oni se podílejí i na té přípravě toho programu.*“ a P8, že: „*... oni si řeknou. Ptáme se jich na to, co chtějí. Učíme je vyjádřit svůj názor. A když to někdo řekne, tak ho to necháme udělat. Naposledy tak uspořádali turnaj v ping pongu.*“

Někteří respondenti se zmínili o významnosti iniciativy i pro budoucnost dětí. Například P13: *„To poznáte. Když někdo něco aktivně vymýšlí a nebojí se jít do všeho, tak pak nemá problém třeba hledat práci. A ten opak potom skoro vodíme na ty pohovory za ruku.“* Všichni pracovníci si uvědomují, že iniciativa k aktivitě pramení od nich. Názor P9 je: *„Celkově však myslím, že klienty baví cokoli, do čeho s nimi jdeme i my.“* Uživatelé NZDM se díky iniciativě pracovníků mnohdy seznamují s pro ně novými aktivitami, zapojují se do činností nebo dokáží iniciativu převzít a organizovat volný čas nejen sobě, ale třeba i kamarádům nebo sourozencům. Iniciativa pracovníků jde vidět také v nabídce činností nebo programu. Jedna z otázek v rozhovoru směřovala k obměnám aktivit a rozšiřování nabídky. Všichni respondenti uvedli, že tato činnost v NZDM náleží jim a bez jejich podnětů by k aktualizacím docházelo minimálně. Lze konstatovat, že iniciativa je v práci respondentů znatelná každý den a v podstatě je to hlavní nástroj práce s uživateli NZDM.

U volného času lze otevřít další téma. P10: *„Chceme tím zabránit tomu, aby třeba kouřili nebo propadli drogám.“* Obdobné odpovědi byly postupně zakódovány jako vliv. Tento kód se však nevyskytoval pouze u těchto odpovědí, ale prolínal se jejich různým spektrem. Například bylo u jedné z odpovědí zmíněno, že uživatel: *„...dělá to, co ostatní.“* (P4) a je s ním manipulováno. Bývá tedy někým nebo něčím ovlivněn. Vliv je u většiny dějů mnohostranný. I v kontextu volného času lze z výpovědí respondentů vyčíst vliv volnočasových aktivit na děti a jejich volný čas, ovlivňování aktivit a programu dětmi nebo třeba ovlivňování volného času dětí pracovníky NZDM, rodiči, vrstevníky, ale kupříkladu i místem nebo dobou, ve které žijí. To se promítlo i do kategorie příslušnost. Názor, že má SVL negativní vliv na děti, sdíleli všichni respondenti kromě dvou, kdy jeden zastával neutrální názor a připisoval negativní vliv i osobám v životě dítěte a jeden uvedl, že toto nedokáže objektivně posoudit. Odpovědi by se navíc daly rozdělit do dvou oblastí na záměrné a nezáměrné ovlivňování. Pracovníci se ve svých výrociích shodli na tom, že uživatele služby ovlivňují oni sami, ale i prostředí, ve kterém žijí a s kým žijí. Vlivu volnočasových aktivit připisovali všichni obrovskou váhu a jejich přínos hodnotili taktéž pozitivně. Podložit to lze odpovědí P1: *„Já si myslím, že to má úplně obrovský přínos...Když tímhle děti prošly jsou už schopné to předat třeba svým dětem. Můžou se tím pádem z toho vyloučení vymanit.“* nebo P13: *„Myslím, že jakékoliv aktivity, které dětem klub poskytuje, jsou přínosné. Uživatelé tráví svůj volný čas smysluplně, rozvíjením se a učením nových věcí, než aby se nudili venku a dostávali se tak do problémů. Rovněž u nás mohou nalézt podporu, porozumění a útočiště.“* Vliv na volbu volnočasových aktivit dle pracovníků má mimo jiné i věk, život ve městě nebo

na vesnici, finance, osobnost dítěte, romská příslušnost a rozmanitost nabízených aktivit, které jsou jim k dispozici.

Tok rozhovorů nejednou narazil na téma „nicnedělání“. Pracovníci se často vyjadřovali o nečinnosti uživatelů, žádných záměrech či improvizaci apod. P4 uvedl, že uživatel: „... *přišel jen tak pobejt*“. K tomuto kódu byla zařazena i výpověď P2: „... *nevíme, jak to dopadne...*“ nebo P5: „...*někdy možná ano, ale jistě to říct nejde.*“. Jako jedna z možností trávení volného času je také pasivní odpočinek. Tuto možnost uživatelům nabízí dle pracovníků téměř každé NZDM. Jeden z nich se zmínil, že se v jejich programu objevují aktivity zaměřené na obnovení sil, relax a odpočinek. Vypadalo to takto: „...*nebo třeba meditujeme. Hlavně teda po náročných činnostech, ale někdy si to třeba holky vyžádají i samostatně.*“ (P7). Většina odpovědí spojená s oblastí žádného záměru směřovala k „poflakování“. Alespoň polovina respondentů se zmínila o uživatelích, jež nemají zájem se něčemu věnovat, postrádají motivaci k činnosti, a přestože je jim nabízeno několik variant, jsou k zapojení apatičtí. Jedná se dle nich převážně o chlapce, ale setkávají se s tím běžně i u děvčat. Do aktivit je prý po nějakém čase dokáží vtáhnout vrstevníci, kteří již jsou nějak volnočasovými aktivitami ovlivněni a věnují se jim pravidelně, nebo kontinuální práce s pracovníky a jejich motivace takových uživatelů k zapojení do nabízených činností. V jednom ze zúčastněných NZDM se tak podařilo: „...*oblíbit si kreslení. Nemusel se totiž u toho s nikým bavit, a to mu vyhovovalo. Postupně se třeba u omalovánek dostával do konverzací s jinými dětmi. Teď už je do kolektivu celkem zapojený*“. Variantou však je i odchod ze služby pro přetrvávající nezájem.

Nabídka aktivit

Intervenujícími podmínkami se jeví kategorie s názvem „Nabídka aktivit“, která vyvolává interakce a strategie jednání. Tato kategorie vznikla jakýmsi transformováním z kódu „možnosti trávení“ vztahujícího se původně ke kategorii „Volný čas“. Pro potřeby výzkumu byla ve fázi axiálního kódování převzata jako samostatný celek. Pracovníci se u rozhovorů vyjadřovali směrem k nabídce poměrně často, jelikož souvisí se zaměřením práce a směřovalo k ní několik mých otázek. To vypadalo následovně. P5 uvedl: „*Těch je. Takže samozřejmě máme sportovní činnosti, pod kterými si můžete představit...*“, P3: „*Tak zařízení nabízí uživatelům kreativní, sportovní, kulturní činnosti...*“, P9: „*Můžou u nás využít huděbnu, spoustu deskových a společenských her...*“, a P7 zakončil svůj výčet činností tím, že: „...*je toho hodně*“. To vypovídalo o tom, že každé NZDM má na výběr z několika druhů aktivit, které jeho uživatelé mohou pravidelně využívat.

Všichni pracovníci uvedli různorodé možnosti sportovních a pohybových aktivit v jejich zařízení i venku. P3: „*V zařízení máme ze sportovek ping-pong, fotbálek a šipky... Venkovní činnosti jsou třeba fotbal, volejbal, florbal, ...*“. Každé oslovené NZDM dle jejich slov disponuje ping-pongovým stolem, stolním fotbálem nebo šipkami. Některé kluby jsou schopny uživatelům nabídnout také například box, fotbal, posilovnu, kulečnick, air hockey, tanec, florbal, plavání, bruslení nebo sáňkování. P5: „*...bruslení v hale Polárka, návštěvy Aquaparku Olešná (letní i krytý). Mají možnost zapůjčení florbalových hokejek, lyží, in-line bruslí, sáňkovačích lopatek...*“.

I vzhledem ke kreativním činnostem se vybavení téměř shodovalo. Výjimečně se objevovaly dílny s keramikou, dřevem apod., ale všichni mají k dispozici výtvarné potřeby. P6 je označila za: „*...kreativní hrátky. Bud' tvoří vlastní nápady, vybarvují omalovánky anebo vyrábíme něco spolu. Plus je k tomu pravidelně Leonardova dílnička. To je přímo keramika.*“

V souvislosti s cíli a posláním NZDM se všude objevují preventivní programy (besedy, workshopy, debaty). P1: „*Pravidelně děláme preventivní besedy. Třeba o hygieně, šikaně a tak.*“ Nejen u odpovědí směřujících k preventivním činnostem byl znatelný důraz pracovníků na snahu ovlivnit uživatele pozitivním směrem. Například jeden z pracovníků ihned za zmíněním těchto činností dodal, že P10: „*Chceme tím zabránit tomu, aby třeba kouřili nebo propadli drogám.*“

Dále společné aktivity jako akce (plesy, turnaje, karnevaly...), společenské a deskové hry. Většina „nizkoprahů“ také nabízí aktivity spojené s hudbou, ať už jde o poslech hudby, tanec nebo zpěv. Jen 8 z nich však může uživatelům poskytnout hudebnu, ve které mohou sami hudbu tvořit. P2: „*Je možné si zapůjčit kytary (elektrická, akustická, basa), mikrofony, klávesy, mixák, zesilovač k hudební produkci.*“

Pouze jedno zařízení nemá dle slov respondenta možnost poskytnout uživatelům PC či obdobnou techniku (tablet, notebook). P6: „*... nemáme, protože ho zničili a nevím, kde vezmeme nový.*“ Bez tří respondentů se zbytek vyjádřil, že je u nich možno, a proto také provozováno vaření. P1: „*Potom máme ještě vaření.*“ Výlety s uživateli podniká devět NZDM. Některými odpověďmi se prolínaly jemné povzdechy touhy po změně nebo vyslovená přání. Například P9 uvedl: „*Já bych jako chtěl něco nového. Už mě to samotného nebaví, ale tady je to těžké.*“ a P8 zase odpověděl: „*...bychom měli dostat dar. Už plánujeme, co s ním uděláme. Na to se těším.*“. U P1 zaznělo: „*...bylo by super někoho takového mít*“, když debata směřovala ke sponzorům. Zmíněné plány a očekávání nebo touhy vypovídají o tom, že nabídka lze i nadále rozvíjet. Lze konstatovat, že pokud by pracovníci měli lepší možnosti a popřípadě finanční prostředky, učinili by změny různého charakteru.

Dva z dotazovaných uvedli mezi volnočasovými aktivitami činnosti spojené s přípravou na vyučování. P1: „*Nabízíme jim pomoc s přípravou na výuku. V NZDM se tomu nesmí říkat doučování.*“ Zde se však mohly projevit limity výzkumu, kdy záleží na pojetí této činnosti danými pracovníky. Není tedy jisté, zda NZDM touto aktivitou nedisponuje nebo jí prostě jen pracovník neřadí k volnočasovým aktivitám. Podobně je tomu u knih a čtení, které zmínilo pouze 7 respondentů, avšak lze se domnívat, že knihami jsou obdarována všechna zařízení. Limit rozdílného pojetí je však možný uplatnit na všechny odpovědi, a proto pracujeme se zjištěnými daty tak, jak jsme se k nim dopracovali. Zahrádkaření je provozováno ve dvou zařízeních s přilehlou zahradou, tábor organizuje jedno NZDM a pokusy, kosmetický stolek či „záchranař“ jsou také jedinečné činnosti. Takové ojedinělé aktivity by se daly označit za specifika služeb, jelikož známe možnosti jiných NZDM. Pracovníci, jež mi odpovídali, však nabídku ostatních zařízení neznají a hodnotí proto osobitost aktivit zcela jinak. P13 odpověděl na otázku směřující ke specifickým nabídkám takto: „*Za nás je to hudební studio, které jsme otevřeli minulým rokem.*“. Respondent se domnívá, že možnost pracovat s hudbou je v NZDM ojedinělá a disponuje jí jen málo klubů. P7 si myslí, že jsou výjimeční: „*...tancem. Vystoupení, přehlídky a tak.*“ V případě, že známe výskyt této aktivity v ostatních zařízeních, můžeme říci, že jde spíše o běžnou činnost nabízenou téměř všude.

Kategorie „Nabídka aktivit“ se zaměřovala na organizované volnočasové aktivity. V rozhovorech se však vyskytovaly také informace o možnostech odpočinku a relaxace, což do volného času jednoznačně spadá. Protože se však jedná spíše o nečinnost než aktivitu, není tato nabízená možnost zahrnuta v této kategorii, kde se primárně zaměřujeme na aktivní formu trávení volného času. Setkat se s ní lze v kategorii „Volný čas“.

Respondenti se všichni shodují u odpovědí týkajících se nabídky volnočasových aktivit na tom, že je velmi široká a aktivit mají uživatelé k dispozici mnoho. Lze říci, že základní volnočasové aktivity jsou dostupné v každém z oslovených NZDM a pracovníci v nich vnímají potenciál pozitivního vlivu na uživatele. Z odpovědí vyplynulo, že další činnosti mají společná jen některá zařízení a ojedinělé aktivity v řádech jednotek se objevují u přibližně dvou klubů. Podobně tomu bylo i u vybavení NZDM, kdy až na výjimky pracují všichni s podobnou výbavou. Od výbavy se ale odvíjí nabídka aktivit i jejich specifika. V osobitosti nabídky aktivit se přibližně čtvrtina respondentů shodla na stejné aktivitě. U některých odpovědí vylouly napovrch limity výzkumu v podobě osobitého pojetí volnočasových aktivit, a tedy jejich zmiňování. Všichni respondenti se shodovali v názoru, že by stáli o změny a rozvoj. Většina z nich ale k uskutečnění nemá podmínky.

Příslušnost

Kontextem, ve kterém jsou uplatňovány strategie jednání a interakce, se pro nás stala kategorie nesoucí název „Příslušnost“. Ta navazuje na fakt, že každý máme potřebu někam patřit a uživatelé služby NZDM často hledají nasycení této potřeby právě zde. Vznikl tedy kód místo, ke kterému se P7 vyjádřil takto: *„Ono je kolikrát rozdíl i mezi částmi města.... A navíc každé město je jiné, je jinak ovlivněné kulturou. U našich uživatelů se kultury navíc míchají. Míchá se česká kultura a romská. Nemluvě o neustálém stěhování.“* a promítl do odpovědi i příslušnost k různorodým kulturám. Zatímco P5 řekl: *„Myslím, že je to ve všech NZDM podobné,“* a spolu s P2, který řekl, že: *„...se nemusí lišit. Je to asi podle lokality, kraje nebo zájmu.“* vlastně oponují respondentům, kteří vlivu místa připisují váhu. Ke kódu se však vztahovaly i odpovědi, jež se zaměřovaly více do hloubky na vliv konkrétních lokalit. P10 odpověděl: *„Nemyslím si, že by zde byl nějaký velký rozdíl. Spíše je rozdíl, zda se jedná o sídliště, nebo vyloučenou lokalitu anebo nějakou hezčí lokalitu. U nás na sídlišti možná chybí víc možností "být v přírodě...“.* V podstatě s ním souhlasil P4. Řekl totiž: *„..., že hodně záleží na lokalitě. Jestli jde o vyloučenou lokalitu někde na okraji, sídliště uprostřed města nebo i na tom, jak je to okolí vybavené“.*

P11 uvedl: *„Ostrava je větší město, to znamená i více možností, které mládež může využívat k trávení volného času. Ale na druhou stranu, čím větší město, tím mám pocit, že je i větší náchylnost k rizikovému chování.“* Tím se dostáváme k vlivu vyloučení, které se z teorie promítlo i sem do výpovědí pracovníků v praxi. P4: *„naše NZDM je v sociálně vyloučené lokalitě. Jsou tím pádem více ohroženi sociálně patologickými jevy. O to více se snažíme s nimi pracovat a začlenit je do běžné společnosti.“* A P12 se vyjádřil k místu: *“..., kde žijí je ovlivňuje tak, že opakují chování vrstevníků a jejich zažité standardy. Potom je pro ně těžké fungovat v normální společnosti.“* Kód se dá přenést z prostředí vyloučených lokalit také do NZDM, kde se s vyloučením v jakémkoli pojetí pracovníci denně setkávají. P6 uvedl: *„...nemají ani základní znalosti...“* a P7: *„...si někdy vybírají, s kým budou hrát...“* ve vztahu k uživatelům. Naopak P9 se zmínil o strachu z „vyloučení“ aktivity: *„Trochu se teď bojíme, že to děti přestane bavit.“* a celé zařízení se může v kódu vyloučení najít třeba ve výroku P13: *„Nemůžeme se připojit kvůli nevráživým vztahům...“.* To ukazuje, že vnímání vyloučení je rozmanité, ale má s volným časem mnoho společného.

Slova P3: *„Spousta uživatelů díky nedostatku financí nemohou trávit čas tam, kde chtějí, a proto se často nudí. Myslím, že především díky nudě jsou uživatelé přitahováni právě k nevhodným patologickým aktivitám.“* zmiňují další perspektivu příslušnosti a to časovou. Pod tímto kódem můžeme nalézt jednoznačné časové úseky, abstraktní pojetí doby, které děti

často mají nebo časový úsek života čili dětství. P4 zmínil: „..., *dokážeme hrát i několik hodin a všechny to baví.*“, P8: „*Chtějí se tomu teď věnovat pravidelně.*“ a P3: „*Tak určitě tráví venku celý den v ulicích...*“. Kdežto P9 pronesl: „*Netráví to volno "flákáním" se po sídlišti.*“, P1: „*Povídáme si o tom, co je pro ně zrovna aktuální.*“, P4: „...čekáme na schválení.“ a P10: „*Někdy za námi přijdou bývalí uživatelé...*“. Téměř všichni pracovníci se vyjádřili k množství volného času kvůli životní fázi dětství. Například P11 řekl: „...protože jsou ještě malí“, P6: „...nepustí je k tomu kvůli jejich věku. Mají strach.“ a P1: „...si vlastně přijdou odpočinout, protože doma musí uklízet nebo dostanou na starosti sourozence. Hlavně starší holky to tak mají.“ Shodují se na tom, že věk je velmi podstatný ve vztahu k množství volného času i jeho naplňování.

Často se objevovalo také námi nazvané „My vs. Oni“. Někteří pracovníci měli tendenci se při vyjádřeních identifikovat se skupinou dětí a využívali slov „máme, naše“ atd. P1: „...jsme jedineční...“ P8: „*Děláme třeba úklidy tady u nás v lokalitě.*“, P9: „*Za nás je to určitě...*“. Naopak kontrastně bylo u některých zdůrazňováno odřikávání si pomocí slov „oni, mají“ a dalšími. P3: „*Uživatelé mají možnost výběru ze spousty...*“, P6: „*Nezbývá jim ...*“, P13: „*Někteří uživatelé si zajdou...*“. Při nevyhraněném postoji pracovníci užívání výrazů střídali nebo využívali u přivlastňovacích termínů uvozovky. P10: „...jsme si domluvili společný termín pro nás všechny, ale oni nemají absolutní pojem o čase.“, P11: „*„naše“ NZDM se nachází v sociálně vyloučené lokalitě.*“ V odpovědích bylo také znát stanovisko vůči romské klientele. P2: „*Vesměs pracujeme s romskými uživateli, kde samozřejmě musíme přihlídnout na jejich kulturu, temperament a zvyky.*“, P10: „*Můžou projevit svou osobitost. Jsou prostě v něčem jiní. Nemyslím to ale špatně.*“ Někteří respondenti se zmínili také o rodinách uživatelů. P6: „*Rodiče jim to ale nezaplátí...nezbývají jim na to doma peníze.*“ nebo P8: „*Doma je jim to jedno*“. Rodina má na děti a jejich volný čas největší vliv. Zde se však ovlivnění volného času dá popsat spíše negativními slovy. Respondenti, kteří se o rodině zmínili, se o ní totiž ve vztahu k volnému času vyjadřovali převážně hanlivě. Na základě odpovědí lze konstatovat, že rodiče dětí, žijících ve vyloučené lokalitě, o volný čas svých dětí nemají zájem, nenaplňují jej volnočasovými aktivitami nebo nemají dostatečné prostředky k tomu, aby ho mohli dětem zprostředkovat např. skrz kroužek.

K příslušnosti ať už k jakkoli vnímané se podle nás vztahuje také individualita. Pracovníci se k osobitosti uživatelů vyjadřovali v rámci různých odpovědí. Nejvíce však u otázek směřovaných k preferenci aktivit. P1: „*Myslím si, že je to hodně individuální. Záleží na hodně aspektech.*“, P3: „*Záleží na skladbě uživatelů. Každý má rád něco jiného, a i když děláme stejnou věc, tak to každý udělá po svém.*“ Naopak někteří se vyjádřili třeba takto P7:

„Myslím si, že obecně by šlo říct, že u toho mohou vybit energii a relaxovat, většina uživatelů žije ve velmi početných rodinách a nemají tedy doma moc soukromí a klidu.“, P11: „...a jejich chování nebo reakce jde asi předvídat. Mají to prostě v sobě zakořeněné.“

Kategorii „Příslušnost“ si lze vysvětlit všemožně, jak je u respondentů vidět. Všichni si však uvědomují, že různé dimenze příslušnosti ovlivňují trávení volného času. Často jí připisují vliv při volbě aktivit, postojí k volnému času i iniciativě při jeho plnění. Respondenti, jež se vyjádřili k rodinné příslušnosti, se shodli v nulovém pozitivním vlivu na volný čas dětí ze strany rodiny.

Adaptace

Strategií jednání a interakce se v našem výzkumu jevila adaptace. Diskutovat lze o její míře nebo potřebné situaci, ale v kontextu našeho výzkumu byla diskutována primárně v oblasti schopnosti uživatelů NZDM se adaptovat na aktivní formy trávení volného času a podmínky NZDM.

Nejčastěji zmiňovaným kódem v této kategorii byl nedostatek. Šlo o formu finančního nedostatku, který se promítal už v jiných kategoriích, nedostatku kompetencí, který bude prezentovat následující kategorie nebo kupříkladu nedostatek organizovaných volnočasových aktivit v místě bydliště dětí. Život ve vyloučené lokalitě má dle pracovníků neblahý vliv na jejich schopnost se přizpůsobit jiným podmínkám. Dokládá to tvrzení P8: *„Jsou tak zvyklí. Těžko se přizpůsobují něčemu novému. U mladších dětí je to lehčí, ale puberták jen mávne rukou a jde dál.“* a P4: *„Nepustí mezi sebe jen tak někoho. Všechno nové a hlavně jiné, než jsou zvyklí, chce hodně času a práce“*. Zároveň jsou ale děti navštěvující NZDM pravidelně schopny adaptovat se na pravidla, otvírací dobu a aktivní trávení volného času formou různých aktivit. Tak to alespoň prezentují námi oslovení respondenti. P9 o dětech uvedl: *„...se naučili něco dělat. Teď se tím pádem stává, že přijdou a sami chtějí něco dělat. Nechcou se jen tak nudit.“*, v čemž můžeme vidět také iniciativu uživatelů trávit volný čas aktivně. *„Potom je vidíme, že třeba tancujou i venku nebo si jdou něco zahrát, skákat přes švihadlo a tak.“* (P5).

Jeden úryvek se zmiňoval o přístupu uživatelů NZDM k neznámému. Nejedna pracovník podotknul, že *„...se už tak nějak známe a víme, co od sebe čekat“* (P3) na základě čehož je ovlivněno i trávení volného času. Na otázku o rozšiřování volnočasových aktivit totiž respondenti odpovídali, že kromě zpětné vazby od uživatelů služby (slovní i písemné) často k aktualizaci aktivit využívají vybudovaný vztah s klienty, a tedy znalost jejich preferencí. Například P12 vysvětloval vztah takto: *„Já už ty děcka znám jak svoje vlastní. Chodí mi tu od*

prvního dne, kdy měli šest. Víím, co je baví, nebaví a co ani nemá cenu zkoušet.“ Díky vybudovaným vztahům byli schopni mimo jiné odpovídat na většinu mých otázek a všichni se shodli na tom, že vztah mezi pracovníkem a uživatelem je základním kamenem úspěšné spolupráce třeba i na cíli zaměřeném k volnému času. Lze konstatovat, že pokud mají děti vybudován vztah s pracovníkem, popřípadě i s ostatními uživateli, lépe se přizpůsobují požadavkům na aktivní trávení volného času v NZDM, protože ho tráví s někým, koho mají rádi. Přináší jim to libé pocity.

Někdy tyto vztahy dosáhnou úrovně splynutí, kdy takto nazýváme formu trvalé adaptace. Rozdíl mezi adaptací a splynutím je tedy v našem výzkumu viděn v míře přijetí a časovém horizontu. Když se uživatelé adaptují na nějaké podmínky, je to většinou na kratší časový úsek. Například P10 to popisuje tak, že: *„...se přizpůsobí nám, prostředí NZDM a pravidlům, co tu máme. Ale jakmile přejdou práh, musí se zase přizpůsobit tomu, co je venku a úplně otočí“*. Kdežto v případě splynutí, je daná věc, přístup, názor atd. přijat za vlastní a uživatel je s ním naprosto ztotožněn. Drží se toho, i když nejsou v dosahu pracovníci. Příkladem je odpověď P3: *„Vzali to tak vážně, že od té doby nemusíme nic kontrolovat. Dělají to automaticky všichni a když přijde někdo nový, je to snad to první, co ho naučí“*, která vypovídá o nastavení pravidla týkajícího se výpůjčky sportovního vybavení.

Ve smyslu adaptace se uživatelé přizpůsobují i vybavení NZDM nebo jejich pracovníků. Výbavou NZDM je myšleno materiální vybavení klubů, na které uživatelé nejsou z domovů zvyklí. Musí se s nimi učit pracovat, nazývat je a někdy je to pro ně objev něčeho zcela nového. Například P5 uvedl, že jeden z uživatelů: *„...byl udivený z kvedlačky, kterou měl do doby šlehačů každý doma a já třeba ještě mám, ale on ji nikdy neviděl“*. Podobně tomu prý bylo u spousty sportovního vybavení, pomůcek k malbě nebo plastelíny. O adaptaci na volnočasové aktivity se pojednává i v jiných kapitolách, ale P7 uvádí příklad: *„..., kdy jsme hlasovali a většina byla pro hru a on se muset přizpůsobit“*. Kromě adaptace na materiální vybavu respondenti popisovali také přizpůsobování se osobnostní výbavě pracovníků, a naopak adaptaci chování a jednání pracovníků dle potřeb a zájmů uživatelů. Všichni uvedli, že jde o běžnou součást práce s uživateli. Uživatelům to však pochopitelně trvá déle. *„Pamatuju si, jak jsem nastupovala a tady bylo bezvládí. A děckám dlouho trvalo, než si zvykly, že neustoupím a dodržuju, co řeknu.“* (P9).

Adaptace na společenské normy mimo lokalitu jsou pro uživatele velmi těžké na respektování, natož se na ně adaptovat či je přijímat za své. Volnočasové aktivity jsou dle slov pracovníků jedny z mála, kdy děti z vyloučených lokalit respektují pravidla a jsou schopny se chovat přiměřeně požadavkům většinové společnosti. P4 přiznává: *„Oni ví, že musí. Jinak by*

si to moc neužili, a navíc jsou s námi a ví, že to slušné chování od nich očekáváme a chceme. Když jsou s námi mimo lokalitu dokážou se přizpůsobit moc hezky“. Dle slov pracovníků jsou tedy uživatelé služby NZDM schopni se prostřednictvím volnočasových aktivit adaptovat na požadavky a normy společnosti. P7: „...*chovat se civilizovaně“.*

Kompetence

Tato kategorie je spjata s mnoha kódy, protože v průběhu axiálního kódování vznikla spojením několika kategorií. Reprezentuje příčinné podmínky. Pro rozvoj dovedností v plnění volného času je pro děti nutný vzor, který byl často v rozhovorech zmiňován. Podle pracovníků: „... *jsou jim vzorem starší sourozenci, kteří se taky ničemu nevěnují tak proč by měli oni“* (P12), „*Teď hodně kopírujou trendy z Tik Toku. Jsou schopni podle úplně cizích lidí opakovat úplně nesmysly“* (P5). V NZDM se proto snaží dětem poskytnout odlišný vzor od toho, co vnímají běžně. Jde o vzorce, které přejímají od svých rodičů, vrstevníků, ale právě i zcela cizích lidí.

Nedostupnost, nulová snaha o aktivní trávení volného času nebo tvorbu programu alespoň pro děti je vidět i na tvrzení P1: „*Aktivity k trávení volného času by tu byly, ale rodiče na to prostě nemají prostředky. Takže děti tráví většinu toho času venku.*“ nebo také P6: „*Oni je vypustí před barák a nezajímají se o to, co dělají. Malým maximálně dají třeba balón, ale okolo sedmi, osmi let je pouští samotné a nemají absolutně pojem o tom, kde jsou, s kým a co dělají. Takhle to u nich prostě je“.* „*Pro ně je to norma“* vyjádřil se P9 k trávení času bez náplně. Téměř všichni respondenti se shodli na tom, že děti mimo NZDM nemají žádné podněty k volnočasovým aktivitám.

Ve spojitosti s „*poflakováním“* se objevovalo také označení „*život“*. To vyjadřovalo formu trávení volného času, jakou si uživatelé představovali do budoucna. „*Chtějí žít jako všichni tady. Je pro ně normální nic nedělat a třeba si jen hodiny povídat. Tráví tak i svůj život doted“* (P8). Někteří uživatelé však dle slov pracovníků přijímají realitu toho, že jiní lidé to mají zcela jinak. Žijí jiný život. Uvědomují si rozpětí těchto možností. Například P11 uvedl: „... *se mě vždycky ptá, jestli půjdu ještě na procházku se psem“.*

Poskytnutí jiné alternativy je v pojetí pracovníků brán jako návod na lepší život. Návod byl nejčastěji zmiňován v souvislosti s učením nových činností. Například P2 ho zmínil takto: „*Přečtení pravidel a návodu ke hře je pro ně nemožné. Chtějí to zprostředkovat od nás nebo to vzdají“* a P13 naopak takto: „*Když vidí ten postup a já nebo někdo jim říkáme, co mají dělat dál, jsou úplně zaujatí tím výsledkem“.* Obě odpovědi však mluví o nedostatečných schopnostech k samostatné činnosti. To měla společně i výpověď P7, která

zni: „Ze začátku chtěli, ať jde někdo z pracovníků s nima. Naučili jsme je, že se nejdřív mají zeptat kamarádů, než půjdou za náma. No a teď už se nás ani neptají“.

Další častou oblastí, které se dotýkaly odpovědi respondentů byly hranice. Hranice ve smyslu dodržovaných pravidel: „...prostě se dohodneme na adekvátní sankci“ (P3), otvírací doby NZDM: „Když nás to chytne, kolikrát i přetáhneme a ani o tom nevíme“ (P10) nebo vztahu pracovníka s uživatelem: „Někdy prostě jen ležíme na gauči jako dvě kámošky a řešíme kluky“ (P6). Z výpovědí pracovníků vzešlo tvrzení, že při osvojování, rozvoji i udržování kompetencí k trávení volného času je zapotřebí dodržovat nastavené hranice, které následně uživatelům pomáhají zvládat například pravidla her.

Kategorie „Kompetence“ zastřešuje informaci, že děti z vyloučených lokalit se dle slov respondentů neměly od koho naučit trávit a smysluplně naplňovat svůj volný čas, protože ani jejich rodiče tuto možnost neměli. Jak je podloženo literaturou (např.: Sirovátka, 2015) rodiče dětí ze sociálně slabých rodin nemají zájem o volnočasové vzdělávání svých dětí a tento nezájem je podpořen nedostatkem financí rodiny. Tudiž děti nejsou v tomto ohledu nijak rozvíjeny. Z odpovědí pracovníků plyne, že se uživatelé v NZDM mnohdy poprvé setkají s někým, kdo je jim schopen předávat a učit je dovednostem potřebným k naplňování volného času. Po osvojení alespoň základních kompetencí k trávení volného času pomocí volnočasových aktivit, je vidět změna v jeho naplňování, a to je dále rozvíjeno v návaznosti na frekvenci docházky.

Konání

Tato kategorie zastupující následky vznikla taktéž spojením několika podrobnějších kategorií v jednu a obsáhla velké množství kódů. Proto nyní pojmem a popíšeme pouze ty nejdůležitější.

Zapojení do aktivit nebo ideálně samostatný popud dětí k vzniku aktivity může přinést různé pocity jim ale i pracovníkům. Nejednou jsme během rozhovorů s pracovníky zamířili debatu na téma emoce. Respondenti popisovali radost, smutek, hněv, nenávisť, ale třeba i lásku nebo nudu. P8: „...u toho mají obrovskou radost, když se jim výrobek povede.“, P12: „Když spolu řešíme třeba trable ve vztazích, často se holky nebojí si poplakat. Kluci spíš zastávají pozici „drsnáka“. Dělají, že je jim to jedno a že mají na každém prstě dalších 5 holek.“, P9: „..., ale dokážou být neuvěřitelně zákeřní. Mě fakt překvapilo, jak moc na sebe dokážou třeba holky být zlé, i když to předtím byly nejlepší kamarádky. S takovýma podrazama, co si dělají, byste se nesetkali ...“, P4: „Ten jejich temperament nám někdy dělá slušné problémy. Mimule se jedna holčina naštvála u vystoupení Honzy Bendiga, že si jí

nevšimal a začala kvůli toho plivat na pódium.“, P3: „... to máte vidět ten lesk v očích. Když poprvé něco zažijou. Mám ráda, jak umí tu radost dát bezprostředně najevo.“ City do vztahu s uživateli však vnáší i pracovníci. Někteří se přiznali, že jim jejich zpracování někdy dělá potíže. P2: „...se stává, že se naštvu já. Prostě vybuchnu, když je toho na mě už moc. Někdy je prostor se jít třeba uklidnit, ale je pravda, že to už i odnesl ten klient. To mě pak vždycky hrozně trápí a беру to jako svoji chybu, že jsem to nezvládla.“ Naopak P6 sděluje: „Mám z toho pak úplně pěkný pocit. Jedu domů a říkám si, dneska to bylo super. Trochu mi to dobije baterky.“

Emoce může mít konativní účinky. Výsledkem může být motivace nebo naopak odmítání a potíže s vůlí. Sociální práce je protkána spoustou nepříjemných nebo jinak náročných součástí. Uživatelé i pracovníci mají proto právo říct kdykoli ne. U výpovědi samozřejmě nebyly brány v potaz všechny záporny, ale pouze zakódované celky s negativní konotací. Jako příklad poslouží odpověď P6: „Mají možnost aktivitu odmítnout“ nebo P13: „...a oni vyhodnotili, že by chtěli něco jiného, tak jsme hledali, co by jim vyhovovalo více.“ a také P9: „Nesetkalo se to s velkým zájmem. Bylo toho ale více, co chtěli vyřadit.“ Nejčastěji zastoupené bylo i P4: „...takové to nic nedělání. Často jim to stačí. Jen si třeba povídáme o běžných věcech. Každý den nemusí být drama.“

Tím se překleneme k oblasti odpočinku nebo chceme-li relaxu. Pracovníci často vyjadřovali své domněnky o přínosech aktivit dětem nebo motivaci a důvodech volby daných činností. P3 se vyjádřil, že: „Tyto aktivity je baví. Zabaví se u toho, jsou rádi, že se jim někdo věnuje.“, P1: „...si vlastně přijdou odpočinout, protože doma musí uklízet nebo dostanou na starosti sourozence. Hlavně holky to tak mají.“, P11: „Myslím si, že si tak mohou vybit energii a relaxovat. Většina uživatelů žije ve velmi početných rodinách a nemají tedy doma moc soukromí a klidu.“ a P9: „...jelikož se klienti potřebují vybit, a to převážně kluci, a také je to baví. Nemají možnost tyto aktivity jinde využít.“ Velmi zajímavá je také odpověď P7: „Jednou mi dokonce jedna slečna řekla, že přišla, protože je tady klid. Bohužel jsme pak zjistili, že u nich doma zrovna probíhala velmi bouřlivá hádka.“

Kromě obliby, odpočinku, náklonnosti k pracovníkům nebo službě celkově může být motivací pro uživatele právě potřeba úniku od potíží, starostí, potřeba úkrytu a možnost svěřit se. Pracovníci ale odůvodňovali zapojení uživatelů do aktivit, návštěvnost nebo celkový životní postoj spíše pozitivně. P1: „Někdy to bývá za odměnu, někdy to bývá s něčím spojené, ale...Je tam nějaký cíl, takže jsou motivovaní k němu...za docházku na nacvičování je jim slíbeno potom nějaké to vystoupení. Je to vlastně jakási forma odměny.“, P3: „Rádi se předvádějí před ostatními, takže to vystoupení je nejlepší motivace. Sami je někdy motivujeme

tím, že před ostatními uživateli vyzdvihneme, co se jim povedlo. Pochvala je přece nejlepší motivace.“ Motivování formou odměn a pochval zmiňovala většina pracovníků, ale objevily se i odpovědi zmiňující sankce. P5: *„Když se prostě nedodržují pravidla nebo se stane něco fakt přes čáru, tak dostanou zákaz vstupu na nějaký čas. Pak se ale snaží to urovnat, protože prostě chtějí dovnitř.“*, P9: *„...to se teprve začínají snažit. Na některé platí fakt jenom ty „tresty“.* Pak ostatním závidí, že oni můžou, a to je na chvíli zase srovná.“ U některých uživatelů se snaží pracovníci motivaci a vůli rozvinout všemožnými směry. P8: *„...má přímo v cíli naši spolupráce to, že by chtěla nastoupit na střední školu. Myslí si, ale, že na to nemá a je moc lenivá na to, aby to dokázala. Doma je jim to jedno. A tak ji podněcujeme k docházce, učení, podání přihlášek a tak.“*, P4: *„Někdy se snažíme toho klienta vůbec dostat k nám, aby...“* Někdy, hlavně u malých dětí, stačí prostě jen čistá záliba a její sdílení s ostatními. P6: *„Děti mají rády výtvarné aktivity, protože můžou experimentovat s barvami.“*, P13: *„Myslím, že chlapce baví více tyhle aktivity, protože jsou sportovní a soutěživí. Dívky jsou více kreativní a mají rády si odnést výrobky pro rodinné příslušníky.“*, P8: *„Celkově však myslím, že klienty baví cokoli, do čeho se s nimi jdeme i my.“*

S motivací souvisí atraktivita aktivit. Je pochopitelné, že si uživatelé zvolí aktivity dle svých preferencí a zájmů. Jenže každý jedinec je individuální a má v oblibě něco jiného. Od tohoto se odvíjí rozmanitost nabídky, aby byly uspokojeny potřeby co možná největší skupiny dětí. To souvisí s jejich rozšiřováním nebo také zpestřováním. Devět respondentů uvedlo, že při snaze změnit nebo obměnit činnosti: *„...bereme v potaz, co chtějí. Buď se jich na to ptáme anebo děláme dotazníky, kde dávají nápady na změny“*(P3). Děti se kromě vyjádření názoru, svých představ nebo potřeb setkávají také s nutností rozhodnutí nebo volbou, což zvyšuje jejich kompetence. *„Můžou sami říct, že už chtějí na velké. Je to na nich. Pak se spolu domluvíme na podmínkách“* (P4).

Pravidelně zmiňovaná svoboda se promítá do spousty souvislostí. Může jít o pocity, angažovanost nebo poslání volnočasových aktivit podle toho, jak je u uživatelů, ale i u sebe vnímají pracovníci. Toto mohou být vjemy uživatelů očima pracovníků spojené se svobodou. P5 uvedl, že: *„...si můžou vybrat ze všech aktivit to, co zrovna chtějí dělat.“* P6 popsal situaci, kdy: *„...se mi stalo, že byli překvapení z toho, že vlastně nemusí. Že to není jako ve škole.“*, P12 řekl: *„Nikoho do ničeho nemutíme. Vše je dobrovolné, protože je to jeden z našich principů. Když někdo něco nechce, respektujeme to. Možná proto do toho ale stejně jdou.“* a podle P8: *„...chystáme víc aktivit najednou, aby měl každý možnost se realizovat. Oni sami nejlíp ví, co mají rádi nebo by aspoň měli vědět. K tomu je taky vedeme. Když mají na výběr,*

zapojí se víc uživatelů a jsou spokojeni.“, P2: „...si je vyžádají. Oni se podílejí i na té přípravě toho programu.“

Pracovníci vyzdvihovali jeden z hlavních principů NZDM, a tím je dobrovolnost, napříč celou kategorií. Z odpovědí vyplývá, že uživatelé mají možnost si vybrat čemu se budou věnovat dle svých zájmů a preferencí. Mohou se i podílet na rozšíření těchto možností. Respektu se dočkají i v situaci, kdy se zrovna ničemu věnovat nechtějí. Pracovníci se je ale snaží podněcovat k aktivnímu zapojení a podílení se na programu pomocí výhod, odměn ale využívají také sankce. Někteří se přiklání k názoru, že jsou sankce účinnější, ale většina to samé prohlašuje o odměnách. Všichni si uvědomují vnitřní motivaci uživatelů, která se může promítnout do cílů uživatelů. I větší atraktivita některých činností je pracovníky vnímána. Respondenti se poměrně shodují v přínosech NZDM dětem. Uvědomují si, že jde často o jediné místo, kde se uživatelé dočkají vřelosti a kde mohou být sami sebou. To mnohdy doprovází silné emoce, ať už pozitivní nebo negativní. Někteří pracovníci přiznali, že i jim práce přináší emoce hněvu, ale i radosti na to, kolik je v tomto zaměstnání přítomno negativ.

1.2.4 Konstruování teorie

S předešlými fázemi kódování se prolíná i závěrečné sestrojení teorie. Během kódování jsou pomocí poznámek, které zachycují nápady a předběžné domněnky, tvořeny její základy. Posléze jsou tyto poznámky sloučeny a interpretovány ve výslednou teorii. K této fázi je zapotřebí mít pojmenovanou centrální kategorii a dokázat její vztažnost ke všem ostatním kategoriím. Nová teorie se pak organizuje kolem centrální kategorie a taktéž se k ní vztahuje. Vhodnou centrální kategorii poznáme kromě ústředního postavení vůči ostatním kategoriím a jejich obsažení v ní, také podle dobré datové nasycenosti, abstraktnosti, která vede k tvorbě obecnější teorie a variantnosti. Jakmile je teorie zkonstruována, povětšinou se slovně vysvětlí. Může však zastávat podobu diagramu či schématu (Švaříček, 2007).

Díky provedení tří typů kódování, které nám dodaly potřebné údaje jsme byli schopni vytvořit teorii. Ta byla na základě zmíněných údajů ověřena a základní vztahy mezi kategoriemi byly velmi důkladně popsány v kapitole Selektivní kódování. Tato část proto pouze shrne informace podstatné k uchopení zakotvené teorie tohoto výzkumu.

Teorie směřuje k dětem, které mají své životy zatížené nepříznivou životní situací pramenící primárně ze života v sociálně vyloučené lokalitě. Konkrétně se do ní promítá jejich volný čas a jeho trávení ve smyslu možností, přístupu k němu, vlivu NZDM nebo schopností plnit jej činnostmi. Vše je vnímáno z pohledu pracovníků nízkoprahových zařízení pro děti a mládež, kam děti dochází a učí se s volným časem pracovat tak, aby jej byli schopni

samostatně organizovat a naplňovat smysluplnými volnočasovými aktivitami. Díky pravidelné docházce dětí do zařízení a spolupráci s pracovníky na cílech často zaměřených na ovlivňování volného času, jsou tyto pracovníci schopni popisovat a hodnotit jejich volný čas, který v NZDM tráví a často i ten, který tráví mimo prostory zařízení. Hlavním jevem celé teorie je tedy trávení volného času uživatelů NZDM. Volný čas prostupuje celým výzkumem. U dětí je volný čas diskutován často, jelikož je u nich zapotřebí působení dospělých. Proto je jejich otázkou vliv, organizace, záměr atd. Jestliže se však o volný čas dítěte nezajímá nikdo z dospělých, nejsou mu z jakýchkoli důvodů zajištěny aktivity a volný čas naplňován činnostmi a jednoduše se může bavit čímkoli jej napadne bez jakékoliv regulace, je ohroženo riziky. V případě příslušnosti k této skupině dětí, v našem případě jde o děti vyrůstající v rodinách žijících v sociálně vyloučené lokalitě, lze na základě našich materiálů konstatovat, že tyto děti neměly odkud převzít vzorce pro vhodné trávení volného času. Jelikož neměly možnost se s nimi setkat, následkem je, že nemají ani ony vytvořeny dostatečné kompetence k naplňování svého volného času volnočasovými aktivitami. Popřípadě jsou nedostatečně rozvinuté. Jakmile je jim nabídnuta možnost si nějakou vyzkoušet, zapojit se nebo ji alespoň vidět, získávají nové zkušenosti a kompetence k aktivnímu trávení volného času rozvíjí. S čím širší nabídkou mají možnost se setkat, tím větší je šance nalezení oblíbenosti a následně jednodušší adaptace na jiný způsob náplně volného času a rozvoj zájmů. Je proto velmi důležité, aby se dětem naskytly rozmanité možnosti volnočasových aktivit a oni měli možnost si vybrat tu, která bude vyhovovat právě jim. Požadovaným výsledkem je v ideálním případě objevení zájmu s pravidelnou interakcí. V prostředí SVL je však úspěchem i zapojení do volnočasových aktivit nárazově a předcházení tak neorganizovanému rizikovému trávení volného času. Dle dat mají tyto činnosti bezpochyby pozitivní přínos.

7. Shrnutí a diskuze

Poslední kapitola empirické části práce se soustřeďuje na zhodnocení dat získaných ve výzkumu a popsaných v předchozí kapitole. Tato část prezentuje odpovědi na výzkumné otázky a posléze i výzkumný problém. Jednotlivé odpovědi na výzkumné otázky jsou promítnuty také do selektivního kódování.

Cílem výzkumu bylo zjistit nabídku volnočasových aktivit poskytovaných službami NZDM dětem z vyloučených lokalit na území Ostravska, porovnat tuto nabídku mezi jednotlivými NZDM, vymezit specifika jednotlivých lokalit i souboru celkem vůči jinému území ve vztahu k volnočasovým aktivitám a zjistit, jak aktivity popisují, zdůvodňují a hodnotí pracovníci NZDM.

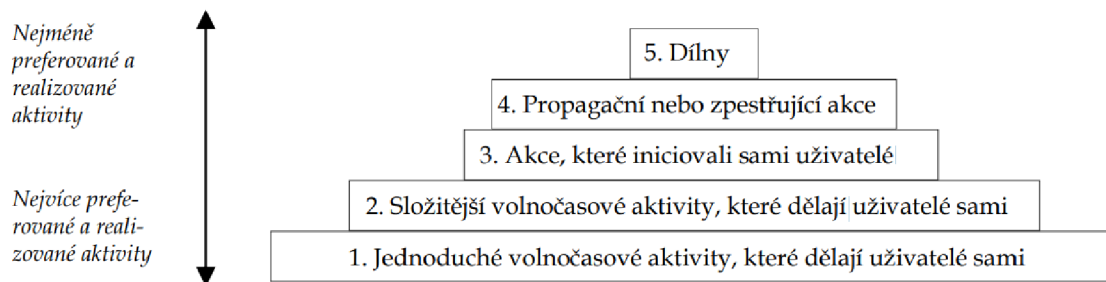
První výzkumná otázka, která zní: *Jaké volnočasové aktivity nabízí služby NZDM svým uživatelům?* je stěžejní pro možnost odpovědět na následující otázky. Na základě odpovědi na tuto otázku jsme schopni říci, že všechny z oslovených zařízení poskytují uživatelům rozmanitou nabídku volnočasových aktivit ve formě sportovních a pohybových aktivit, kreativních činností, preventivních programů (besedy, workshopy...), společenských a deskových her a kulturních akcí jako jsou turnaje, plesy a další. Mimo jedno NZDM, které momentálně neposkytuje uživatelům možnost využít počítač ani jinou elektroniku ke zprostředkování internetu, mají uživatelé všech ostatních přístup k počítači, notebooku nebo tabletu. Pět z nich dokonce vlastní nějakou z forem herních konzolí (X-box, PlayStation). Všechna zařízení také disponují možností poslechu hudby a tance. Pouze 8 z nich má však možnost hudbu také produkovat ve vlastní hudebně. Deset zařízení má mezi své aktivity zařazeno pravidelné vaření. Na výlety mimo lokalitu vyjíždí devět NZDM. Čtení mezi pravidelně zprostředkované volnočasové aktivity zařazuje sedm „nízkoprahů“ avšak je možné se domnívat, že knihami disponují všechna zařízení. Pouze dva z respondentů zmínili pravidelnou pomoc s přípravou na výuku. Ostatní dle našich úsudků nevnímají přípravu na výuku jako volnočasovou aktivitu nebo je uskutečňována na vyžádání uživatele a není tedy pravidelná. Tato činnost by však měla být k dispozici uživatelům všech NZDM, jelikož je její poskytování v souladu s posláním a cíli služby. Totožně jsou na tom odpočinkové aktivity shrnuté pod název relax. Dva ze zúčastněných také disponují přílehlou zahradou od čehož se odvíjí pravidelná aktivita nazvaná „zahrádkář“. Jednotlivě jsou pak zastoupeny aktivity popsané jako „hokusy-pokusy“, „mladý záchranář“ nebo „kosmetička“. Jedno zařízení vyjíždí pravidelně každý rok na tábor.

Tímto byla do jisté míry zodpovězena další výzkumná otázka. Ta se zajímala o to: *V čem se nabízené aktivity mezi jednotlivými NZDM liší?* Jde převážně o specifické aktivity realizované na základě iniciativy pracovníků a zájmu uživatelů. Z výpovědí respondentů lze dojít k závěru, že odlišnost volnočasových aktivit nabízených službami NZDM se vyskytuje pouze v aktivitách jako jsou relaxování, výjezdy na tábor, zahrádkaření, pomoc s přípravou na výuku, hry na herních konzolích a dále u aktivit nazvaných „mladý záchranář, kosmetička a hokusy-pokusy.“ Tyto činnosti jsou označeny odlišnými na základě námi stanovené podmínky výskytu u méně než poloviny zařízení. Díky odpovědím respondentů lze říci, že se nabízené aktivity liší také ve frekvenci, formě poskytování a časové dotaci.

Na výzkumnou otázku: *Které aktivity jsou podle pracovníků v jednotlivých NZDM považovány za nejoblíbenější?* odpovídali respondenti různorodě. Z výsledků však vyplývá, že nejčastěji volenými jsou sportovní a pohybové aktivity zahrnující fotbal, ping pong, stolní fotbálek, šipky a box. Tuto variantu zvolilo 11 z dotazovaných pracovníků. Druhou nejatraktivnější aktivitou pro uživatele se dle názorů pracovníků jevíly aktivity spojené s hudbou. Šlo o tanec, zpěv, produkci hudby či její poslech. Tato odpověď se objevila devětkrát. Těsně za ní s osmi totožnými odpověďmi následovaly kreativní činnosti, ke kterým pracovníci řadili kresbu, vybarvování, vyrábění a ruční dílny. Zjištěné závěry porovnáváme se schématem preferencí aktivit v NZDM. Námi zjištěná data souhlasí s níže uvedeným schématem, jelikož sportovní, kreativní i taneční činnosti spolu se zpěvem lze vykonávat samostatně pouze s poskytnutím vybavení. Dokládá to vymezení první úrovně tohoto schématu. „...*aktivity, které uživatel realizuje z vlastní vůle a vlastní aktivitou, pracovníci je pouze zprostředkovávají (např. zapůjčí vybavení). Jedná se např. o poslech hudby, kreslení v běžných prostorách klubu, ...*“ (POJMOSLOVÍ Nízkoprahových zařízení pro děti a mládež (NZDM), 2008, s. 7). Oblíbené aktivity uživatelů našeho výzkumu spadají však i do druhé úrovně, která taktéž probíhá na základě vůle uživatele a pracovník je pouze nápomocen se zprostředkováním či podporou. Příkladem jsou výtvarné dílny nebo hudebna.

Obrázek 2

Schéma hierarchie volnočasových aktivit v NZDM

Zdroj: (POJMOSLOVÍ Nizkoprahových zařízení pro děti a mládež (NZDM), 2008)

Na předchozí odpovědi navazujeme otázkou: ***Jak pracovníci NZDM volnočasové činnosti a jejich oblibu u uživatelů popisují a zdůvodňují?*** Nejčastěji se u neoblíbenějších aktivit objevovaly důvody zaměřené na potřebu uživatelů ukázat své dovednosti, nadání a převahu ostatním vrstevníkům. Pracovníci také vnímají důvodem potřebu „vybití“ energie, a to převážně u chlapců, kteří jsou dle jejich slov hlavními aktéry těchto činností. Následovala nedostupnost těchto aktivit v dosahu uživatelů. Objevila se také možnost zúčastnit se v rámci těchto aktivit různých turnajů, zápasů a soutěží, tedy získání ocenění a obdivu. Tento motiv se objevil i u druhé nejatraktivnější činnosti. Primárním důvodem obliby tanců a zpěvu je dle slov pracovníků možnost ukázat své dovednosti při vystoupeních, soutěžích a přehlídkách. Opět zde figuruje snaha vyniknout a upozornit na své nadání. I nedostupnost zájmového kroužku je motivem pro rozvoj tohoto zájmu v NZDM. Pracovníci také uváděli, že oblibu těchto aktivit podporuje možnost ji provádět i samostatně mimo NZDM v čemž je ke všemu podporuje i okolí díky souvislostem s kulturou. Kreativní aktivity jsou voleny spíše pro jejich vliv na rozvoj dovedností, možnost aktivního odpočinku a také vedení rozhovorů při této činnosti. Také se u těchto odpovědí objevila nedostupnost, která provází všechny tři zvolené aktivity a autoři jako například Sirovátka (2015) se shodují na tom, že i ostatní aktivity. Jsou dle jeho slov dětem nedostupné kvůli nezájmu rodičů o zájmové vzdělávání nebo také pro nedostatek financí rodiny.

Při popisu jevu v předchozí kapitole byla zodpovězena i jedna z výzkumných otázek. Ta zní takto: ***Jak pracovníci NZDM hodnotí přínos volnočasových aktivit pro uživatele?*** Všichni respondenti zařazení do výzkumného souboru odpovídali téměř totožně. Zjistili jsme z těchto dat, že připisují volnočasovým aktivitám pozitivní vliv na uživatele služby NZDM v rovině chování, výskytu rizikových jevů, mezilidských vztahů, rozvoje kompetencí k trávení volného času nebo i jednotlivých dovedností. Dle jejich slov je přínos pro uživatele

„obrovský, velký, dobrý a skvělý.“ Žádný z pracovníků nevyjádřil negativní postoj k přínosu těchto aktivit uživatelům. Odpovědi respondentů jsou v souladu s tvrzením mnoha autorů (Hamřík 2022; Dumazedier, 1974; Hájek a kol. 2011) o přínosech volného času do různých životních sfér jedince.

Na otázku: ***Jak jednotlivé NZDM rozšiřují a ozvláštňují nabízené aktivity?*** se nám dostaly tři druhy odpovědí. Jedna skupina čítající 9 pracovníků odpovídala, že se jejich snaha o zpestření, změny a rozšiřování aktivit odvíjí od zájmů a potřeb uživatelů. Ty zjišťují jednak pravidelnými rozhovory na toto téma, pomocí pozorování samovolných projevů uživatelů nebo zpětnovazebními dotazníky, které uživatelé pravidelně vyplňují. Druhá skupina tvořena 5 ti pracovníky odpověděla, že se rozšiřování nabídky řídí dostupnými financemi, kterými je v podstatě omezována iniciativa pracovníků nabídku rozšiřovat. Někteří z nich však vycházejí z první možnosti odpovědi a touto pouze doplňují zmíněný zájem uživatelů. Třetí možností odpovědi, kterou volili 3 pracovníci, bylo hledání inspirace pomocí internetu nebo sdílením s ostatními NZDM. Znovu se však jednalo o doplňující odpovědi. Změny probíhají v závislosti na situaci a potřebách uživatelů nárazově. Nejde o pravidelné intervaly. Ze zjištěných dat tedy lze proces změny popsat jako diagnostiku zájmu a možností, zajištění financí na nákup potřeb s aktivitou spojených a od tohoto se odvíjející realizace nebo ukončení. Odpovědi týkající se zpestření aktivit se u většiny setkaly v možnosti uspořádat turnaj, soutěž, vystoupení apod. nebo změnit prostředí či postup, jakým je aktivita vykonávána.

Součástí výzkumu bylo mimo jiné i srovnání specifík. Nejdříve nás zajímalo: ***Jak se od sebe odlišují lokality na Ostravsku z hlediska trávení volného času v NZDM?*** Pro lepší přehlednost byla vytvořena tabulka s anonymizovanými lokalitami i názvy NZDM uvedena níže. Aktivity jsou seřazeny od nejoblíbenější po méně oblíbené tak, jak nám byly sděleny pracovníky. Konkrétnější termíny byly vždy zařazeny do skupiny jejíž název zastřešuje určitý druh volnočasových aktivit (např.: fotbal=sport). Na základě této tabulky můžeme konstatovat, že s výjimkou dvou zařízení byl všude zmíněn nějaký druh sportovní činnosti a sedm zařízení je dokonce uvedlo jako nejžádanější. U devíti zařízení se objevují aktivity spojené s hudbou, a to ve formě tance, zpěvu, poslechu či její produkce. Kreativní činnosti jsou oblíbenými aktivitami v osmi zřízeních, deskové hry ve čtyřech, práce s počítačem u třech a vaření s výlety mají oblibu ve dvou NZDM. Odlišnosti jsou spatřovány ve výskytu aktivity nazvané „Besedy“, která se objevuje pouze u jednoho zařízení. Stejně je tomu u aktivity „Kosmetika“. Zde se projevuje odlišnost vybavení, protože existuje možnost, že by tato aktivita byla oblíbenou i v jiných zařízeních v případě vlastnictví potřeb k této činnosti.

Po analýze dat jsme vyvodili závěr, že ve všech lokalitách se objevují podobná zaměření a odlišnosti jsou v malé míře. Specifickými jsou pouze lokality „H“ a „D“ výskytem ojedinělé aktivity.

Tabulka 2

NZDM	Lokalita	Nejoblíbenější aktivity
1. NZDM	A	Výlety, Sport, Tanec
2. NZDM	B	Vaření, Kreativní činnosti, Tanec
3. NZDM	C	Tanec, Kreativní činnosti, Sport, Výlety
4. NZDM	D	Deskové hry, Sport, Hudba, Besedy
5. NZDM	E	Vaření, Deskové hry, Sport
6. NZDM	F	Sport, Kreativní činnosti, PC, Hudba
7. NZDM	G	Sport, Kreativní činnosti, Deskové hry
8. NZDM	H	Sport, Kosmetika, Hudba
9. NZDM	CH	Sport, Kreativní činnosti
10. NZDM	I	Hudba, Kreativní činnosti
11. NZDM	J	Sport, PC
12. NZDM	K	Sport, PC, Tanec, Hudba, Kreativní činnosti
13. NZDM	L	Sport, Hudba, Deskové hry, Kreativní činnosti

Zdroj: Vlastní zpracování

Jelikož se náš zájem ubíral k odlišnostem nejen mezi NZDM a přilehlým lokalitám na Ostravsku, ale i k rozdílům mezi volným časem tráveným mimo toto území, následující otázkou je: *V čem je trávení volného času uživatelů v NZDM na Ostravsku specifické oproti jiným městům?* K potřebám této otázky byla nejprve zodpovězena výzkumná otázka zaměřená na nejpreferovanější aktivity našeho výzkumného vzorku. Jelikož tento výzkum probíhal na území Ostravska, získali jsme tím potřebná data k porovnání s výzkumy probíhajícími na jiných územích. V případě porovnání s výsledky práce Popelkové (2019), která v obdobném výzkumu na území Pardubického kraje označila za oblíbené aktivity sportovní aktivity a deskové hry, se naše výsledky shodují ve sportovních aktivitách. Deskové hry byly v našem výzkumu preference umístěny na pátém místě a jde zde tedy viditelný rozdíl. Bruknerová (2007) ve své práci zmiňuje nejfrekventovanější využívání internetu uživateli NZDM v Uherském Hradišti. Ani v porovnání s tímto výsledkem se naše data neshodují. Využívání internetu se v našem výzkumu umístilo na šestém místě spolu

s vařením. Můžeme pouze spekulovat o vlivu dnešní dostupnosti internetu v porovnání s dobou jejího výzkumu. Zmíněné vaření (v našem výzkumu na pátém místě) se naopak na předních příčkách umístilo spolu s výtvarnými činnostmi ve výzkumu provedeném Trnkovou (2019) ve třech NZDM v Brně. V těchto výsledcích v porovnání s umístěním kreativních činností v našem výzkumu (třetí místo) spatřujeme podobnost. K porovnání nám však může sloužit i schéma preferencí aktivit v NZDM, které jsme uvedli u jedné z výzkumných otázek výše (obrázek 2). Toto schéma je platné pro všechna zařízení napříč republikou a v porovnání s ním jsme již výše konstatovali shodu v preferencí volnočasových aktivit uživatelů NZDM na Ostravsku. Odpovědi na tuto výzkumnou otázku se jeví částečná shoda s preferencí volnočasových aktivit uživatelů NZDM i z jiných území, což potvrzuje výpovědi respondentů našeho výzkumu, kteří se ve svých odpovědích taktéž shodli jen z části. Tři z nich uvedli, že území Ostravska na volbu volnočasových aktivit vliv nemá. Čtyři viděli příčiny možných odlišností v dostupnosti přírody a možností trávení volného času díky velikosti města. Čtyři uvedli, že na volbu volnočasových aktivit dětí z Ostravska může mít vliv průmysl, kultura a sní spojené tradice a zvyky nebo územní příslušnost blízko ke státním hranicím. Dva respondenti odpověděli, že nedokáží posoudit možná specifika. Volba volnočasových aktivit uživatelů NZDM na území Ostravska tedy není nijak zvlášť specifická oproti jiným územím.

Výše uvedená teorie je výpověďmi a výroky účastníků našeho výzkumu potvrzena a lze ji zakotvit. Nyní je nutné doplnit informaci, že přestože je zakotvená teorie formulována ve vztahu ke specifickému prostředí a v osobitých podmínkách, lze ji uplatnit i v obdobném kontextu na jinou skupinu dětí žijících v sociálně vyloučené lokalitě například v jiném místě.

Doporučením pro praxi je například rozvoj zájmů dětí a motivace k aktivním formám trávení volného času smysluplnými činnostmi, které budou rozvíjet jejich osobnostní stránky, dovednosti nebo sociální kompetence. Důležité je poskytovat jim pozitivní vzory v tomto ohledu například formou ukázkových lekcí, účasti na turnajích, utkáních atp. Dále by bylo vhodné zpřístupnit dětem z vyloučených lokalit možnost zapojení do zájmových kroužků a tím přispět k jejich lepší integraci. Snížení finanční náročnosti volnočasových aktivit například díky příspěvkům ze státního rozpočtu, evropského sociálního fondu, nadačních fondů či donátorstvím je možnost, jak zapojit více nezletilých do volnočasových aktivit a předcházet tím vzniku rizikového chování či dokonce patologickým jevům. V neposlední řadě je v zájmu rozšířit počty sociálních služeb pro děti a mládež, středisek volného času a dalších zařízení pracujících s mládeží.

8. Závěr

Tato diplomová práce nesoucí název *Možnosti trávení volného času dětí ze sociálně vyloučené lokality v rámci služby NZDM z pohledu pracovníků* reflektovala problematiku volného času dětí vyrůstajících v sociálně vyloučených lokalitách využívajících službu nízkoprahové zařízení pro děti a mládež ke smysluplnému trávení svého volného času hodnocenou z pohledu pracovníků těchto zařízení. Hlavním cílem této práce bylo zjistit nabídku volnočasových aktivit, které služby NZDM na území města Ostravy a jeho okolí poskytují dětem z vyloučených lokalit. Dále porovnat zjištěnou nabídku mezi jednotlivými NZDM, vymezit specifika jednotlivých sociálně vyloučených lokalit a také souboru celkem vůči jinému území. Cílem bylo také zjistit, jak volnočasové aktivity popisují, zdůvodňují a hodnotí pracovníci NZDM.

Práce a její obsah byl rozčleněn na teoretickou a empirickou část. Teoretická část, skládající se ze čtyř kapitol, objasnila základní pojmy, jež souvisí s tématy volného času dětí a mládeže, socializací, sociálními službami a zaměřila se také na pracovníky sociální služby poskytované dětem a mládeži.

Volný čas dětí a mládeže, kterému se věnuje první kapitola a návazné podkapitoly, je v nich popsán z pohledu jeho funkcí, patologií, jež během něj mohou vzkvétat především je-li tráven neorganizovaně, bez dohledu, anebo kvalitního základu dovedností jej naplňovat. V návaznosti na téma kapitoly je zde zmíněna nejen výchova probíhající při volnočasových aktivitách, ale i výchova vedoucí k aktivnímu trávení volného času. Nejsou opomenuty ani možnosti, které děti ze sociálně vyloučených lokalit mají či nemají ve vztahu k trávení volného času, kterého vzhledem k životnímu stylu obyvatel takových lokalit mají nepřeborné množství.

Druhá kapitola navazuje na vyloučené lokality zmíněné v poslední podkapitole první části a věnuje se socializaci. Nejprve seznamuje se základními informacemi týkajícími se socializace a jejím významem. Poté popisuje atributy sociálního vyloučení a nevynechává ani děti, jichž se tento fenomén týká taktéž a má vliv na jejich způsob života. Sociálně vyloučenými lokalitami, jejími znaky a souvislostmi je kapitola uzavřena.

Sociální služby obsažené ve třetí kapitole jsou povrchně popsány spolu s jejími souvislostmi. Blíže se její podkapitola věnuje jediné službě sociální prevence poskytované dětem a mládeži-nízkoprahovému zařízení pro děti a mládež. Definiuje zde její poslání, cíle principy a cílovou skupinu, jež může služby využívat.

Poslední, čtvrtá kapitola teoretické části se věnuje pracovníkům nízkoprahových zařízení, kteří bezpochyby musí splňovat nejen podmínky vzdělání k výkonu této profese, ale měli by disponovat i jistými osobnostními předpoklady a dovednostmi. O těchto součástech spolu s pracovní náplní pracovníků NZDM pojednávají poslední podkapitoly.

Empirická část pokračovala a navázala na teoretické vymezení poznatků uvedené výše. Tvořily ji tři hlavní části. Do páté kapitoly byly zařazeny charakteristické složky výzkumu jako jsou výzkumný problém, cíl, výzkumné otázky, popis výzkumného vzorku, zvolená technika sběru dat s návazností na metodu výzkumu.

Šestá kapitola se soustřeďuje na realizaci výzkumu, a proto je její součástí vyhodnocování získaných dat vždy podložené základem teorie. V jejích podkapitolách jsou rozděleny jednotlivé fáze výzkumu.

V sedmé kapitole je možno nalézt vyhodnocení výzkumných otázek, a tedy i výzkumného problému, cílů, a také podložení výsledků související literaturou.

Výzkum zmapoval nabídku volnočasových aktivit poskytovaných službami nízkoprahová zařízení pro děti a mládež (NZDM) svým uživatelům, tedy převážně dětem a mladistvým žijícím v sociálně vyloučené lokalitě na území Ostravska. Mezi jednotlivými zařízeními byla nabídka aktivit porovnána, na základě čehož bylo stanoveno specifikum trávení volného času v NZDM dané lokality. Specifikum ve formě nejčastěji volené aktivity bylo vymezeno i pro celý výzkumný soubor, jenž reprezentoval Ostravsko při srovnání s obdobnými výzkumy z jiných území ČR. Zkoumaná data byla získána rozhovory s 13 pracovníky NZDM, kteří popsali nabídku aktivit, odůvodnili preference uživatelů při volbě aktivit a zhodnotili přínos volnočasových aktivit pro uživatele. Tímto byly naplněny všechny cíle této práce.

K vyhodnocení výzkumu byla využita metoda Zakotvené teorie. Rozhovory byly podrobeny analýze čítající všechny tři fáze kódování (otevřené, axiální, selektivní), která je podrobně popsána v příslušných kapitolách. Vzniklá teorie byla v závěru uznána za platnou a zakotvenou.

Přínos této práce je spatřován ve zdůraznění významu volnočasových aktivit pro všestranný rozvoj dětí a mládeže žijících v sociálně vyloučené lokalitě a také významu práce s těmito dětmi v rámci sociálních služeb. Poukázáno je na nedostupnost volnočasových aktivit dětem z vyloučených lokalit v jiných institucích zabývajících se volným časem, než je tomu právě v NZDM, což se může stát podnětem ke změnám či dalším výzkumům. Z těchto důvodů bylo zvoleno téma práce, která může pracovníkům NZDM poskytnout zpětnou vazbu k efektivitě jejich práce, popřípadě nabídnout možné alternativy ke změně přístupu.

Zdroje

BAUMAN, Zygmunt, 2002. *Úvahy o postmoderní době*. Vyd. 2. Praha: Sociologické nakladatelství. Post (Sociologické nakladatelství). ISBN 80-86429-11-3.

BĚLÍK, Václav, Stanislava SVOBODA HOFERKOVÁ a Blahoslav KRAUS, 2017. *Slovník sociální patologie*. Vydání 1. Praha: Grada. Pedagogika (Grada). ISBN 978-80-271-0599-1.

BERGER, Peter L., 2017. *Pozvání do sociologie: humanistická perspektiva*. Druhé vydání. Přeložil Jiří OGROCKÝ. Brno: Barrister & Principal. ISBN isbn978-80-7364-062-0.

BRUKNEROVÁ, Eva, 2007. *Práce s neorganizovanou mládeží v nízkoprahovém zařízení*. Brno. Bakalářská práce. MASARYKOVA UNIVERZITA, Pedagogická fakulta, Katedra sociální pedagogiky. Vedoucí práce Mgr. Ema Štěpařová.

ČADA, Karel, 2015. *Analýza sociálně vyloučených lokalit v ČR*. Praha: GAC spol. s r. o.

ČESKO. § 62 odst. 1 zákona č. 108/2006 Sb. o sociálních službách - znění od 1. 2. 2023. In: . Dostupné také z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-108#p62-1>

DOMOSIÅWSKI, Artur, 2016. *Wykluczeni*. Warszawa: Wielka litera. ISBN 978-83-8032-150-2.

DUKOVÁ, Ivana, Martin DUKA a Ivana KOHOUTOVÁ, 2013. *Sociální politika: učebnice pro obor sociální činnost*. 1. vyd. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-3880-2.

FATKOVÁ, Gabriela, 2013. *Limity antropologie dětství: Příklad „dětství“ v sociálně vyloučené lokalitě. Lidé města*. Praha: ERMAT Praha, 15(1), 27-47. ISSN 1212-8112.

FERJENČÍK, Ján, 2010. *Úvod do metodologie psychologického výzkumu: jak zkoumat lidskou duši*. Vyd. 2. Přeložil Petr BAKALÁŘ. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-815-9.

GAVORA, Peter, 2010. *Úvod do pedagogického výzkumu*. 2., rozš. české vyd. Přeložil Vladimír JŮVA, přeložil Vendula HLAVATÁ. Brno: Paido. ISBN 978-80-7315-185-0.

GEISLEROVÁ, Eli, 2012. *Mít přehled: průvodce informačními a poradenskými službami pro mládež v ČR*. 1. vyd. Praha: Národní institut dětí a mládeže Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy. ISBN 9788087449028.

GÓRAK-SOSNOWSKA, Katarzyna a Urszula MARKOWSKA-MANISTA, 2023. *Non-Inclusive Education in Central and Eastern Europe: Comparative Studies ...* 1. Great Britan: Bloomsbury publishing Plc. ISBN 9781350325272.

GURKOVÁ, Elena, 2019. Praktický úvod do metodologie výzkumu v ošetrovatelství. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. ISBN 978-80-244-5627-0.

HÁJEK, Bedřich, Břetislav HOFBAUER a Jiřina PÁVKOVÁ, 2011. *Pedagogické ovlivňování volného času: trendy pedagogiky volného času*. Vyd. 2., aktualiz. [i.e. 3. vyd.]. Praha: Portál. ISBN n978-80-262-0030-7.

HAMŘÍK, Zdeněk, 2022. *Volný čas dětí a mládeže: zábava, odpočinek a příležitost pro rozvoj*. 1. vydání. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého. ISBN 978-80-244-6182-3.

HARTL, Pavel, 2004. *Stručný psychologický slovník*. Vyd. 1. Praha: Portál. ISBN 80-7178-803-1.

HARTL, Pavel a Helena HARTLOVÁ, 2009. *Psychologický slovník*. 2. vyd. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-569-1.

HEDRICHOVÁ, Petra a Jitka SKOPALOVÁ, 2016. *NEGATIVE SOCIAL PHENOMENA, SOCIALLY PATHOLOGICAL PHENOMENA, PROBLEM BEHAVIOUR, RISK BEHAVIOUR WITH FOCUS ON SCHOOL ENVIRONMENT*. Social Pathology and Prevention [online]. 2(2), 25-54 [cit. 2023-02-16]. ISSN 24645877. Dostupné z: doi:10.25142/spp.2016.010

HENDL, Jan, 2016. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. Čtvrté, přepracované a rozšířené vydání. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-0982-9.

HERZOG, Aleš, 2003. *Éthum - bulletin pro sociální prevenci, pomoc a intervenci*, č. 39.: Nízkoprahová zařízení pro děti a mládež (NZDM). Praha: Sdružení pro sociální prevenci a sociální pedagogiku „ÉTHUM“. 39. Dostupné také z: <http://ethum.jabok.cz>

HJALMARSSON, Maria a Ylva ODENBRING, 2020. *Compensating for unequal childhoods: practitioners' reflections on social injustice in leisure-time centres*. Early Child Development and Care [online]. 190(14), 2253-2263 [cit. 2023-02-26]. ISSN 0300-4430. Dostupné z: doi:10.1080/03004430.2019.1570176

HLAĎO, Petr, 2011. *Úvod do pedagogického výzkumu pro učitele středních škol* [online]. Brno: Institut celoživotního vzdělávání, Mendelova univerzita v Brně [cit. 2023-04-01]. ISBN 978-80-7375-544-7. Dostupné z: <http://www.vychova-vzdelavani.cz/pedagogickyvyzkum.pdf>

HOFBAUER, Břetislav, 2004. *Děti, mládež a volný čas*. Vyd. 1. Praha: Portál. ISBN isbn80-7178-927-5.

HRICOVÁ, Alena, 2016. Sociální determinanty zdraví u obyvatel sociálně vyloučených lokalit žijících v Jihočeském kraji. Vydání první. Praha: NLN, s.r.o., *Nakladatelství Lidové noviny*. ISBN 978-80-7422-545-1.

Charita Česká republika [online]. Praha [cit. 2023-02-16]. Dostupné z: <https://www.charita.cz/jak-pomahame/doma/socialni-sluzby/>

INDEX SOCIÁLNÍHO VYLOUČENÍ. In: Agentura pro sociální začleňování [online]. [cit. 2023-02-26]. Dostupné z: https://www.socialni-zaclenovani.cz/index_socialniho_vylouceni/

JEDLIČKA, Richard, Jaroslav KOŤA a Jan SLAVÍK, 2018. *Pedagogická psychologie pro učitele: psychologie ve výchově a vzdělávání. Vydání 1.* Praha: Grada. Psyché (Grada). ISBN 978-80-271-0586-1.

KALEJA, Martin, 2014. *Determinanty edukace sociálně vyloučených žáků z pohledu speciální pedagogiky.* Vyd. 1. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Pedagogická fakulta. ISBN 978-80-7464-544-0.

KOLARÍKOVÁ, Veronika a Jiří NĚMEC, 2017. *Volný čas ve výzkumném diskursu v konsekvencích témat sociální pedagogiky.* Sociální pedagogika: Social Education. Zlín: Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně, 5(1), 10-28. ISSN 1805-8825. Dostupné z: doi:10.7441/soced.2017.05.01.01.

KOLÁŘ, Zdeněk, 2012. *Výkladový slovník z pedagogiky: 583 vybraných hesel.* Vyd. 1. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-3710-2.

KRAUS, Blahoslav a Jolana HRONCOVÁ, 2010. *Sociální patologie.* Vyd. 2. Hradec Králové: Gaudeamus. ISBN 978-80-7435-080-1.

LEJSAL, Matěj, Lenka BOČKOVÁ, Kateřina ŠÁMALOVÁ, Pavel PĚNKAVA a Petr VOJTÍŠEK, 2015. *Agenda lidských práv v každodenní praxi sociálního pracovníka.* Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí. Sešit sociální práce. ISBN 978-80-7421-086-0.

MALÍK HOLASOVÁ, Věra, 2014. *Kvalita v sociální práci a sociálních službách.* 1. vyd. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-4315-8.

Mapa sociálně vyloučených a sociálním vyloučením ohrožených romských lokalit v České Republice [online]. [cit. 2023-02-28]. Dostupné z: <https://www.esfcr.cz/mapa/index-2.html>

MAREŠ, Petr, 2000. Poverty, Marginalisation, Social Exclusion. *Czech Sociological Review* [online]. 36(3), 285-298 [cit. 2022-05-07]. ISSN 00380288. Dostupné z: doi:10.13060/00380288.2000.36.3.03

MARTÍNEK, Zdeněk, 2009. *Agresivita a kriminalita školní mládeže*. Vyd. 1. Praha: Grada. Pedagogika (Grada). ISBN 978-80-247-2310-5.

MATOUŠEK, Oldřich, 2003. *Metody a řízení sociální práce*. Vyd. 1. Praha: Portál. ISBN isbn80-7178-548-2.

MATOUŠEK, Oldřich, ed., 2021. *Profesní způsobilost a vzdělávání v sociální práci*. První vydání. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum. ISBN 9788024649047.

MATOUŠEK, Oldřich, Alois KŘIŠŤAN, ed., 2013. *Encyklopedie sociální práce*. Vyd. 1. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-0366-7.

MATOUŠEK, Oldřich a Andrea MATOUŠKOVÁ, 2011. *Mládež a delikvence: možné příčiny, struktura, programy prevence kriminality mládeže*. Vyd. 3., aktualiz. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-825-8.

Ministerstvo vnitra České republiky: **PREVENCE KRIMINALITY** [online], 2022. Praha [cit. 2022-04-12]. Dostupné z: <https://www.mvcr.cz/clanek/prevence-kriminality-v-resortu-ministerstva-vnitra.aspx>

MIOVSKÝ, Michal a Pavel BÁRTÍK, 2010. *Primární prevence rizikového chování ve školství*: [monografie. Vyd. 1. Praha: Sdružení SCAN. ISBN 978-80-87258-47-7.

MIŠOVIČ, Ján, 2019. *Kvalitativní výzkum se zaměřením na polostrukturovaný rozhovor*. Vydání první. Praha: Slon. Studijní texty (Sociologické nakladatelství). ISBN 978-80-7419-285-2.

MORVAYOVÁ, Petra. *Děti trvale žijící v prostředí sociálně vyloučené lokality. Determinanty vzdělávání v sociokulturním kontextu*. AntropoWEBZIN [online]. Plzeň: AntropoWeb, 2008(1) [cit. 2023-03-05]. ISSN 1801-8807. Dostupné z: http://www.antropoweb.cz/media/webzin/AntropoWEBZIN%201_2008.pdf

MPSV: Ministerstvo práce a sociálních věcí [online]. Praha [cit. 2023-03-15]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/strategie-socialniho-zaclenovani-2021-2030>

MPSV: Ministerstvo práce a sociálních věcí [online]. Praha [cit. 2023-03-18]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/registr-poskytovatelu-sluzeb>

Nizkoprahový klub Kolárka Prostor Plus: *Sociální pracovník v NZDM*. In: Streetwork.cz: Česká asociace streetwork [online]. Praha [cit. 2023-03-15]. Dostupné z: https://archiv.streetwork.cz/index.php?option=com_content&task=view&id=5523

Ostravsko, 2001. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation [cit. 2023-03-2]. Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Ostravsko>

PÁVKOVÁ, Jiřina, 2014. *Pedagogika volného času*. V Praze: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta. ISBN 978-80-7290-666-6.

PERCY-SMITH, Janie, 2000. *Policy Responses To Social Exclusion: Towards Inclusion?*. Buckingham: Open university press. ISBN 0335204732.

PEŠEK, Tomáš, Tibor ŠKRABSKÝ, Monika NOVOSÁDOVÁ a Jolana DOČKALOVÁ, 2019. *Slabikář neformálního vzdělávání v práci s mládeží*. 1. vydání. [Praha]: Asociace neformálního vzdělávání (ANEV). ISBN 9788090757905.

POJMOSLOVÍ Nízkoprahových zařízení *pro děti a mládež (NZDM)*, 2008. Praha: Česká asociace streetwork, o.s. Dostupné také z: https://archiv.streetwork.cz/images/download/Pojmoslovi_text.pdf

POKORNÝ, Vratislav, Anton TOMKO a Jana TELCOVÁ, 2003. *Prevence sociálně patologických jevů: manuál praxe*. Vyd. 3., rozš. Brno: Ústav psychologického poradenství a diagnostiky. *Prevence sociálně patologických jevů*. ISBN 80-86568-04-0.

POLSKO. Dz. U. 2004 Nr 64 poz. 593: USTAWA z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej *DZIAŁ I*. In: . ročník 2004. Dostupné také z: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20040640593/U/D20040593Lj.pdf>

POPELKOVÁ, Kristýna, 2019. *Volnočasové aktivity nízkoprahového zařízení pro děti a mládež jako prevence vzniku rizikového chování*. Olomouc. Diplomová práce. Univerzita Palackého v Olomouci, Pedagogická fakulta, Ústav pedagogiky a sociálních studií. Vedoucí práce Mgr. Dagmar Pitnerová, Ph.D.

PRŮCHA, Jan, Jiří MAREŠ a Eliška WALTEROVÁ, 2003. *Pedagogický slovník*. 4. aktualiz. vyd. Praha: Portál. ISBN 80-7178-772-8.

Romský mentor. In: [Sdruzeniromea.cz \[online\]](http://Sdruzeniromea.cz). *Romea [cit. 2023-02-26]*. Dostupné z: <https://www.sdruzeniromea.cz/index.php/co-delame/volnocasove-aktivity-pro-deti>

ŘIHÁČEK, Tomáš, Ivo ČERMÁK a Roman HYTYCH, 2013. *Kvalitativní analýza textů: čtyři přístupy*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 978-80-210-6382-2.

SIROVÁTKA, Tomáš, Ivana ŠIMÍKOVÁ, Robert JAHODA a Jana GODAROVÁ, 2015. *Chudoba, materiální deprivace a sociální vyloučení v České republice s důrazem na děti a domácnosti vychovávající děti*. 1. vydání. Praha: VÚPSV, v.v.i. ISBN 978-80-7416-213-8.

SOBOTKOVÁ, Veronika, 2014. *Rizikové a antisociální chování v adolescenci*. Vyd. 1. Praha: Grada. *Psyché (Grada)*. ISBN 978-80-247-4042-3.

Sociální práce / *Sociálna práca: Sociální pracovník NZDM* [online], 2020. Praha: Asociace vzdělavatelů v sociální práci (ASVSP) [cit. 2023-03-16]. Dostupné z: <https://socialniprace.cz/profesiogramy/socialni-pracovnik-nzdm/>

Sociální práce/Sociálna práca, 2007. *Brno: Asociace vzdělavatelů v sociální práci*. ISSN 1213-6204.

Sociální pracovník NZDM. Sociální práce/ Sociálna práca.

Strategie prevence kriminality v České republice na léta 2022 až 2027. In: <https://www.mvcr.cz/ministerstvo-vnitro-ceske-republiky.aspx> [online]. [cit. 2023-02-19]. Dostupné z: <https://www.mvcr.cz/clanek/strategie-prevence-kriminality-v-ceske-republice-na-leta-2022-az-2027.aspx>

ŠAFRÁNKOVÁ, Dagmar, 2011. Pedagogika. Vyd. 1. Praha: Grada. Pedagogika (Grada). ISBN 978-80-247-2993-0.

ŠVAŘÍČEK, Roman a Klára ŠEĐOVÁ, 2007. Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách. Vyd. 1. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-313-0.

ŠVESTKOVÁ, Renata, 2019. Vybrané kapitoly ze *sociální pedagogiky pro sociální pracovníky*. 1. vydání. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Zdravotně sociální fakulta. ISBN 978-80-7394-739-2.

TRNKOVÁ, Kristýna, 2019. Vliv nízkoprahového zařízení pro děti a mládež na život jedinců romského *etnika*. Brno. *Diplomová práce. Masarykova univerzita, Fakulta pedagogická, Katedra speciální a inkluzivní pedagogiky*. Vedoucí práce Doc. PhDr. Věra Vojtová, Ph.D.

ÚLEHLA, Ivan, 2005. Umění pomáhat: učebnice metod sociální praxe. Vyd. 3., v Sociologickém nakladatelství (SLON) 2. Praha: Sociologické nakladatelství. Studijní texty (Sociologické nakladatelství). ISBN 80-86429-36-9.

URBAN, Lukáš, 2017. *Sociologie: klíčová témata a pojmy*. Vydání 1. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-5774-2.

VALE GUERRA, Joana a Catarina *LEITÃO*, 2020. *Roma Children Going to Primary School: The Contribution of Interagency Working to Support Inclusive Education*. ORBIS SCHOLAE. 13(3), 25-38. ISSN 2336-3177. Dostupné z: doi:10.14712/23363177.2019.26

VEAL, A.J., 2019. *Joffre Dumazedier and the definition of leisure*. *Loisir et Société / Society and Leisure* [online]. 42(2), 187-200 [cit. 2023-02-06]. ISSN 0705-3436. Dostupné z: doi:10.1080/07053436.2019.1625533

Vybrané kapitoly ze základů sociální pedagogiky. Univerzita Hradec Králové Pedagogická *fakulta*. Dostupné také z: https://www.uhk.cz/file/edee/pedagogicka-fakulta/pdf/pracoviste-fakulty/ustav-socialnich-studii/dokumenty/studijni_opory/socialni_pedagogika_mgr_2020/vybrane-kapitoly-ze-socialni-pedagogiky.pdf

VYHNÁLKOVÁ, Pavla, 2013. Základy pedagogiky volného času. Olomouc: UP. ISBN 978-80-86768-73-1. Olomouc. Dostupné také z: <https://d4a24bce07.cbaul->

cdnwnd.com/d65a94440f1cde4616c79fbdecf8c9f3/200000156-

401e34210e/Z%C3%A1klady%20pedagogiky%20voln%C3%A9ho%20%C4%8Dasu.pdf

WALACH, Václav, 2009. *Sociálně vyloučené oblasti z hlediska hrozeb a rizik*. Brno. Bakalářská práce. MASARYKOVA UNIVERZITA FAKULTA SOCIÁLNÍCH STUDIÍ Katedra politologie. Vedoucí práce PhDr. Josef Smolík, Ph.D.

WALACH, Václav, Patrik GALETA, Alica BRENDZOVÁ a Petr KUPKA, 2023. Are all disadvantaged equal? Predictors of living in hostels in Czech socially excluded localities. *Czech Sociological Review* [online]. Sociologický ústav AV ČR, **59**(1), 1-24 [cit. 2023-02-28]. ISSN 00380288. Dostupné z: doi:10.13060/csr.2023.002

World leisure organisation: WLO [online], 2019. *Spain* [cit. 2022-012-17]. Dostupné z: <https://www.worldleisure.org/>

ZEMANOVÁ, Vanda a Martin DOLEJŠ, 2015. *Životní spokojenost, sebehodnocení a výskyt rizikového chování u klientů nízkoprahových zařízení pro děti a mládež*. 1. vydání. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. ISBN 978-80-244-4492-5.

Zpráva o činnosti: NZDM Modrý pomeranč, 2018. *Dostupné také z: https://www.salinger.cz/images/Dokumenty/NZDM/zpravy/Zprava_o_cinnosti_20181.pdf*

Seznam zkratek

apod.	a podobně
atd.	a tak dále
č.	Číslo
ČR	Česká republika
Např.	Například
NZDM	Nízkoprahové zařízení pro děti a mládež
P1-P13	Pracovník 1 – 13
Sb.	Sbírka zákonů
Str.	Strana
SVL	Sociálně vyloučená lokalita
GDPR	General Data Protection Regulation=Obecné nařízení o ochraně osobních údajů

Seznam tabulek

Tabulka č. 1: Otevřené kódování: výčet kategorií a kódů

Tabulka č. 2: Specifika trávení volného času v lokalitách na Ostravsku

Seznam obrázků

Obrázek č. 1: Schéma axiálního kódování

Obrázek č. 2: Schéma hierarchie volnočasových aktivit v NZDM

Seznam příloh

Příloha č. 1: Vzor otázek k rozhovorům

Příloha č. 2: Ukázka rozhovoru

Příloha č. 1:

1. V jakém NZDM pracujete?
2. Kde se nachází?
3. Jaká je cílová skupina?
4. Jaké volnočasové aktivity nabízí vaše NZDM uživatelům?
5. Jaké aktivity jsou podle vás u uživatelů nejoblíbenější?
6. Proč si myslíte, že jsou to zrovna tyto aktivity?
7. Které aktivity se naopak netěšily oblibě?
8. Jak se snažíte nabídku aktivit měnit nebo rozšiřovat?
9. Co vás podněcuje k tomu ji pozměňovat?
10. Z jakých zdrojů jsou aktivity realizovány/rozšiřovány?
11. Jakou aktivitou jste podle vás originální?
12. Jaký vliv má na vaše uživatele a jejich volný čas místo, kde žijí?
13. V čem se podle Vás liší volba volnočasových aktivit uživatelů na Ostravsku oproti jiným městům?
14. V čem se podle Vás neliší volba volnočasových aktivit uživatelů na Ostravsku oproti jiným městům?
15. Co si myslíte že ovlivňuje zmíněné odlišnosti?
16. Jak byste zhodnotil/a přínos vámi poskytovaných volnočasových aktivit pro vaše uživatele?

Příloha č. 2:

Rozhovor č. 1

Dobrý den. Ze všeho nejdřív Vám chci moc poděkovat, že jste souhlasila s rozhovorem a chci se Vás zeptat, zda mohu náš rozhovor nahrávat? Zvukový záznam bude po odevzdání práce smazán. Nebudu po Vás chtít žádné osobní údaje. Rozhovor je anonymní. Máte také samozřejmě možnost odmítnout na nějakou otázku odpovědět.

Ano můžete. Nemám s tím problém.

Tak já bych začala první otázkou, která zní: V jakém NZDM pracujete?

Tak já pracuju v Nízkoprahovém zařízení v Ostravě Vítkovicích pod Centromem.

Děkuju. Tím jste mi zodpověděla rovnou i mou následující otázku, kde se vaše zařízení nachází. Budu tedy pokračovat další otázkou. Jaká je cílová skupina vašeho NZDM?

My máme děti od 6 do 26 let.

Dobře děkuji. Jaké volnočasové aktivity nabízí vaše NZDM uživatelům?

Tak zařízení nabízí uživatelům pomoc s přípravou na výuku, což je vlastně doučování, ale v NZDM se tohle slovo nesmí používat, protože nejsme školské zařízení. Potom volnočasové aktivity, kam patří nějaké „pohybovky“. Jakože cvičení, jóga a tak. Potom máme různé výtvarné jako kdyby. Nechci říct, že kroužek přímo výtvarný, ale máme prostě kreativní činnost. Tak bych to řekla. Tam vyrábíme různé výrobky, kreslíme, tvoříme. Potom děláme různé besedy, jako třeba co se týče hygieny nebo patologie.

Takže takové preventivní besedy? Chápu to správně?

Jo, jo určitě. Preventivní besedy. Pak tam máme nějaké domácí práce, takže děláme třeba úklidy nebo si můžeme udělat třeba nějaké dílničky. Jakože nevyrábíme jen přes tu „kreativku“. Pak máme vaření v těch domácích pracích. No a pak tancování, boxování s klukama můžeme dělat a samozřejmě různé hračky, s kterými si ty děti mohou volit ten čas nebo trávit ten čas, jak chtějí. Máme i počítače, takže děti můžeme učit různým prostě jako dovednostem práce s počítačem. Přemýšlím co dál. Jo! Společenské hry. Těch máme haldu. U těch se děti učí různá pravidla, a tak podobně. No a pohybovky, co jsem říkala, že máme uvnitř, tak máme i venku. Můžeme jít třeba bruslit nebo máme v blízkosti hřiště s tartanovým povrchem, takže tam děti zapojujeme a vlastně zprostředkováváme jim ty sociální kontakty s jinými dětmi. To je super. No, a kromě těchhle volnočasovek co máme, tak máme ještě aktivity v rámci projektu a tam máme právě přímo tancování romských tanců na které máme trenérku, kde se děvčata mohou účastnit nácviku a posléze zajišťujeme různá vystoupení, na které ty holky se mohou podílet a jet tam. Takhle se i zviditelní. Potom máme kroužek fotbalu. Tam máme zase trenéra. Je dvakrát týdně s tím, že se jezdí na zápasy na Don Bosco,

kde to máme domluvené. U toho se děti učí určitým způsobem fungovat s ostatními dětmi. Učí se i spolupráci a tak podobně. Potom máme ještě jedno vaření, které je v rámci toho projektu vedené jako kroužek. Tam se děti učí nové recepty. Nejen romské, které znají, ale i jiné. Samostatnost při tom vaření, úklid a dalším činnostem. Potom máme navíc jedno doučování, které hlavně probíhá o prázdninách, kde máme zase zajištěnou slečnu na to doučování. Ona si připravuje různé experimenty nebo s dětmi probírá různá témata. Pak tam máme ještě výlety. Ty jsou jedny z nejoblíbenějších aktivit. Ty různě vymýšlíme a jezdíme do ZOO, na bobovou dráhu, do žirafy, na lanovku a nevím co všechno. Je toho fakt spousta. Někdy to bývá za odměnu. Někdy to bývá s něčím spojené, ale jsou to právě nejoblíbenější volnočasové aktivity.

To bylo obsáhlé děkuji. Tímto jsme se zase přehouply k další otázce, protože další otázka je: Jaké aktivity jsou podle vás u uživatelů nejoblíbenější? Takže když jste zmínila výlety, přidala byste k tomu ještě něco?

Jo. U těch kluků třeba. U těch menších, u těch větších už tak ne. Ale u těch menších třeba dominuje i ten zájem o ten fotbal.

Menší? Jak mám rozumět pojmu menší?

Jo jasně pardon. Od 6 do 12 let.

Aha, dobře. Takže ti mají radši fotbal?

Jo. Řekla bych, že jo. Tam je jako ten zájem rozhodně větší než u těch velkých. U těch velkých ten zájem prostě opadá. Proto pro velké taky nemáme tým na tom fotbale. U dívek. Tam bych ale řekla, že ta věková skupina je u obou, i u malých i u velkých, ten zájem tam je prostě o ty romské tance spojené s tím vystupováním a zviditelňováním bych řekla. I tím, že se učí nejen romské tance jsem zapomněla říct, ale i disko v tom je i zahrnuto. Ještě si myslím, že to vaření. To je fakt baví. Tam máme hodně dětí. Musí se to ale mezi nimi rozkřiknout, aby o tom včas věděli. Je to taky super. Učí se samostatnosti při tom vaření, nějaké ty postupy, zjišťují, z čeho se to všechno dá dělat. Ne všechno se prostě dá jíst jenom z konzervy a KFC.

Takže si osvojují zdravé návyky stravování?

Přesně tak. Ale myslím si, že celým tím spektrem dominují hodně ty výlety. Ty děti fakt jako zajímají. Často si to mezi sebou řeknou a někdy se nám stane, že i naplníme, nebo je často naplněná kapacita. Potom nemáme prostor na to vzít ty další děti. Takže se to musí rozdělovat spravedlivě.

Tyhle ty tři jsou tedy nejoblíbenější podle vás?

Ano.

Dobře. Ted' mě zajímá, proč si myslíte, že jsou to zrovna tyto aktivity? Proč zrovna výlety, fotbal a tanec?

Tak u toho fotbalu si myslím, že to je tím, že ti kluci můžou chodit na ty zápasy. A je tam ta možnost nejen toho soutěžení, ale třeba vyhrát i ten pohár. Je tam nějaký cíl, takže jsou motivováni k němu. U těch dívek. Ty jsou motivované tím, že za docházku na nacvičování je jim slíbeno potom nějaké to vystoupení, které jsou třeba dvě, tři, čtyři někdy bývají. Za ten rok. Je to vlastně jakási forma odměny za tu jejich snahu a trpělivost a pílí v tom tanci. Možná, že v tom tanci může být i právě ta touha zviditelnit se. Tam máme možnost to přidávat třeba na facebookové stránky, protože máme od nich podepsané GDPR. Takže se tím pak můžou chlubit mezi ostatními kamarády, rodinou a ukázat to, co všechno umí. U těch výletů je to tím, že řekněme si upřímně. I u toho fotbalu i u toho tance. Nikdo jiný by jim to nezprostředkoval, protože třeba pocházejí z rodin, které jsou hodně finančně podhodnocené. Žijí v nějaké sociálně nepříznivé situaci a nemají ty finance, ti rodiče na ty kroužky. Takže jim to je aspoň zprostředkováno takhle. I ty výlety. Ty děti by se na ty výlety vůbec nedostaly. Stává se nám, že i ve škole, když mají nějaký školní výlet, tak nemají ty rodiny dostatek prostředků na to, aby to těm dětem zaplatily. Tak je raději nechají doma. Takhle mají možnost, nechci říct žít jako normální děti, ale naučit se, že je i něco jiného, než to, co mají doma.

Z toho, co říkáte, chápu, že fotbal a tance dělají děti rádi kvůli toho, že mají nějakou formu odměny a dostanou se mimo tu lokalitu. A ty výlety, i když i to je jako odměna, fungují v podstatě stejně, protože se zase dostanou mimo tu lokalitu a zažijí něco nového.

Ano.

Hmm. Dobře. Které aktivity se naopak netěšily oblibě? Co se těm dětem spíš nelíbí, nechtějí to moc dělat, zapojovat se?

Myslím si, že je to hodně individuální. Určitě méně oblíbené je to doučování, protože přece kdo by se chtěl dobrovolně učit. I já to tak měla. Naštěstí naše děti jsou fakt naučené, že to tady funguje a oni se díky tomu zlepšují v té škole. Nebudeme si říkat, že ne. Za mě je to strašně důležitá věc a měl by to mít každý „nízkoprah“. Na druhou stranu jsou naučení, že když chodí na tu přípravu, tak mají i přednost ve vstupu do NZDM. Mají i přednost právě v těch výletech. Dostanou přihlášku za to. Takže je to zase nějaká motivace k něčemu. No a co se týče našich neprojektových aktivit, tak je to strašně individuální. Když vezmu třeba to vyrábění. Jsou tu děti, které to budou strašně nerady dělat. Co si budeme vykládat. Mají výtvarku už ve škole. Na druhou stranu oni ví, že to netrvá tak dlouho a pak budou mít svůj

volný čas, kdy se můžou rozhodnout, co chtějí dělat oni sami. Ale myslím si, že u některých chlapců to tak prostě je. To výtvarno nebo kreativita pro ně prostě není.

Dejme tedy tomu, že u kluků jsou to nějaké kreativní činnosti. Jsou nějaké aktivity, které třeba holky vyloženě nemusí?

Přemýšlím. Já si myslím, že moc ne. Holky jsou víc aktivnější než ti kluci. Nevím, jestli na to jsou zvyklé nebo se to tady naučily postupně, jak tady docházely, ale samozřejmě jsou tu i některé holky, které sabotují činnosti. My se je snažíme motivovat k tomu, aby se i přes to zapojily. U holek mi přijde, že jsou méně zapojené třeba do společenských her. Tam mi někdy přijde, že mají nechut' hrát. Dochází tam u některých k té sabotáži. Některé se ale nechají vlákat. Potom zjišťují, že je to vlastně fajn. On je spíš hlavně rozdíl mezi staršími a mladšími uživateli. Menší jsou víc zapojení. Taky ví, že to mají, nechci říct povinné, ale že se snažíme aspoň tu hodinku něco dělat všichni spolu. U těch velkých máme asi takovou větší benevolenci. Třeba kreativní činnost u starších holek zase je mnohem jednodušší. Kluci to zas třeba odfláknou nebo se nechtějí zapojit vůbec. A někdy se zapojí, ani si nevšimnou času a je to úplně v pohodě.

Ano chápu. Jak se snažíte nabídku aktivit měnit nebo rozšiřovat? Co vás podněcuje k tomu ji pozměňovat?

My jsme chtěli v rámci těch projektů rozšířit aktivity o dílničky a box pro tento rok, jenže z toho bohužel sešlo, protože finance jsou nedostatečné. Mohli jsme mít trenéra boxu, což si myslím, že by přilákalo nové uživatele a zájem kluků. Hlavně teda těch starších, když nemají ten fotbal, měli by alespoň ten box. I některé holky o to projevíly zájem. Myslím si, že to stejné by bylo i u těch dílem. Tam by se daly třeba vyrábět květináče, ptačí budky a takové fakt chlapské věci. Takhle to říct nechci, ale něco takového by je bavilo. Jednou jsme tu už dílny měli, ale my k tomu nemáme vybavení, tak je to pro nás složité. Přece jen jsme tu samé ženy, takže tomu úplně nerozumíme. Ten chlapský element by byl super pro ty kluky, jako mužský vzor. Ale zaujalo to zase i holky. Mohly si vyzkoušet zatlouct hřebík, seznámit se s různými komponenty, šrouby a tím co je k tomu potřeba. Obnovujeme, snažíme se každý rok vymyslet něco nového. I v rámci té přípravy, aby to nebylo pořád stejné. Snažíme se i jinak zařídit dětem nějaké novinky. Děláme to i proto, aby o nás třeba mohl mít zájem větší okruh uživatelů. Nalákat někoho nového.

Je pro vás tedy důležitý zájem uživatelů jo?

Jo.

Z jakých zdrojů jsou aktivity realizovány a rozšiřovány už jste tak naťukla. Snažíte se to financovat z těch projektů.

Jo to máme z města, z kraje. Bohužel soukromého sponzora žádného nemáme, ale bylo by to super někoho takového mít.

Dala by se ta otázka pochopit i jiným způsobem?

No ještě mě napadá, že se neptáte na finance, ale spíš na inspiraci. Tam je to, co se týče inspirace a rozvoje takové padesát na padesát. S uživateli máme dotazníky, kde se jich ptáme, co se jim líbilo. Takovou zpětnou vazbu. Co by chtěli jinak. Jestli by chtěli nějaké aktivity přidat atp. Takže i od nich získáváme zpětnou vazbu a zároveň se snažíme i my to nějak inovovat. My je pozorujeme, vedeme s nimi rozhovory, takže i z toho se to dá získat. Ještě mě napadá pracovní skupina. Tam sdílíme nápady na aktivity a podporujeme se navzájem.

Jakou aktivitou jste podle vás originální?

Já si myslím, že to je v té přípravě na výuku. Podle mě to je hodně ... nechci říct, že pestré. Jako, že jsme, ne jedineční, aleeee...

Ostatní nízkoprahy nemají přípravu?

Jo. Myslím si, že ne ve všech NZDM to tak funguje. Tím, že děti přijdou na tu přípravu, tak my pak máme přehled o tom, jak se ty děti učí, v čem mají potíže. I když by to někdo třeba nedokázal sám zhodnotit. Ale stalo se nám teď, že máme uživatele, který se díky nám naučil násobilku do 5 i když je teprve v první třídě. To je tady taková rarita. Chceme ho posunovat dál. Klidně i na lepší školu. Můžeme tím u těch dětí podchytit některé věci, které bychom neměli jinak jak zjistit. Víc díky tomu mluvíme o tom, co se děje ve škole. Máme větší přehled i o ostatních. A jedineční jsme i těmi výlety a kroužky. Víím, že některé nízkoprahy to nemají, protože to nechtějí dělat nebo se bojí o bezpečí těch uživatelů. Je tam zodpovědnost ale myslím si, že to láká ty nové zájemce a uživatele.

Ano. Ještě něco k téhle otázce nebo je to vše?

Já myslím, že to je asi vše.

Jaký vliv má na vaše uživatele a jejich volný čas místo, kde žijí?

Ještě jednou? Jak? Co?

Jaký vliv má na vaše uživatele to místo, kde vyrůstají a kde žijí, co se týče jejich volného času a i života? Jestli to na ně podle vás má nějaký vliv a jaký?

Určitě to má vliv, protože se jedná o vyloučenou lokalitu, ale ona je taková asi specifická. Není to taková klasická, když budu srovnávat s Ostravou, lokalita, protože tady jsou děti už časem zvyklé na bazény na balkoně nebo někteří mají i zaplacené kroužky. Ty rodiče jim to jsou schopni zajistit. Ne samozřejmě všichni. Řekla bych prostě, že jsou na tom lépe. Ne finančně, ale zázemím.

Takže to má podle vás na ně dobrý vliv ta zdejší lokalita? Mám to tak chápat?

No oproti těm ostatním lokalitám jo. Je to jedna z „lepších“ lokalit.

Dobře a vzhledem k tomu volnému času, to na ně má nějaký dopad? Myslím v trávení volného času.

Aktivity k trávení volného času by tu byly, ale rodiče na to prostě nemají prostředky. Takže děti tráví většinu toho času venku. Třeba tady na přilehlém hřišti. Jsou zvyklé být venku. Tady je problém i v tom, že asi jako v každé SVL, že ani ti rodiče, někteří, vůbec nemají podle mě ponětí kde ty děti jsou. Ty děti to tráví sami. Moc se jim to nedaří. My jsme tady obklopeni cestou, přes kterou nesmí chodit a zůstává jim tu jen pole a to hřiště. Někteří uživatelé si zajdou i s rodiči někam na bazén, do žirafy a tak. Chtěla jsem ale říct, že tady hlavně dochází k patologiím, což je kouření cigaret a podobně a tím ty děti tráví ten volný čas. Ta lokalita je v tom podporuje.

V čem se podle vás liší volba volnočasových aktivit uživatelů na Ostravsku oproti jiným městům?

Asi se bude lišit, protože na Ostravsku máme hodně SVL. Některé kraje nemají, ale myslím, že by to mohlo být podobné mostu a chánovu. Je pravda ale, že já se neorientuju v tom, jaké jsou tam služby. Já vím, že Ostravsko je hodně zasluzbované. Možná by se dalo říct i přesluzbované. A zrovna těch NZDM tady máme hodně. Tím, že dojíždíme na pracovní

skupinu, tak máme přehled o tom, co mají jiné NZDM v tomhle kraji a řekla bych, že jsme si v něčem podobní. Nevím, ale jak to mají jinde to bych lhala.

Myslíte si teda, že by si dítě odsud vybralo jinou volnočasovou aktivitu, než třeba dítě z Prahy?

Jo. Tam by určitě byl nějaký rozdíl. Tam budou děti zvyklé na jiné možnosti. Přece jen třeba Praha nabízí strašně moc oproti nám. My máme třeba hory. Naše děti si můžou zvolit nějaký výlet do hor. Nechci Pražáky nějak dehonestovat, ale je to i o individualitě toho dítěte. Někdo je orientovaný na hory, někdo na počítačové hry, někdo je na tanec, na fotbal, prostě každé dítě je jiné. Ale já to moc nedokážu porovnat. Nevím, jak je to jinde.

Co si myslíte, že to ovlivňuje? To, že by si dítě z jiného místa vybralo něco jiného?

Myslím si, že to ovlivňuje rodina. To, co tě naučí, to, co ti dá a k čemu tě vychovává. Jsou totiž rodiny, kde se o děti nezajímají. Jsou rodiny, které ty děti podporují ve sportu, v kultuře nebo ve vzdělávání. Podle toho se to dovíjí, takže to bude určitě faktor. Potom to může být zdravotní stav toho dítěte. Jestli má nějaké omezení. Potom nějaká vnitřní motivace. CO ty sám chceš, jaké máš potřeby, cíle přání. Ovlivňují tě i samozřejmě sekundární skupina. Možná nabídka, kterou tu máme. Potom to může být určitě nějaká kultura a tradice, které tu máme. Ty nás mohou ovlivňovat. Ale zase. I ta rodina je celá jiná než třeba v Brně. Máme jiné zvyky, tradice, návyky.

Jak byste zhodnotil/a přínos vámi poskytovaných volnočasových aktivit pro vaše uživatele?

Já si myslím, že to má úplně obrovský přínos. Každý, kdo dělá v jiné službě, tak má pocit, že ta jeho služba je nejlepší, ale my vedeme ty děti od začátku. Takže když pak třeba přechází do další služby, je to s nimi lehčí, protože už jsou zvyklí a naučení. Když tímhle děti prošly jsou už schopné to předat třeba svým dětem. Můžou se tím pádem z toho vyloučení vymanit.